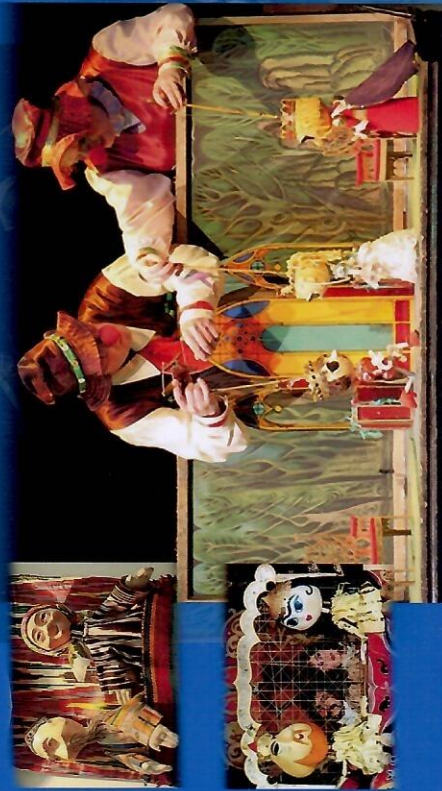

ABDUXALILOV A'ZAMJON ABDULLAXONOVICH

QO'G'IRCHOQ TEATRI
REJISSORLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI

ABDUXALILOV A'ZAMJON ABDULLAXONOVICH

QO'G'IRCHOQ TEATRI REJISSORLIGI

o'quv qo'llanma

5150400-Rejissorlik (qo'g'irchoq teatri rejissorligi)

Toshkent
"Innovatsiya-Ziyo"
2020

UDK: 791.53
BBK: 85.337
A-12

Abduhalilov A'zamjon
Qo'g'irchoq teatri rejissorligi /o'quv qo'llanma/. Toshkent:
"Innovatsiya-Ziyo" - 2020, 109 b.

Ushbu o'quv qo'llanma san'at va madaniyat oliy o'quv yurti talabalari uchun mo'ljallandi. O'quv qo'llanma kasbiy mahoratni oshirishda mavjud o'quv adabiyotlarga qo'shimcha manba bo'lib xizmat qilishi maqsad qilib olindi. O'quv qo'llanmada qo'g'irchoq teatri rejissorligining o'ziga xos xususiyatlari hamda uning alohida san'at turi sifatida farqliligi haqida so'z yuritiladi.

Это учебное пособие назначено для студентов высших учебных заведений искусства и культуры. Оно создано в качестве дополнения имеющимся учебникам в этом сфере. В учебном пособии говорится о специфике режиссуры в кукольном театре и об отличиях её от других видов театральной режиссуры.

This manual specialized for students of Art and Culture. It helps to increase professional knowledge. And it accepts as a helper on increasing knowledge of producer of doll theatre. It covers problems of producers in example etude.

Taqrizchilar:

E.O'rinov - "O'zbekteatr" ijodiy ishlab-chiqarish birlashmasi bo'lim boshlig'i, teatrshunos
M.Ashurova - O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, dotsent

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGINING 2019-YIL 9-FEVRALDAGI 133-SONLI QARORI
BILAN NASHRGA TAVSIYA ETILGAN.**

ISBN 978-9943-6215-1-0

© Abduhalilov A., 2020.

© "Innovatsiya-Ziyo", 2020.

KIRISH

Murkaziyl Osiyo davlatlari ichida O'zbekiston eng ko'p qo'g'irchoq teatriariga ega mamlakatdir. 1939-yilda tashkil topgan Respublika Qo'g'irchoq teatri va 1968-yili tuzilgan Andijon viloyati «Alola» qo'g'irchoq teatrigagina ega bo'lgan mamlakatimizda hozirda o'ndan ortiq qo'g'irchoq teatriari faoliyat ko'rsatmoqda.

Kospublikada yoshlarga bo'lgan e'tiborni siyosat darajasida o'qunilgini hisobga olsak, "Qo'g'irchoq teatri" tashkil qilish harakati bundan buyon ham davom etishi shubhasiz. Bu holning o'ziga xos iqtisodiy, siyosiy sabablari bor. Ya'ni iqtisodiy o'z o'zini ta'minlash, teatrining moddiy ehtiyojini qoplash kabi masalalarni qo'g'irchoq teatri tezkor, eng hozirjavob va tashkiliy imkoniyatlari keng san'at turi o'qunilgini namoyish etdi.

Muntazillikning dastlabki kunlaridan boshlab yosh avlodni namuna yuksak, Vatanga kuchli muhabbat, el-yurtga sadoqat, intellektual barkamol qilib tarbiyalash jamiyatning bosh vazifalaridan biri deb bo'lgillar ekan, tabiiyki bu borada qo'g'irchoq teatri san'ati muvaffaqiyatli oldiga ham qator vazifalar qo'yildi. Zero, bu san'at turidagi kichikintoylar bilan bevosita muloqotda bo'lish, ularga muntazillik berish, ayni paytda yuksak insoniy tuyg'ulari mujassam etilgan g'oyalarni, turli ifoda va vositalari bilan singdirish imkoniyatlarini beqiyos. Qo'g'irchoq teatri katta teatrlardan farqli, muayyan safar spektakllari bilan harakatchanroq bo'lib, o'z mahsulotini bog'chularda, maktablarda, mehribonlik uylarida va turli dam olish markalarida namoyish etib, tezkorlik bilan aylanib chiqadi va moliyaviy rejalarini ham nisbatan oson bajaradilar. Negaki, bu san'at turidagi qolqol tomoshabinlarni ajib sehvri olamga olib kirishi bilan barchaga birlak sevimliidir.

Bilimizki, kichikintoylar uchun mo'jizalar olami - qo'g'irchoq teatri borish yoki teatr jamoasining spektakllari bilan ular huzuriga kelishi hamma vaqt bayramga aylanib ketadi.

Xo'sh, aslida qo'g'irchoq teatri qanday teatri? Bu savol bir qurushda hammaga juda oddiy, tushunaridek tuyuladi, aslida ham javobi oddiy. Ya'ni qo'g'irchoq teatri shunday teatri, bunda tomoshabin sahnada jonli aktyormi emas, balki jonsiz qo'g'irchoqni ko'radi. Biroq, bu ham savolga to'la javob bo'la olmaydi, chunki u o'z-o'zidan yangi, keyingi savolni keltirib chiqaradi. Nima uchun

unda ko'tarilayotgan masala bolalarcha sodda, bo'lmog'i kerakligini anglaymiz. Bolalar uchun chiqarilayotgan adabiyotlar sifati qanchalik yaxshi bo'lsa, qo'g'irchoq teatri ham shu yuqorida aytilgan talablar darajasida bo'lishi lozim. Shuning barobarida, qo'g'irchoq spektakli, hamisha zamon bilan hamnafas odimlab borar ekan, unda aytiladigan g'oya va u murojaat qilgan mavzular sodda, tushunari, bolalarcha ifodalannmog'i lozim. Zero, bular bir butun, yaxlit holda o'z navbatida rejissor oldiga qator jiddiy munosabat va topilmalar qilishdek vazifalarni qo'yadi.

Qo'g'irchoq teatri spektakllari muvaffaqiyatli chiqishi uchun ijodiy jamoa, ya'ni muallifdan tortib, rassom, qo'g'irchoq ustasi, bastakor, aktyor va boshqa ijodiy kollektivning roli muhim ahamiyatga egadir. Shu ijodiy jamoani tashkil qilib, uni boshqaradigan ijodkor esa, albatta, rejissor hisoblanadi.

Ma'lumki, bugun har qanday teatr rejissor'siz ishlamay olmaydi. Aynan rejissor teatrn boshqaribgina qolmay, uning ijodiy yo'lini belgilaydi va shuning barobarida spektakl yaratilishida katta javobgarlikni o'z bo'yniga oladi.

Rejissorlik kasbiga insonni o'rgatib bo'lmaydi, faqatgina shunday qobiliyati bor, insonga shu xususiyatlarini to'g'ri ochishga bo'lgan yo'l -yo'riq ko'rsatish mumkin. Shuningdek spektakl yoki biror asardan qiziqarli yechimlar sahnalashtirish jarayonida rejissorlarga turki berish va xatarli xatoliklardan saqlanishni, o'rgatish lozim.

Rejissorlik xarakterini shakillantirish uchun birgina qobiliyatning o'zi kamlik qiladi. Shu bor qobiliyatni tinimsiz mashq qildirish, ya'ni atrofimizdagi kundalik, maishiy hayotga nisbatan o'ta kuzatuvchanlik, kishilar nazardan chetda qolgan, holatlarni ham ko'ra bilishdek mahorat talab etiladi. Rejissorlik xarakterini muntazam mutalaa qilish bilan ham shakillantiriladi. Bunda inson tasavvurini boyitish, chuqurlashtirish va fantaziyani kengaytirish mumkinligi aniqlangan.

Aytaylik, insonda musiqani tinglash, sozlar jarangini diqqat orqali birini boshqasidan farqlay bilish, eslab qolish qobiliyati bo'lmasa u hech qachon qo'shiq ayta olmaganidek, inson kuzatish, fantaziya va tasavvur qilishdan yiroq bo'lsa, unda hazil mutoyibaga, yumonga moyillik, temperament, ritmni aniq his qila olish va hokazolar bo'lmasa u hech qachon rejissor bo'la olmaydi.

S.V.Stanislavskiy ta'biri bilan aytganda, insonni rejissorlikka o'rgatib bo'lmaydi, u rejissor bo'lib tug'ilishi lozim. Ya'ni yuqoridagi

xususiyatlarga ega insonni shu qirralarini tarbiyalashga, rivojlantirishga bir so'z bilan aytganda uni bu kasbga yo'naltirish mumkin xolos.

Agar bu kasbga yuqori pozitsiyadan turib nazar tashlasak, bu dunyodagi kasblar ichida eng murakkablaridan biri ekanligini tushunamiz.

Rejissorning teatrdagi roli, aktyor va rejissor hamkorligi haqida qanchalik tortishuvlar bo'lishiga qaramay hayot shuni ko'rsatdiki, teatrnng asosi dramaturgiyadir. Aktyor shu dramatik asardagi voqealarni o'zi orqali yetkazib beruvchi shaxs sifatida namoyon bo'lsa ham, bugungi va kelajakdagi teatr taqdiri rejissor zimmasidadir. Chunki rejissor yuqorida aytilgan ijodiy jamoalarni jamlovchi va ijodiy mahsulotni tayyor holda tomoshabinga yetkazib beruvchi, vositachidir. Vaholanki, rejissor aralashuvsiz teatr, teatr emas.

Har qanday teatr, har bir rejissor, «o'z uyida», o'z repertuarida hamma uchun umumiy bo'lgan masalani, ya'ni xalqqa qanday qilib eng ijobiy yo'l bilan yuqori ijtimoiy g'oyalarni yetkazishni, zamondoshi qalbini larzaga soluvchi, uning dil tortlarini chertuvchi san'at asarlari yaratishni hal qilishi lozim.

Tabiiyki yuqorida aytilgan barcha fikrlardan qo'g'irchoq teatri ham mustasno emas. Bu teatrdagi jonlanish jarayoni, ya'ni jonsiz insonning harakatga kira boshlashi tomoshabin uchun albatta mo'jizadir. Tomoshabin xoh katta, xoh yosh bo'lsin uning ahamiyati yo'q. Qo'g'irchoq, teatrida sodir bo'luvchi, bu mo'jiza, tomosha san'atida tirik inson ko'rsatuvchi boshqa mo'jizalardan ancha ustundir. Qo'g'irchoq uni boshqarayotgan aktyor mahoratini va oldiga qo'yilgan maqsadi aniq bo'lsa, tomoshabin qalbidan yuksak o'rin olishida doim juda kuchli qurol bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan qo'g'irchoq teatri sahnasidagi qo'g'irchoq tomoshabin yoshini o'chovini belgilovchi emas, balki tomosha san'atining mustaqil bir turidir.

Ikki yarim ming yildan beri teatr o'z boshidan juda ko'p voqealarni kechirdi. Har bir davrda teatrga nisbatan turli qarashlar, tuziq va tahqirlashlarga uchradi. Xullas, u juda ko'p «kasalliklar» bilan kasallandi. Lekin o'lmadi, ijodiy jarayon to'xtamadi. Teatrga bo'lgan ehtiyoj so'nmadi. Muallif, aktyor va tomoshabin ittifoqi buzilmas ekan, bundan keyin ham teatr hayot. Rejissor esa ana shu ittifoqni jamlovchi, qolipga soluvchi - bosh kuch bo'lib qolaveradi.

QO'G'IRCHOQ TEATRI IJTIMOYIY HODISA SIFATIDA

Bolalar uchun qo'yiladigan spektakllar kattalarnikiga qaraganda kuchliroq va yaxshiroq bo'lishi kerak.

K.S.Stanislavskiy

"Qo'g'irchoq teatri" deganda bugungi kunda ko'pchilikning ko'z oldiga bolalar uchun sahna asarlari qo'yadigan maskan keladi. Bu bir qarashda, bugungi kun teatrlarining faoliyatidan kelib chiqsak shunday taassurot uyg'otishi to'g'ri, ko'rinadi. Biroq tarixdan yaxshi ma'lumki, qo'g'irchoq teatri qadim zamonlardan buyon kattalar uchun tomasha ko'rsatadigan, jiddiy mavzular ko'tariladigan, xalq tomohasi shakllaridan bo'lgan. U xalq orasida, umuman, jamiyat hayotida ijtimoiy ahamiyat kasb etgan. "Qo'g'irchoqchilar el -u-yurtga ozor bergan, g'am-kulfat keltirgan zamon zo'rovonlarini tanqid qilish hamda turmushdagi ayrim qo'loqliklar, egriliklar ustidan kulish bilan xalq uchun zarur bo'lgan katta ijtimoiy va estetik vazifani bajarib kelganlar".

Qo'g'irchoq teatri tomohalari O'zbek milliy, an'anaviy teatr tomohalarining bir shakli bo'lib, uni tabiiy ravishda xalq tafakkurida vujudga kelgan san'at turi sifatida baholash to'g'ri bo'ladi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, qo'g'irchoq teatri tomohalari qadimdan xalq hayotini aks ettiruvchi, xalqning orzu-o'ylari, umid va armonlarini, o'zida mujassam qilgan tomohalarni sahnalashtirib kelgan. Bu borada esa ularga xalq orasida shakllangan dramaturgik materiallar asos bo'lgan. Tabiiyki, o'tmishda ma'lum dramaturgik shaklga solingan adabiy asos bo'lmagan. O'zbek an'anaviy teatri o'zining tomohalarini og'zaki dramaturgiya asosida shakllantirgan bo'lib, bu og'izdan og'izga o'tib keluvchi xalq merosi bo'lib hisoblanadi. Ular xalq orasida qadimdan yashab kelayotgan, uning qon-qonidan singib chiquvchi ertaklar hamisha xalqning optimistik ruhiyati uchun umidbaxsh bir kuch bo'lib kelgan. Shuningdek, qo'g'irchoqbozlar o'z tomohalarida ertaklar bilan bir qatorda xalq orasida mashhur bo'lgan voqealar, intermediyalarni ham namoyish etishgan. Aynan mana shu voqealar va intermediyalar jamiyat hayotining eng dolzarb muammolarini, xususiyatlarini aks ettirgan. Ma'lumki, tarixda insonning qadr-qimmatini, erki taqdirlangan, toptalgan vaqtlar ko'p bo'lgan. Ayni mana shu holat mazlum

xalqning, zo'rovonlar zulmiga qarshi isyoni sifatida ham san'atda aks etgan. Qo'g'irchoq teatri esa mana shu o'ta kuchli ifoda vositasi bo'lmish san'atning eng o'tkir shakllaridan hisoblanadi. Zero, an'anaviy teatr ijrochilari bir vaqtning o'zida ham qo'g'irchoq o'ynatgan, ham ma'lum shaxslar xarakterlarini aks ettirgan va bir vaqtning o'zida qo'shiq aytib, raqsga ham tusha olganlar. Bularning biri jamiyatdagi voqea-hodisalarning ijtimoiy fikrlarda aks ettirishda yordam bergan. Ahamiyatli tomoni xalq tomohasi qahramonlari va u yordam beradigan yomonlik ustidan g'alabasiga ishongan hamda o'zining og'ir turmushini yaxshilash yo'lida kuch olgan.

Ayniqsa, hozirgi vaqtda dunyoda kuchayib borayotgan turli ijtimoiy ahvollarning oldini olish, "omnaviy madaniyat"ning zararli ta'siridan farzandlarimizning ong-u tafakkurini himoya qilishda ilmiy va madaniyat jamoatchiligi, ijod ahlining o'rni va roli tobora ortib borib bormoqda.

Nega deganda, bizning milliy ruhimiz va tabiatimizga yot va bog'ona bo'lgan ana shunday "madaniyat" namunalari faqat tanqid va inkor qilish yoki ularni taqirlash bilan biron natijaga erishib bo'lmaydi. Bunday xatarlardan hayotimizni asrash, ma'naviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik uchun avvalambor ezgu insoniy g'oyalarni yuksak mahorat bilan yaratilgan asarlar orqali xalqimizning ijtimoiy saviyasini yuksaltirish, boshqacha aytganda, bugun jahon miqyosida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'lishimiz shart."

Yuqorida ta'kidlanganidek, bugun jahon miqyosida fikrlar, g'oyalar o'rtasida keskin kurash jarayoni sodir bo'layotgan ekan, ularga qarshi kurashmoq uchun san'atning qudratli ta'sir vositalariga suyanish lozim. San'atning ustuvor tomonlaridan bo'lmish obrozlilik xususiyati uning jamiyat oldidagi ijtimoiy vazifalarini oshirib boraveradi. Zero, bugungi kunda ham turli ijtimoiy va global muammolarga qarshi turishda, kishilar ongi va shurini ezgu g'oyalar bilan boyitishda san'atning, xususan, qo'g'irchoq teatri o'ziga xos o'rni bor. Minbarlardan turib soatlab, kunlab o'qilgan ma'ruzalardan ko'ra, sahnada yaratilgan mo'jaz tomohasi kishilar ongiga tezroq va ta'sirliroq yetib boradi. Alohida ta'kidlash kerakki, olingan ushbu taassurot, yoshidan qat'iy nazar har qanday tomohabin qalbi va ongidan o'chmas iz qoldiradi.

Qo'g'irchoq teatrlarining eng noyob estetik xususiyati shuki, u kishilarni ezig'liklarga chorlaydi va hayotining mazmunini tashkil etuvchi idealarga ega qiladi. Ma'lum hayotiy idealargina kishini asrlar davomida insoniyat intilib keluvchi komillik sari harakatga chorlashi mumkin. Bernard Shou idealar yashagandagina teatr yashaydi, degandi. Bugun esa bu iborani teatr yashagandagina idealar yashaydi, deya o'zgartirish juda dolzarblashtirib bormoqda. Zero, teatrlarning vazifasi insonlarni ezig'lik maqsadlariga boshlash, idealar tomon chorlashdan iborat.

"O'zbek qo'g'irchoq" lari san'ati ilk bor O'rta Osiyo xalqlari tarixi va etnografiyasi bilan qizg'in shug'ullangan rus olimlarining diqqatini o'ziga tortdi. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshida N.Ostroumov, N.Shishov, N.Likoshin, Ye.Markov, L.Kostenko kabilar o'z asarlarida bu san'at xususida qiziqarli sahifalar bitib qoldirishgan. Shundan, ayniqsa, N.P.Ostroumov bilan N.S.Likoshin ma'lumotlari qimmatli bo'lib, ular o'zbek qo'g'irchoq teatrlarining "Qo'g'irchoq" va "Chodir payol" degan ikki turdan iborat ekani, har turda bittadan pyesa o'ynalgani haqida yozadilar. Ammo bular ham qo'g'irchoq teatri bilan maxsus mashg'ul bo'lmagan.

O'zbek qo'g'irchoq o'yini bilan astoydil va maxsus shug'ullangan kishi — bu rus havaskor etnografi Pyotr Aleksandrovich Komarovdir. Shu sababdan biz uni shu san'atning birinchi tadqiqotchisi deb atasak bo'ladi".

Ketirilgan misoldan ko'rinib turibdiki, ko'p asrlik tarixga ega bo'lgan o'zbek qo'g'irchoq o'yinini o'rganishga juda ko'pchilik ancha avvaldan qiziq boshlagan. Umuman, qo'g'irchoq teatrlarining tarixi, unda sahnalashtirilgan asarlar haqida ko'plab manbalarni uchratishimiz mumkin. Xususan, Respublika "Qo'g'irchoq teatri" va uning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan ko'plab ma'lumotlarni matbuotda uchratishimiz mumkin. Bu borada, ayniqsa, Muhsin Qodirov, Hamidjon Ikromov, Tohir Yo'ldoshev, Sarvinoz Qodirova kabi mualliflarning nomlarini alohida ta'kidlash o'rinni. Zero, ularning "Teatr" jurnali, "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi hamda boshqa gazeta, jurnallar, tadqiqotlarda olib borgan ilmiy izlanishlari bizga shunday xulosa chiqarishimiz uchun zamin yaratadi. Bundan tashqari aytib o'tish kerakki, Respublika "Qo'g'irchoq teatri" o'z faoliyati davomida ko'plab Respublika va xalqaro ko'rik tanlovlarda ishtirok etib kelishgan va bu jarayonlar tabiiyki, matbuot sahifalaridan

joy olgan. Bu jarayonda esa ko'plab mualliflar teatrlarining faoliyati, ishtiroki haqida xabar va tahlillarni berib borishgan. Jumladan, Bernora Qoriyevaning 1992-yil 18-oktabrda "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida e'lon qilingan "Qo'g'irchoqlar bazmi" (Sumqanidagi bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi qo'g'irchoq teatrlari 3-festivali haqidagi), 1992-yil 28-dekabrda aynan shu gazetada ushbu muallifning "Bayram davom etadi" maqolalari, H.Mansurovning 1995-yil 24-oktabrda "Нородное слово" gazetasida e'lon qilingan maqolasi, Adiba Hamro qizining 1995-yil 27-oktabrda "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasidagi "Qo'g'irchoqlar tilga kirguncha" kabi o'nlab maqolalarda mamlakatimizdagi qo'g'irchoq teatrlari, xususan, Respublika qo'g'irchoq teatrlarining faoliyati, festivallardagi ishtiroklari haqida ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, qo'g'irchoq teatrlari turli festivallar, tomoshalar va bayram-sayillardagi namoyishlari bilan keng xalq orasida hali-hamuz o'zining estetik, ijtimoiy vazifasini bajarib kelmoqda.

QO'G'IRCHOQ SAN'ATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qo'g'irchoq teatri ildizlari qadimgi folklorga, an'anaviy xalq teatri san'ati oqimlariga borib taqaladi. Hozirgi kunda qo'g'irchoq teatrlari ulkan rivojlanish jarayonida. Demak, ularning oldida turgan eng qiyin va katta mas'uliyatni talab etadigan vazifalardan biri — bu qo'g'irchoq va aktyorning o'zaro munosabatini shakllantirish, shuningdek, qo'g'irchoq boshqarish texnologiyasini chuqur va aniq egallashdan iboratdir.

Chelyabinsk qo'g'irchoq teatrlarining bosh rejissori Volkovskiy ta'bir bilan aytganda: "Qo'g'irchoq teatrlarining ijod pozitsiyasi shundan iboratki, u tomoshabin bilan dolzarb vazifalari haqida, qo'g'irchoq va aktyorni mujassamlashtiruvchi yorqin teatr tilida, so'z va harakat, pantomima va anik plastika orqali aloqada bo'ladi. Qo'g'irchoq teatri birinchi bo'lib bola qalbida go'zallikka, insonga, vatanga, tabiatga bo'lgan muhabbat uchqunini yoqatdi".

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, qo'g'irchoq teatri san'ati boshqa teatr san'ati turlaridan, o'ziga xos obraz yaratish xususiyati bilan farq qiladi. Qo'g'irchoq teatri aktyori, rassom va qo'g'irchoq ustasi

hamkorligida yaratgan san'at asariga, ya'ni qo'g'irchoqqa jon bag'ishlaydi. Rejissor aktyorni shunday ijodga yo'naltirishi kerak-ki, u hech qanday to'siq bo'lmagan sahna turib, tomoshabinga aytolmagan yurak dardini, tabiatga, ona Vatanga bo'lgan muhabbatini, orzu-umidlarini, endi qo'g'irchoq orqali, shirma ortidan turib, o'zi ko'rmagan holda izhor eta olsin.

Ana shunda, qo'g'irchoq sahnasida mo'jiza yuz beradi. Oddiy predmet - material jonlanadi va u ham inson kabi yashayotganligiga, nafas olayotganiga, umuman borligiga tomoshabin ham ishonib qo'g'irchoq bilan yig'laydi, kuladi, qayg'uradi. Qo'g'irchoq teatri aktyorining o'qib-o'rganish jarayonidagi eng muhim vazifalaridan biri - qo'g'irchoq bilan aniq harakatni rivojlantirishdir. Qo'g'irchoq teatri aktyorini o'qitish, ko'p jihatdan haykaltarosh - rassomlarni o'qitish jarayoniga o'xshamo'gi kerak. Chunki, haykaltarosh - rassomlarni o'qitishning boshlang'ich bosqichida odam anatomiyasini, odam tana muvozanatini o'rganadilar. Naturaga qarab, insonning boshidan oyog'igacha, tana egilishini, boshni yonga, orqaga burishini chuqur kuzatadilar va shunga amal qilib, asar yaratishga aniqlik bilan harakat qiladilar.

Naturaga qarab tabiiy ranglarni birini ikkinchisidan aniq ajratib chizish, tabiat o'zi tanlagan farqlik va mutanosiblikni topib yasash rassom - haykaltaroshlarni o'qitish jarayonining eng muhim bosqichlaridan biridir.

Xuddi shunga o'xshab insonlarning tana plastikasini o'rganish uchun qo'g'irchoq teatri aktyori ham muzey va ko'rgazmalarni tomosha qilishi, hayvonot bog'idagi hayvonlarni, ulardagi o'ziga xoslikni, tabiatni har xil faslarda ko'p kuzatishi va ko'rganlarini esda saqlab qolishi zarur.

Rassomlar kabi aktyorlar ham o'z o'z qo'g'irchoqlarining avvalo anatomiyasi va harakat texnikasini, plastik imkoniyatlarini bilishlari maqsadga muvofiqdir.

Qo'g'irchoqboz aktyor uchun faqat bugina emas, balki inson yoki jonzodni bir holatdan ikkinchi holatga o'tishdagi plastik harakatini kuzatish va qo'g'irchoqda uni aks ettirish yo'llarini topishi lozim. Masala: tik turish holatidan o'tirish holatiga, yurishdan yugurish holatiga, o'tirish holatidan yotish holatiga o'tish va hokazolar.

Albatta, buni muzey yoki ko'rgazmalarda ko'ra olmamiz. Hayotda-chi? Maishiy hayot tarzimizda harakatlar bilan bir qatorda

muvoqotning imo-ishoralari ham mavjud. Ular o'z navbatida insonlarni harakatsiz ham biron bir fikrni hamroxiga tushuntira olishi uchun ishlatiladi. Mana shunday imo-ishoralar orqali hamroximiz biz kutgan xohishni tez ilg'ab oladi va shunga yarasha javob qaytaradi, yoki harakatni amalga oshiradi. Zero, hayotda bu imo-ishora, harakatlar biz uchun oddiy va ular shu darajada odatiy va tez bajariladi-ki, bunga ko'pincha ahamiyat ham bermaymiz. Masalan: qur'iyalarda bu kabi harakatlarni asta-sekinlik bilan bajarilishining qur'iyalar bo'lamiz. Chunki, keksalik yoshida harakatlar susayishi, har qanday keskinlik xavfli ekani uchun ular ancha ehtiyotkor bo'lishadi. Bundan tashqari bajarilayotgan har bir mashqni inson xohish irodasi haqqirishini unutmashlik lozim. Bu xaqda xorijlik mutaxassis Leonard Peltini quyidagi tavsiyasida uchratamiz. "Xatti-harakatga oddiy ko'z bilan qarasak, biz undan unchalik ko'p bo'lmagan oddiy holatlarni topishimiz mumkin. Hammasi istak va xohish orqali boshlanib, keyinchalik biror bir aktyor va to'g'ri yo'nalishga olib boradi. "Men xohlayman" bu o'z-o'zidan belgilangan oddiy harakatni keltirib chiqaradi. Aniq bildirilgan imo-ishora, oddiy va ajoyib imo-ishora bilizning istaklarimizga ko'ra kelib chiqishi mumkin, bu hattoki bizning inson sifatida tashqi olamga qilgan birinchi imo-ishoramiz ham bo'lishi mumkin. Bola yolg'iz o'tirib, onasidan nimadadir, so'z bilan unus balki tana orqali so'raydi. Bu imo-ishora" Men qulaylikni xohlayman, men ovqatni xohlayman" degan ma'noni bildiradi. Siz buni o'qiganingizda ko'z oldingizga ushbu imo-ishora keladi, chunki biz buni bilamiz va qachonlardir buni bajarganmiz. Agar bu imo-ishora hozir bajarsangiz, siz butun tanangiz orqali shu xohishni his eta boshlaysiz. Bu sizni harakatga olib keladi."

Darhaqiqat, insonlardagi imo-ishora, xatti-harakatlardan tashqari, ko'zning va mimikaning alohida ular o'rnini to'ldiruvchi imkoniyatlari ham bor. Bir insonning boshqasi oddiy ko'z qarashlari orqali ham nima demoqchiligini anglashi mumkin. Xohish istaklarimizni bu tariqa yetkazishni esa qo'g'irchoqlarda bajarishning iloji yo'q. Ular mimika, ko'zlari orqali ma'noli qarash va bu orqali partnyorga biron bir xabarni yetkazishdan mosivodirlar. Ayni paytda qo'g'irchoqlarda shunday vazifalarni o'rnini to'ldirishi mumkin bo'lgan harakatlar mavjudki, biz sizlar bilan quyida shular haqida so'z yuritamiz. Mana shu jihatlarni inobatga olib ham, naturaga murojaat qilish va uni kuzatish kerak. Ba'zida ishning bu uslubi norozilik

keltirib chiqaradi. Nima uchun inson harakatidan nusxa ko'chirish shart?. Ahir qo'g'irchoqlar insondan farq qiladilarku, ba'zilar esa umuman hayvon ham emas. Ularning harakati ham inson harakatidek emas. Masalan; ba'zi qo'g'irchoqlar belidan egilmaydi, ularning qo'llari shunchalik kalta-ki, ular biror predmetni ushlay olmaydilar, ularning ko'zlarini bitta, oyoqlari bitta yoki umuman bo'lmagligi mumkin. Ular hatto o'tira olmaydilar, yura olmaydilar. Shunday ekan nima uchun aynan insonlarga taqlid qilishlari kerak?. Sababi shundaki, yosh tomoshabingacha yanada tushunarli bo'lishi uchun insonlar odatda hayvonlar, hashoratlar, fantastik jonzorlar xulq-atvorini o'z insoniy hayot tajribasidan kelib chiqib talqin qiladilar. Masalan: bu kabi holatlarni biz masallarda ko'proq kuzatiladi. Tomoshabin ko'z oldida unga aniq bir inson harakterini ifodalaydi. Tomoshabin ko'z oldida unga tanish boladan kimnidir eslatuvchi obraz namoyon bo'ladi. Bilamizki, qo'g'irchoq teatrida spetsifik jihatdan hayvonlar plastikasidan tez-tez foydalaniladi. Shu bilan birga, hayvon - qo'g'irchoq uchun insonlar biomexanik harakat qonuniyati ishlatiladi. Ular ham o'tiradi, ikki oyoqlab yuradi, ovqatni qo'li bilan olib yeydi. Qo'llari bilan insonlar kabi har xil harakatlarni bajara oladi. Xullas, qo'g'irchoq teatriga kelib u yerda spektakl yoki estrada nomerlarini ko'rgan har bir tomoshabin o'ziga tanish yoki notanish obraz orqali inson harakteri mujassamligini ko'radi. Bu esa, o'z navbatida o'sha obraz plastikasini, hissiy holatini to'g'ri bera olgan aktyor uchun katta yutuqdir.

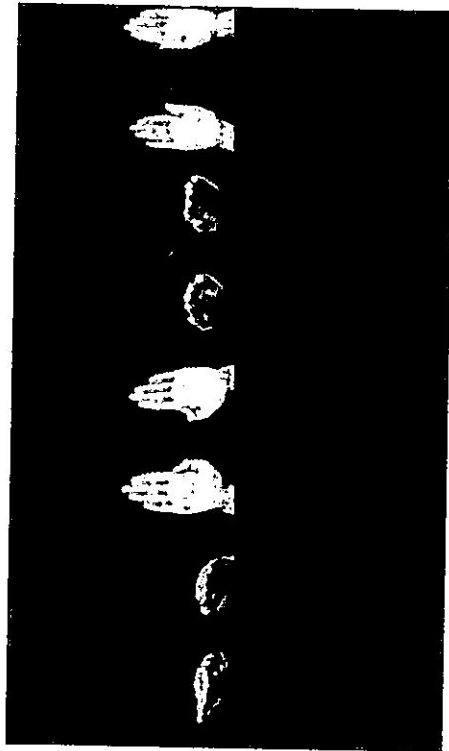
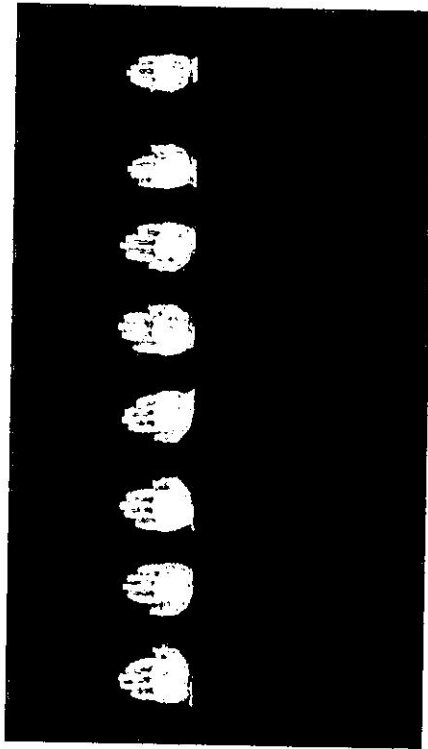
Umuman jismoniy Hatti-xarakat qo'g'irchoq teatrida biroz boshqacha tushunchani shakllantiradi. Jumladan bu haqida M.Ashurova shunday yozadi: "Qo'g'irchoq teatri" da aktyorning jismoniy harakati sun'iy shakl bilan psixik harakati o'rtasidagi vosita bo'ladi. Demak, bir vaqtning o'zida ikki harakat oqimi sodir bo'ladi. Ya'ni ularning biri yaratadi, ikkinchisi esa ifodalaydi. Bularning har ikkalasi, aktyorning sahnaviy hatti-harakati jarayonida birlashadi. Qo'g'irchoq teatrida sahna xatti-harakati qo'g'irchoq plastik harakatiga aylantirilib aktyorni, jismoniy xatti-harakati bilan almashiriladi. Shuning uchun qo'g'irchoq teatridagi plastik harakat aktyorning ichki harakati bilan tabiiy bog'liqligi kam bo'lganligi tufayli, jismoniy xatti-harakatga ega bo'lish boshqa teatrlardagidek sodir bo'lmaydi."

Katta (dramatik) teatr aktyorlaridan farqli qo'g'irchoqboz o'zining ichki hayot boyligini, kechinmalarini, partnyorga bo'lgan

munosabatini qo'llari orqali qo'g'irchoq harakatida ko'rsatishi lozim. Chunki, aktyor qo'llari u boshqarayotgan qo'g'irchoq orqali tashqi hayot, ya'ni tomoshabin bilan aloqaga kirishadi. Hayotda insonlar hitto o'ylab ham ko'rmagan harakatlari, qo'g'irchoqboz aktyor qo'li orqali mahorat bilan amalga oshiradi.

Faraz qiling, aktyor qo'ldagi qo'g'irchoq hech qanday harakatsiz turibdi. Boshi quyi egilgan. Endi u sekin-asta boshini ko'taradi, bordi -yu qo'g'irchoqning ko'zlariga mexanika o'rnatilgan bo'lsa, ko'z o'ta sekin ochiladi va bosh ham shu sekinlik bilan harakatni to'ldiradi. U yon atrofini kuzatadi, yana boshi quyi egiladi. Ma'yus musiqa yungaydi. Bu albatta qo'g'irchoqni ayni paytda g'amgin holatidan tomoshabingacha darak beradi. Yoki buning aksini, qo'g'irchoq yurish holatidan sakrash harakatiga o'tadi, bosh va tana harakatlari keskinlik amalga oshiriladi, ko'zlar ham tez-tez ochilib yopiladi. Tabiiyki musiqa tanlovi ham holatga muvofiq sho'x yangraydi. Bu qo'g'irchoqning imizni ko'rgan tomoshabin, u orqali hursand bolakayni eslaydi. Albatta qo'g'irchoq teatri aktyori kundalik faoliyatida bu kabi mashqlarni ko'plab bajaradi. Albatta shunga o'xshash mashqlarni bajarish aktyor mahoratini o'stirish bilan birga, qo'g'irchoqni tomoshabin ko'z oldida tariqdek ishonchli harakatiga xizmat qiladi.

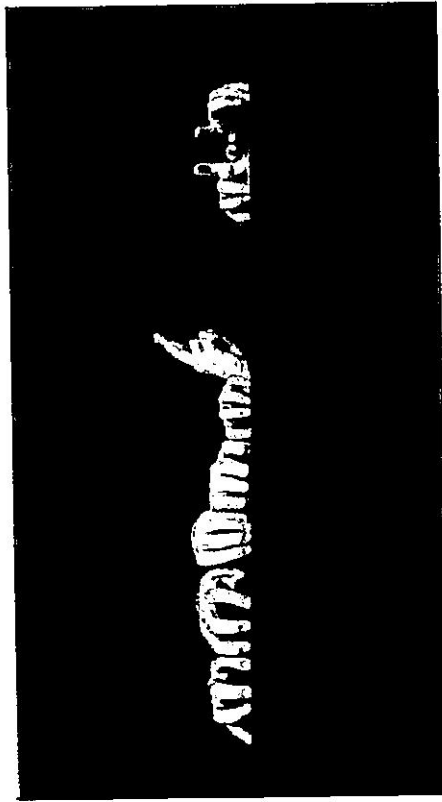
Qo'g'irchoq teatrlarining yana bir o'ziga xos, betakror jihati shundaki, unda aktyor qo'liga qo'g'irchoq olmay turib, yalong'och qo'llari bilan ham sahnaviy obraz yaratadi. Qo'g'irchoqlarsiz, oddiy yalong'och qo'llar orqali obraz yaratish san'ati qadimgi Xitoy, Eron va bizning davrimizda ilk bor rus qo'g'irchoqbozi, yuksak mahorat egasi S. V. Obrazsov teatrlarida, shuningdek, fransuz aktyori Iv Jollietlar tomonidan konsert nomerlarida foydalanilgan. Bu nomerlarda turli rangdagi qo'lqoplar va barmoqqa kiyiladigan sharchalardan foydalanilgan.

Bunday ishlash uslubi sekin-asta rivojlanib, o'ziga xos maktab va aniq tartib qoidalariga ega bo'ldi. Hozirda O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining «Qo'g'irchoq teatri san'ati» kafedrasida ustoz-murabbiylari ikkinchi kursning ikkinchi yarim yilligida, talabalarga qo'l harakati va plastikasini o'rgatish jarayonida, turli qiziqarli etyudlardan iborat «ekzersiz» tomosha nomerlari ustida ishlaymoqdalar.

O'rgimchak shilliqurt

Qirqqoq bilan qisqichbaqa

“Ekzersis deb qo'llar orqali bajariladigan har xil mashqlar hamda yulung'och qo'llar orqali yaratilgan obrazlar yig'indisiga aytiladi. Yu'ni bu harakterli «obrozlar» kompozitsiyasi hisoblanadi.”

Qo'g'irchoq teatridan yana bir o'ziga xos jihatlardan bu musiqiy bezak tanlovidir. Ayni spetsifik yondoshuv bir qarashda e'tibor bermasa ham bo'ladigandek. Ammo aynan musiqiy shovqin va bezaklar bu san'at turida o'ta jiddiy munosabati talab etadi.

muallimni talab qiladi. Shunday qilib, qo'g'irchoq bilan harakat qilish vujudidan avval, talabalar yuqorida aytib o'tilgan talabni o'zlashtirish zarur.

Shu o'rinda dramatik teatr aktyorlari bajarishi tavsiya etiladigan muvohiqatga e'tiborimizni qaratsak. Bu ham L. Petitning Mixail ("Xoxov maktabini o'zlashtirish oqibatida berayotgan tavsiyalaridan. "Men xohlayman" degan ikkita so'zni yana va yana takrorlang, toki ular imo-ishora paydo bo'lmaguniga qadar. Keyin gapirishni to'xtatib imo-ishora bajarishni boshlang. Butun tanangiz bilan imo-ishora bajarishga bor imkoniyingiz bilan harakat qiling. Nima qilayotganingizni bilishingiz lozim. Siz bajarayotgan imo-ishorada o'zingizga ma'lum bo'lmagan tuyg'uni seza boshlaysiz. Imo-ishora qilish butun tanangizdan kelib chiqqan holda paydo bo'ladi. Artistik qobiliyatingizni ishga solib tana yordamisiz imo-ishora qilishga urinib ko'ring."

Qo'g'irchoq navbatida shu va shunga o'xshash mashqlarni qo'g'irchoq teatri aktyorlarini o'qitish davrida bajaradilar. Endi ulardan mashqlarni o'zlashtirish barobarida o'z kechinmalarini jonsiz bo'lgan qo'g'irchoqda ifodalashning uslubini va yo'llarini topish talab etiladi. Shu o'rinda qo'g'irchoq teatri aktyorining qo'llari ayni kechinmalarini jonsiz predmetga ko'chirib o'tishi talab etiladi.

Aktyor mohir qo'g'irchoq bo'lishi uchun, uning qo'llari ilohiy harakatlarga boy bo'lishi kerak. Buning uchun har ikkala qo'l ilohiy alohida alohida bo'lgan va barmoqlari bilan turli mashqlar bajarilishi oshiriladi. Bu mashqlar qo'g'irchoq aktyorining qo'llari ilohiy mustaqil organizmday turli hayvonotlarni, hashorotlarni, shuningdek o'simliklarni aks ettira olishi uchun kerak. Qo'g'irchoq teatri uhnasi, shirmaning ilk bosqichida talaba - aktyorning qo'li ikki xil vazifani bajaradi:

1. Aks ettirish, (qo'l orqali yaqin shakl topish).
2. Harakat qilish, (topilgan shaklni jonlantirish).

Masalan: sahnada harakatlarda bo'lmagan, qo'l orqali aks ettirilgan kuchuk boshi. Mayjud statik holatda u aks ettirish vazifasini bajarayapti. Bunga o'xshash tasvirga misollarni istagancha ko'rsatish mumkin. Mana endi barmoqlar harakatga kelib, barmoqlar orasi ochilib yopiladi va kuchukning akkilyotganini ko'rsatadi. Uning og'zini qunchalik ko'p ochilib yopilsa, jahldor kuchukligi ma'lum bo'ladi. Bu harakatlarga endi tovush ham qo'shilsa, obraz yanada

Qo'g'irchoq boshqarishning biz yuqorida aytib o'tgan hafta mashq va etyudlar bilan ishlash davrida musiqiy bezashga jiddiy munosabat professional kasbni egallashni ta'minlaydi. Deylik, oddiy egeversiz mashqlardagi biron bir xashorat yoki mavjudotni yurishidagi har bir qadamiga to'g'ri musiqiy tovush tamlash, to'g'ridan to'g'ri uning harakterini ochib berishga xizmat qiladi. Pianinaning o'ng tomon klavishlaridan fodalanihsa, u personajning yovuz yoki xaybatli vahokazo hislatlaridan, chap tomonda joylashgan klaviaturlar esa hajm jihatidan kichik yoki sho'x harakterdan darak berishini ko'rishimiz mumkin. Aynan musiqqa yengil ijro etilsa, yuqori kayfiyat va mungli, og'ir yangrasa musibat, qayg'u kabi berilgan shart-sharoitga oydinlik kiritishdek muhim vazifalarini hal etishda asosiy vosita hisoblanadi. Buni albatta oddiy mashqlarni boshlangan davridan e'tibor qarab talabaga uqitilsa, ish murakkablashib parcha va spektaklga o'tilganda ishlash ko'nikmasi yaxshi shakllanib ulguradi.

ETYUDNING KOMPOZITSION TUZILISHI

Bunday ishlash uslubini, o'ziga xos tartib qoidalarini o'rgatuvchi va shu kabilar bilan bevosita shug'ullanuvchi maxsus fan mavjud. Qo'g'irchoq teatri aktyorini kasbiy mahoratini oshirishda usabu fanning ulushi talaygina. Ayni paytda "Aktyorlik mahorati"ni shakllantirishda eng asosiy to'ldiruvchi "Qo'g'irchoq boshqarish asoslari" fani, uslubiy jihatdan aynan shu kabi o'zlashtirishni bir necha bosqichlarga bo'lib o'rganadi. O'qitishning bunday orqali turli obroz yaratishdan biz aytmoqchi bo'lgan oddiy qo'llar turarigacha boshqarishning texnikasi o'qitib, o'rgatib boriladi. Albatta o'qitishning har bir simestri qo'g'irchoqning ma'lum bir turini o'rganish, boshqarishning texnikasini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'ladi. O'qitishning ilk bosqichida, qo'g'irchoqni qo'lga olib, u bilan obraz yaratishgacha bo'lgan jarayon hisoblanib, juda murakkablik kasb etadi. Mana shu jihatdan, qo'g'irchoq teatri aktyorining ishlash uslubini, katta (dramatik) yo'nalishdagi aktyorlarning obraz yaratish jarayonidan farq qiladi. Bu tarzda olib boriladigan ish uslubini bo'lajak qo'g'irchoq teatri aktyorlaridan o'ta mas'uliyatli bo'lishni, diqqat, boy tasavvur va albatta kuchli

jonliroq chiqadi va tomoshabin ko'z oldida jonli qo'g'irchoqning shakliy ko'rinishi gavdalanadi. Xo'sh, tasvirning bu turi, tasviriy san'atning boshqa turlaridan nimasi bilan farq qiladi? — kabi savol bo'lishi mumkin. Farqi shundaki, rang tasvir yoki haykaltaroshlikda san'at asarini yaratuvchilari jonsiz materiallardan foydalanishadi. Bu yerda esa, tirik inson qo'llari. Bu qo'llar aks ettirish bilan birga harakat ham qilsa, kichik aktyorlarga aylanadi. Demak, qo'llarimizning o'zi ham ifodalovchi, ham aktyorlardir.

Yuqorida to'xtalgan fikrimizga isbot sifatida quyida qo'lli harakati bilan, ya'ni yalang'och qo'llar orqali bajarilishi mumkin bo'lgan ba'zi etyudlarga e'tiboringizni qaratmoqchimiz.

Etyud № 1 «Ozodlik»

Talaba ikki qo'lining bosh barmoqlari tutashadi. Qolgan barmoqlar esa o'rgimchak oyoqlarini aks ettiradi. Sahnada o'rgimchak yuqoriga, pastga, ikki yonga turli harakatlar qilib, huddiki to'r to'g'imoqda. Mana u to'r to'qib bo'ldi. Endi o'zini panaga olib o'lja ilinishini kuyapti. Sahnada boshqa bir talaba ikki qo'lining bosh barmog'ini tutashirib, qolgan barmoqlari bilan qanoqlarini aks ettirgan holda uchib chiqayotgan kapalakni tasvirlaydi. Kapalak sahnadagi gullarga (avvaldan talabalar qo'llari orqali aks ettirilgan) goh qo'nib, goh uchib turadi. U sahnada avvaldan talabalar qo'llari orqali aks ettirilgan gullarga bir qo'nib, bir uchmoqda. Mana u ehtiyotsizlik qilib, o'rgimchak to'riga ilinib qoldi. U qanoqlarini qoqib harchand urinsa-da, o'rgimchak to'ridan qutula olmaydi. Bu vaqt to'rga o'lja ilinganini sezgan o'rgimchak asta-sekin yashiringan yeridan chiqib, unga yaqinlasha boshlaydi. Shunda qattiq shamol ko'tariladi. (shovqin ovoz) Gullar har tomonga chayqaladilar, shamolning kuchiligidan qo'rqib o'rgimchak o'zini panaga oladi. To'r yirtilib ketadi va tutqinlikdagi kapalak ozod bo'ladi. Shamol tinadi. Kapalak yana gullardan-gullarga qo'nib yayrab, quvnab uchib ketadi.

Bu etyudda bir necha talaba ishtirok etadi. Etyudni bajarish davomida aktyor qarshisidagi partnyorini his qilishi, unga munosabat bildirishi va bir-biriga xalaqit bermaslikka harakat qilishi juda muhimdir. Garchand tomoshabinga ko'rinnasa-da, shirma ortida ham qo'g'irchoqbozlarni harakatini o'ziga xos mezasenseni bo'ladi. Etyud yanada jonli hamda qiziqarli chiqishi uchun, har xil shovqin, turli

huyvon va parrandalar va hashorotlarning imitatsion tovushlari bilan to'ldiriladi. Bundan tashqari turli musiqalardan foydalaniladi. Chunki muallif etyuddagi voqealarni bo'rttirib ko'rsatishga yordam beradi va etyudni boyitiladi.

Etyud № 2 «Yaylovda»

Yaylovda qo'ylar podasi o'tlab yuribdi. Bunda yalong'och qo'llar muhiti holatida tugiladi. Bosh barmoq qo'y boshini aks ettiradi. Yaylovda ularni kuchuk qo'riqlayapti. Albatta, kuchuk ham qo'llar muhiti ta'viriladi. Uzoqdan burgut ko'rinadi. Qushlarning qanotini kirit va barmoqlar qismini «iks» holatida ifodalaydi. Mana qo'ylar ipchilardan harakatiana boshlaydilar. Burgut orqada qolib ketgan qo'zichoqni ko'rib, uni ko'tarib uchib ketmoqchi bo'ladi. Buni sezgan kuchuk darhol yordamga keladi va burgutga tashlanadi. Ular o'rtasida jang ahvosi bo'ladi. Jarohatlangan burgut bir uchib, bir qulab qochib qoladi. Qo'zichoq o'z onasi oldiga yugirib keladi. Shu joyda etyud yuktuliga yetadi.

Bu etyudni ham bir necha talabalar bajarishadi. Etyud bajarilayotganda, mashqlar tasvirlash holatidan bir zum harakat holatiga o'tishi va keyingi mashq bajarilishi lozim. Bu jarayon butun etyud davomida takrorlanib turadi. Bu holatga rioya qilinmas ekan, harakatlarda aniqlik yo'qoladi va tushumarsiz bo'ladi. Bu esa qo'g'irchoq teatri uchun eng asosiy unsur hisoblangan «to'xtash muqosbi», ya'ni bir harakat tugallanib, ikkinchisi boshlanishi sodir bo'lmay qolishiga olib keladi. Masalan: yuqoridagi etyudda bir harakatdan ikkinchi harakatga o'tish paytida oldin qo'llar qo'ylarni ta'virilaydi, Shundan so'ng, harakatlanish holatiga o'tilib qo'ylar ta'viriladi. Burgut ham uchib kelib, qo'zichoqni ko'rgan paytda u ta'virilash holatida bo'ladi. Shundan so'ng hujum qiladi, ya'ni harakat qilish holatiga o'tadi. Bu jarayonni aktyor oldin o'zining ichki ko'zgusida aniq ko'rib, keyin tasavvurga suyangan holda qo'l plastikasi orqali ifodalashi lozim.

Etyud № 3 «Orolagi voqea»

Qayiqda bir bola baliq ovlamoqda. Qayiqni, bolani talabalarning qo'llari tasvirilaydi. Suvdagi to'lqinlar ham qo'l plastikasi orqali bajariladi. Shamol turib, to'lqinlar qayiqchani to'ntarib, cho'ktirib

yuboradi va to'liq bolani orolchaga chiqarib tashlaydi. Bola o'ziga kelib orolni kuzatadi va nima qilishni bilmay turgan paytida uzoqdan kema ko'rinadi. Bola qanchalik baqirmasin, yordamga chaqirmasin kemasiz, eshitmaydilar. Bola o'zini suvga otib, kema ortidan suzib ketadi. Lekin uning qarshisidan och akula chiqib qoladi va bolani quvlaydi. Bola ortiga-orolga qarab suza boshlaydi va yana sohilga chiqib oladi. Akula ham tez suzganidan bolaning ketidan quruqlikka chiqib qoladi va suvsizlikdan tipirehlay boshlaydi. Bolani akulaga rahmi kelib, uni itarib suvga tushiradi va o'z navbatida akula ham hursand bo'ladi. Bolani beliga o'tirishga taklif etadi. Bola o'tirgandan so'ng ular birgalikda kema ortidan suzib ketadilar.

Bu ko'rinishlarda, ya'ni qo'lning tasvirlovchi xususiyatida barmoqlar orqali ma'lum bir predmetni ifodalovchi aktyor-haykaltaroshdir.

QO'G'IRCHOQ PERSONAJNING HARAKATGA MOYILLIGI

Qo'lga qo'g'irchoq olib rol ustida ish boshlashdan avval xoh professional aktyor bo'lsin, xoh havaskor, xoh talaba bo'lsin aktyorlik san'ati tabiati nimadan iborat ekanligini yaxshi anglab olishi kerak. Bu bosqichni anglashda yana "Qo'g'irchoq teatri san'ati" kafedrasida dotsenti Maryam Ashurovaning ushbu fikriga tayanasak bo'ladi. "Qo'g'irchoq teatri aktyorning jismoniy harakati san'iy shakl bilan psixik harakati o'rtasidagi vosita bo'ladi. Demak, bir vaqtning o'zida ikki harakat oqimi sodir bo'ladi. Ya'ni ularning biri yaratadi, ikkinchisi esa ifodalaydi. Bularning har ikkalasi, aktyorning sahnaviy hatfi-harakati jarayonida birlashadi. Qo'g'irchoq teatri sahna hatfi-harakati qo'g'irchoq plastik harakatga aylantirilib aktyorni, jismoniy hatfi-harakati bilan almashtiriladi. Shuning uchun qo'g'irchoq teatri plastik harakat aktyorning ichki harakati bilan tabiiy bog'liqligi kam bo'lganligi tufayli, jismoniy xatti-harakatga ega bo'lishi boshqa teatrlardagidek sodir bo'lmaydi. Qo'g'irchoq teatri aktyor jismoniy xatti-harakat qiladi, lekin uning bu xatti-harakati ichki kechinmani ifodalamaydi. Istak va xohishlar jonli tabiat qonuni asosida ijro etilmaydi, qo'g'irchoq san'atining qonuni bo'yicha ijro etiladi. Masalan: qo'g'irchoq personaj gul sovg'a qilmoqchi bo'lsa,

uni boshqarayotgan aktyor qo'l va barmoqlari orqali gul sovg'a qilgan ulushning harakatiga aloqasi bo'lmagan qandaydir harakatlar sodir etiladi. Shu payt shirmada qo'g'irchoq gul sovg'a qilayotgan bo'ladi. Alhulki, bu insonning fe'l-atvori qonuni bo'yicha emas, balki qo'g'irchoq san'atining talabi asosida sodir etiladi. Demak, qo'g'irchoq orqali xatti-harakat qilish — shu san'at turning asosini tashkil qiladi."

Uning uchun esa, rejissor yuqoridagiga o'xshagan etyudlardan tayinlanib, qo'g'irchoq teatri aktyorning mahoratini yanada yanqitirishga yordam berishi lozim. Bu kabi mashq va etyudlarni ijro etishdagi personajlar, ular bilan bo'lib o'tadigan voqealarni ijro etishdagi holda o'ylab topilsa, tasavvur va fantazyani boyishiga, ijro etishdagi avvalo aktyorni o'z rolini o'zlashtirishiga amaliy yordam berilishi lozim. Ana shunday aktyor har qanday qiyin va murakkab rolni ham muvaffaqiyatli ijro eta olishi mumkin.

V. Shitoy shunday yozgan edi: «Qo'g'irchoqlar bilan ijro etilgan mashq va etyud qo'g'irchoq aktyor uchun alifbodir. Ular yaxshi o'rganmasdan turib, hech qachon katta va qiyin spektakl ustida ishlab bo'lmaydi».

O'z navbatida, etyud ham dramaturgiya talablariga to'liq javob berishi kerak. Bunday trening ya'ni etyudda ham tugun, kulminatsiya va albatta, yechim bo'lishi shart. Dastlabki bajaraligan etyudlar hulkon qadar so'zsiz bo'lib, unda e'tibor berilgan maqsadga erishish uchun qilinadigan jismoniy xatti-harakatlar ketma-ketligiga qaratilishi lozim.

Yuqorida aytganimizdek, qo'g'irchoqlarni qo'g'irchoq aktyorlar boshqaradilar. Odatda qo'g'irchoqni boshqarayotgan aktyorlarni tomoshabin ko'rmaydi. Chunki ular shirma orkasida bo'ladilar. Lekin, qo'g'irchoq teatri san'atida shunday teatrlar turi ham borki, masalan, Yaponiyada qo'g'irchoqlar qora mahsus kiyim kiyib, sahnada o'z qo'g'irchoqlari bilan birgalikda ishtirok etadilar. Tomoshabin aktyorlarni ko'rib tursa-da, ularni ilg'amaslikka rozi. Chunki, rang-barang kiyintirilgan va harakatlanayotgan qo'g'irchoqlar harakati o'ta professional darajada shunchalik o'ziga tortadiki, tomoshabin haqiqatdan ham, oz fursatdan so'ng, har bir qo'g'irchoqni uch kishi boshqarsa-da, aktyorlarni tamoman esdan

chiqaradilar. Qo'g'irchoqbozning qo'g'irchoq boshqarishdagi, uni olib yurishdagi mahorati orqali tomoshabin spektaklda aktyor ishtirok etayotganini esdan chiqarishga beixtiyor rozi bo'ladi.

"Qo'g'irchoq teatri voqelikni lo'nda, ravon hamda qiziqarli ko'rsata bilish qobiliyatiga ega bo'lgan betakror san'at turidir. Uning repertuaridan ko'pincha satira, yumor va komediya janridagi asarlar joy oladi. Shuning uchun bu yo'nalishda talabalarni tarbiyalash birinchi qadamdan boshlanishi kerak. Nega qo'g'irchoq teatri sahnasida deyarli psixologik janrdagi (tragediya, drama, melodrama) asarlar qo'yilmaydi, degan savol tug'ilishi mumkin. Chunki qo'g'irchoq bu turdagi asarni sahnaga olib chiqib, uni mukammal yoritish imkoniyatiga ega emas. Qo'g'irchoq karakterli xususiyatiga ko'ra, imkoniyati cheklangan bo'lib, u o'z chegara doirasida ijod qilishga mo'ljallangan tasviriy san'at asaridir. Zamonaviy qo'g'irchoq teatrlarida aktyorlar qo'g'irchoqlarning har xil tuzilishdagi turlaridan foydalanadilar. Bular qo'lg'opl, simli, planshet, maska, soya teatri qo'g'irchoqlari va hokazo."

²Qo'g'irchoqlar bor yo'g'i jonsiz predmetlardir, qachonki ularni qo'g'irchoqboz aktyor qo'liga olib, harakatlantira boshlagandagina, vositadan personajga aylanadi. Qo'g'irchoq teatrlarining yana bir o'ziga xos talablaridan Qo'g'irchoq sahnada uzoq vaqt harakatsiz qolishi yoki uzundan uzun monologlar o'qishi mumkin emas. Shu nuqtai nazardan repertuar tanlash jarayoni qo'g'irchoq teatrlarining xarakterli xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondoshmoq lozim. Bu san'at turining ko'p yillik ijodiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, bu jarayonni yuqoridagi kabi xolatlarni faqatgina maqsadli harakat dinamikasi xisobiga xal etish mumkin.

Tuzilishi jihatidan oddiy bo'lgan qo'g'irchoqlar «qo'lg'opl» qo'g'irchoqlardir. Bu qo'g'irchoqlar bosh, tana (ya'ni qo'g'irchoq tanasining ifodalovchi qopcha) qo'l va ba'zida tanaga birlashtirilgan oyoqdan iborat bo'ladi. Bosh turli materialdan: yogochdan, papemashedan yoki paralon ba'zida hatto oddiy lattadan yasalishi mumkin.

Boshdan bo'yin uchun teshik ochiladi va u yerga materialdan barmoq uchun qo'lg'opcha yopishiriladi. Shu bilan bosh va tana o'zaro ulanadi. Tana uchun tikilgan qop kengroq, ya'ni aktyor qo'li bema'lol harakatlanishi uchun qulay bo'lishi kerak. Qop chetida teshik

²«Классический театр» Санкт-Петербургский государственный академический театр драмы им. А.С. Пушкина. 2007 [49-50 бб]

qulib turiladi. Bu yerdan o'rta va bosh barmoq qo'g'irchoqning ikki qo'lini boshqarish uchun chiqariladi.

Ushbu kiydirilgan kuylakda qo'g'irchoqning yengi va qo'ichalari bo'ladi. Qo'l uchidagi patron-trupkalar ham aktyor qo'lariga mos bo'lishi kerak. Qo'g'irchoqlarni grimm qilish uchun yog'li, yelimli va ikkilanuvchi buyoqlari ishlatiladi. Soch, soqol va mo'ylovlar esa, turli usullar, mochalika va iplardan qilinadi. Haqiqiy inson sochlarini ishlatish muvaffoq mumkin emas. Chunki, bu sochlar tabiiy bo'lib, ularning turli materiallardan yasalgan bosh qismiga mos tushmaydi. Ushbu o'lichovi odatda 10 sm.dan 20 sm.gacha (bu o'z navbatida o'zgartirilgan obrazning bola yoki katta kishi ekaniga qarab) bo'lishi mumkin.

Hech kimga sir emas, qo'g'irchoqni qo'g'irchoqboz-aktyor ishlatadi. Albatta qanday mahorat bilan boshqara olish masalasi ko'p va muhim munozaralarga sabab bo'ladigan masaladir. Odatda qo'g'irchoqlar turli, ya'ni yasalish xususiyatidan kelib chiqib spektakl dekoratsiyasi o'ylab topiladi. Qo'g'irchoq boshqarishdagi, uni olib yurishdagi mahorati o'ziga xos tomoshabin spektaklida aktyor ishtirok etayotganini esdan chiqarish kerak. Boshqarish ham shu qoidalarga amal qilgan holda spetsifik bo'ladi. Bunda qo'lg'opl, simli (trosli) qo'g'irchoqlar uchun maxsus ishlatiladi, ya'ni ijrochi-aktyor sahnada ortida turib qilyotgan harakatlari va harakatlanishini tomoshabindan to'sib turuvchi qo'g'irchoqlar sahnasi kerak bo'ladi. Unda qo'g'irchoqlar pastdan, shirma ortidan turib boshqariladi.

Qo'lg'opl qo'g'irchoqlar turi boshqarishning eng soddasidir bo'lish bilan birga o'ta harakatchanlisi hamdir. Biroq, uning qo'llari o'ta katta

bo'lganligi sababli qo'l bilan bog'liq munosabatlarni ifodalashda biroq chegaralangan. Shunga qaramay ular bajarayotgan harakatlar juda qiziqarli va ishonarli ko'rinadi. Balki bunga uning tana qismini tirik inson qo'llari bo'lganligidir. Aksariyat mamakatlarning bu san'at turini shakllantirishlarida aynan shu qo'g'irchoq turi bilan boshlangan. Bu haqida M. Qodirov va S. Qodirovalarning "Qo'g'irchoq teatri tarixi" nomli kitobida shunday yoziladi. "Barcha tadqiqotchilar va amaliyotchilarni G'arbiy Yevropa, slavyanlar va Osiyo xalqlari qo'g'irchoq teatrlari qabramonlarining favqulodda o'xshashligi qiziqtirib keladi. Agar Italiyanlarning Pulchinello, fransuzlarning Polshinel, inglizlarning Panch, nemislarining Gansvurst, avstriyaliklarning Kosperte, chexlarning Kashparsk, ruslarning Petrushka, turklarning Qarag'oz, forsning Pahlavon Kachal va o'zbeklarning Polvon Kachalini yonma-yon qo'ysangiz, ular tashqi qiyofa jihatidan ham, xulq-atvor jihatidan ham o'xshashligidan hayratga tushasiz. Qirra burun, katta og'iz, boshidan uchiga qo'ng'iroq osilgan qalpoq — bu ularning umumiy qiyofasi. Ular barcha xalqlarda o'zlarining ajabtovur sarguzashtlari, tadbirkorligi, quvnoqligi, o'fkor hazillari bilan shuhrat qozongan."

Kachal polvon

Garchand bu qo'g'irchoqlar bilan o'ynalgan tomoshalarda professional pesalar asos bo'lmasa-da, ular keng xalq onmasi tomonidan sevib tomosha

qilayotgan va hali humon ismlari unut bo'lgan emas. Bugungi kunda ham bu qulhomonlar ishrokiidagi tomoshalarni bayram sayillari bilan birga, muntazam ravishda repertuarida o'rni bor.

Qo'g'irchoqning qo'iqopli turini boshqarishni yaxshi egallash uchun qo'g'irchoqboz aktyorning qo'li qop ichida erkin harakat qilishi

Petrushka

Kashparsk

Bu esa o'z navbatida qo'g'irchoqning egilishi, bosh va qo'llari bilan harakatlarni bemaolol bajarishga erishish imkonini beradi. Qo'iqopli qo'g'irchoqni aktyor yaxshi boshqara olishi uchun, u birlinchi navbatda qo'g'irchoqni dastlabki holatda to'g'ri ushlab turishini bilishi eng muhim jarayondir. Berilgan shartii yerdan, ya'ni ahirmadan tushib ketmaslik (bu holatda huddi qo'g'irchoqni yer yullayotganday ko'rinadi), yoki yuqori chiqib ketmaslik (bu vaziyatda ko'rinishi ham tomosha qonuniyatiga zid hisoblanadi), qiyshaymaslik,

bosh kiydirilgan ko'rsatkich barmoqni juda tik tutmaslik, harakat elementlarini yaxshi o'zlashtirmog'i lozim. Bundan tashqari qo'g'irchoqning qo'llarini doim yoyib turmaslikka ham e'tibor berish darkor. Bu zaruriyatlar juda oddiy tuyulsa-da, ba'zida malakali qo'g'irchoqboz-aktyorlar ijrosida ham shu kabi oddiy, biroq o'ta muhim kamchiliklarni ko'rish mumkin. Shuning uchun ham, qo'g'irchoqning har bir harakatini diqqat bilan kerak bo'lsa, qayta va qayta takrorlagan holda ishlash, dastlabki holatda erkin tuta bilishga erishmoq lozim.

Qo'g'irchoqni dastlabki holatda erkin tutishni o'zlashtirgandan so'ng, qo'g'irchoqboz-aktyor keyingi bir qator mashqlarni bajarishga kirishmog'i lozim. Bular qo'g'irchoqni tana harakati, bosh harakati va qo'l harakati bilan bog'lik mashqlardir. Albatta, bu mashqlarni bajarish uchun aktyor barmoq, bilak, tirsak, yelka bilan bog'liq harakatlarni muntazam bajarishi talab etiladi. "Qo'g'irchoq boshqarish san'ati" fanining o'qitilish metodikasi shu jihatdan badantarbiya mashqlarini e'latadi. Unda yelka uchun, bilak va tirsaklar bilan bog'liq qator mashqlar amalga oshiriladi. Yana qo'g'irchoqning bilak va barmoqlari bilan bir qator maxsus mashqlar bajariladi. Bu harakatlarni bir qarashda oddiy bo'lsa-da, uni doimiy takrorlashni hatto professional teatrlarda faoliyat yuritayotgan aktyorlarga ham tavsiya etgan bo'lar edik.

Endi shu kabi harakatlarni, qo'g'irchoqni egilishi bilan bog'lik mashqni bajarib ko'rish mumkin: qo'g'irchoq qo'lini ko'ksiga qo'yib salomlashayapti. Bu mashqni bajarayotganda aktyorning boshiga kiydirilgan ko'rsatkich barmog'i bir oz oldinga egiladi. Qo'g'irchoqning egilayotganini ko'rsatish maqsadida qo'g'irchoqning qismi ham oldinga bir oz egiladi. Bu mashqni bir necha bor, ikkala qo'lida takrorlash kerak. Ikkala qo'l bilan bajarishning zarurati shundaki, aktyor bir vaqtning o'zida ikkita qo'g'irchoqni boshqarishga to'g'ri keladigan vaziyatlar ham uchrab turadi.

Endi bosh harakati bilan bog'liq mashq: masalan, qo'g'irchoq uchib yurgan kapalakni kuzatayapti. Kapalak yuqoriga, pastga uchib, aylanma harakatlar qilib uchmoqda. Ana shunda bosh ham holatidan kelib, kapalakni uchayotganini kuzatganday, aynan uning harakatidan kelib chiqib harakatlantiriladi. Bunday mashqlarni bajarishda bizga yordamchilar kerak bo'ladi. Kapalakni yasab olish juda oson. Buning uchun qarmoqcha yasaymiz va unga ip mahkamlab, ipning uchiga

qo'g'irchoqning bosh harakati bilan bog'liq bo'lgan mashq. Masalan: Yana bir qo'llar harakati bilan bog'liq bo'lgan mashq. Masalan: qo'g'irchoq budantariya mashqlarini bajarayapti. U «bir» deganda qo'g'irchoqni yonga yozadi, «ikki» deganda ularni birlashtiradi. Bu mashq bilan bir nechta marta takrorlanadi. Mashqni bajarayotganda eng muhim bilakning egilib ketmasligiga e'tibor berish shart. Yo'qsa biz yuqoridagi aytilgan juz'iy kamchiliklarni ko'rish mumkin.

Qo'g'irchoqning o'tirishi va turishi bilan bog'liq mashqni bajarish uchun qo'l bilakdan oldinga egiladi. Bunda qo'g'irchoqni qo'g'irchoqning o'ziga orqaga surilib, stul yoki yerga shu holda yetgandan so'ng, qo'g'irchoqni o'ziga o'zlashtirish kerak.

Qo'g'irchoq turayotganda, xuddi shu mashq aksincha bajariladi. Yana, qo'g'irchoq engashadi (aktyor qo'li bilakdan egiladi) o'tirgan holatda turib va qo'g'irchoqni o'ziga o'zlashtirish kerak.

Qo'g'irchoqning o'tirishi va turishi bilan bog'liq mashqni bajarish uchun qo'l bilakdan oldinga egiladi. Bunda qo'g'irchoqni qo'g'irchoqning o'ziga orqaga surilib, stul yoki yerga shu holda yetgandan so'ng, qo'g'irchoqni o'ziga o'zlashtirish kerak.

QO'G'IRCHOQ TEATRIDA OBRAZ YARATISH JARAYONI

Mumbularga ko'ra qo'g'irchoq san'atining "Chodirjamol", "Chodirjamol", "Fonus hayol" kabi turlari X asrlarda ham mavjud bo'lgan. Bu o'rinda sohani tubdan ilmiy o'rganagan olimlarimiz M. Qodirov, S. Qodirova bergan ma'lumotlari o'ta muhim ahamiyatga ega. "...Kamoliddin Xuseyn Voiz Koshifiyning qo'g'irchoqbozlar to'g'risidagi sharhlari XV asr va XVI asrning boshlarida mazkur san'at yaxshi taraqqiy etib, ulkan yutuqlarni qo'lga kiritgan..." Shulardan qo'lgopli qo'g'irchoq turi haqida aytilgan mumkin, "1962-yilda Qo'qonda Tojivoy Karimov bilan hozirgi Xolmatov ijrosida "Qorabotir va Zubraxon" tomoshasini yaratishga yozib olindi..." deb ma'lumot beradilar.

Yana shunga o'xshash holatni "1963-yilda Oltiariqda Obil Toshpo'latovdan "Polvon Kachal va Bichixon" komediyasini yozib olishdan tashqari "Qo'l qo'g'irchoq"ga doir atamalar aniqlandi..." deb yozadilar olimlarimiz.

Yuqorida aytganimiz bitta aktyor tomonidan ikkita qo'g'irchoq boshqarish aynan "Chodir jamol" turida ko'proq kuzatiladi. Unga ko'ra Korfarmon va chodir ichidagi qo'g'irchoqboz-aktyor butun bir spekiakl ko'rinishidagi tomoshani bir o'zi ikkita qo'g'irchoqni goh unisi, goh bunisi bilan ba'zi vaziyatlarda har ikkisi bilan ijroni amalga oshirishi talab etilgan.

Boshqa turdagi qo'g'irchoq turlariga qaraganda qo'iqopli qo'g'irchoqlar juda harakatchan, ilocham va yengildir. U predmetlarni ushlashga, yoki olish va berishni ustalik bilan bajara oladi. Zamonaviy qo'iqopli qo'g'irchoqlarni yanada takomillashtirish maqsadida og'zi ochiladigan, ko'zleri yumiladigan qilishga erishganlar. Bu qo'g'irchoqlarni zamonaviylashtirishga, o'zgartirishga harakat qilganlari bilan, qo'g'irchoqni boshqarayotgan aktyor qo'li boshqa imkoniyatlarga ega emas. Shu bilan birga, qo'iqopli qo'g'irchoqlar juda kichkina va juda katta ham bo'la olmaydi. U aktyor qo'l panjalari o'ichamiga mos kelishi kerak. Quyida qo'iqopli qo'g'irchoq va predmet bilan ishlash mumkin bo'lgan bir nechta etyudni havola etamiz.

Etyud № 1 «Qiz va koptok»

Qo'g'irchoq teatri sahnasi shirma o'rnatilgan. Sho'x musiqa yangraydi. Sahnaga yorqin rangdagi koptok yumalab chiqadi. Koptok orqasidan sho'x qizaloq yugirib chiqadi (koptok singa o'rnatilgan bo'lib, uni ko'makchi harakatga keltiradi). Har gal sekimlik bilan tempni ko'chaytiradi. Devor yoniga kelib devorga (shirma plankasi o'rnatilgan joyini nazarda tutganimiz) koptokni otadi va ilib oladi. Endi devor yonidan ketib, havoga koptokni otib ilib oladi. Har gal koptokni bir otganda yuqoriroq otishga intiladi va ilib oladi. Koptokni bir otganda chapak chalib, so'ng ilib oladi. Ikkinchi bor otganda, turgan yerida aylanib, so'ng ilib oladi. Endi koptokni bor kuchi bilan yuqoriga otadi. Shu payt musiqa to'xtab qoladi va koptok ham havoda muallaq holatda turadi. Qizcha qo'llarini silkitib koptokni tushishga chaqiradi. Koptok rad etganday o'rni qimirlab qo'yadi.

huddi u munu qilishini bilmay atrofga alanglab qaraydi. Shunda mumkin yunni yungraydi va koptok yerga qaytib tushadi. Qizcha koptokni ilib oladi va quchoqlagancha hursand chiqib ketadi.

fayduni bujirishdan oldin albatta, ijrochi ya'ni, aktyor qo'g'irchoqning harakat ketma-ketligini aniq va puxta o'zlashtirgan holatda bilishi zarur. Chunki, aktyor berilgan shart-sharoitni, bajarishi uchun bo'lgan vazifasini aniq bilmasligi natijasida mantiqiy ketma-ketlik buziladi. Buning uchun aktyor avvalo o'z personajining bo'y-shimolshinib rivan o'zida his qilib, so'ng uni qo'li orqali jonsiz qo'g'irchoq'kni ifodalashi kerak. Masalan: qizchaga koptok sovg'a qilishadi. U koptok unga juda yoqadi. Chunki, u huddi shunday koptokni orzu qilgan edi. Qizchaning vazifasi hoziroq koptogini qo'lyub tutishini sinab ko'rishdan iborat. O'zining chaqqonligini va yoqatishini sinab ko'rishini boshidagi harakatidan, o'ynashidan bilish mumkin. Bu yoqatish uchun o'z qo'g'irchoq'i — obrazining har bir harakatini ifodalashni o'ylab chiqishi shart. Bu qo'g'irchoq qo'iqopli bo'lganligi uchun, uning harakatlari chaqqon va tez. U qayrilishga usta, harakatlari bilan tez harakatlar qila oladi va koptokni otish, ilishda tez harakat bilan bildiradi.

Xulosa shundaki, predmet va qo'g'irchoq bilan mana shunday aktyor bajaranda, avvalo personaj-qo'g'irchoqning asosiy vazifasini aniqlash, qo'g'irchoq nima qilayapti, ya'ni har bir harakatni uning ilki- chikirgacha nazorat qilib, u mashqlarni qanday bajarayotganini tekshirib ko'rish zarur.

Etyud № 2 «Quvnoq gilamcha»

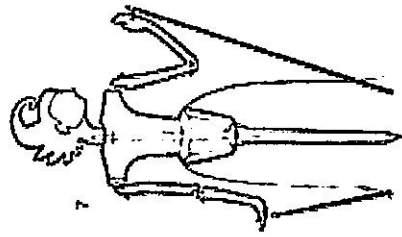
Yana o'sha qo'g'irchoq teatri sahnasi, shirma o'rnatilgan. Huddi mushukcha paydo bo'ladi va o'zini orqasida dumaloq qilib o'rnatilgan gilamchani sudrab chiqadi. Gilamchani shirma etagiga qo'yadi. Yaxshilab kerishadi va esnaydi. Endi u gilamchani yuzumochiqi bo'lib harakatga kirishadi. Gilamchani qiynalib yozishi bilan ikkinchi tomoni aylanib yig'ilib qoladi. U gilamchaga xayron bo'lib qaraydi va yana uni qaytadan yozishga kirishadi. Shu mahal gilamning ikkinchi uchi yana yopilib, mushukchani turtib, yiqitib yuboradi. U gilamchaning narigi tomoniga oshib tushadi va oyog'i lat yoyadi. U lat yegan joyini tumshug'i bilan silab, huddi-ki tilida yalab

qo'ygandek harakat bajaradi. Endi u ehtiyoakorlik bilan kelib, gilamchani yerga qattiq bosib oladi va astalik bilan ochadi. Mana gilamcha oxirigacha ochildi. Gilam hozircha jim turibdi. Mushukcha hursand va mazza qilib kerishadi. Bir vaqt gilamcha tezlik bilan ikki chetidani o'rtaga qarab yig'ilib qoladi. Mushukcha chaqonlik bilan bu gal o'zini chetga oladi. Endi u jahl bilan miyovlab gilamchaga tashlanadi. Hozir u gilamchani o'rtasiga turib, bir bu yog'ini, bir u yog'ini ochishga intiladi. Lekin gilamcha quloq solmaydi. U qiyinchilik bilan gilamchani yozadi va gilam chetiga o'tirishi bilan gilamcha mushukcha bilan birga o'ralib qoladi. Shundan so'ng sahnadan birgalikda yumalab, miyovlab dod solgancha chiqib ketadilar.

Bu etyud ancha murakkab bo'lib, harakatlarni aniq ishlab chiqishni talab etadi. Mushukcha sahnaga chiqishi bilan oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishi kerak. Har bir ijrochi bu etyudni bajarishda o'z oldiga turli maqsadlarni qo'yadi. Masalan, bir ijrochi - mushukcha hozir shu gilamchani sotib oldi, tezroq uni ochib gullarni tomosha qilmoqchi, o'z uychasida qanday turishini ko'rmoqchi deb fikrlasa, ikkinchi ishirokchi - mushukcha hozir o'rindan turdi va uning maqsadi ko'zlaridagi uyquni badan tarta'ya mashqlarini bajarib, oxirigacha quvish. U gilamchani ochib, mashq bajarmoqchi. Chunki, etyudda uning kerishayotgani ham berilgan.

Oldingi va keyingi sharoitda ham qo'g'irchoq sahnada o'z ritmida bo'ladi. Shuni e'tiborga olish kerakki, aktyor tasavvuri chegarasiz bo'lishi mumkin. Ammo, u berilgan shart-

sharoit va muallif ko'rsatmasidan chiqib ketmasligi lozim. Masalan, etyudda mushukchani <hayron bo'lish>ni qanday qilib plastik tasvirlashni o'ylab ko'rish kerak. Mushukcha egilib, gilamchaga qaradi, uni ko'lehasi bilan ushlab ko'rди, quloq orqasini qashladi va yana ochishga harakat qildi. Gilamcha mushukni turib yubordi. U uchib tushdi va urilganini sezdi. Urilgan yerini silab, hech narsa qilmadimikan deb qarab qo'yadi. Lekin, bu epizodda ko'p ushlanib qolish yaramaydi. Chunki, oldinda gilamcha bilan uni qiyinxiliklar kutmoqda.

Ammo shunday predmet va qo'g'irchoq orqali bajariladigan harakat qirralarini ochib beradi. Shunday e'tyudlar qancha ko'p mashq qilinsa, qo'g'irchoqni shuncha tezroq o'rganish mumkin.

Shunday e'tyudlardan turib boshqariladigan qo'g'irchoqlar turidan tashqari bu e'tyud (trostli) qo'g'irchoqlardir. Bu qo'g'irchoqlarni Yava va qo'g'irchoqlar deb ham ataydilar. Taxminlarga ko'ra, bu qo'g'irchoqlarning birinchi vakillari Yava orollarida paydo bo'lgan. Ular bir qancha marionetkaga, ya'ni ip bilan boshqariladigan qo'g'irchoqlarga yaqin bo'lsa, ikkinchi tomondan qo'lgopli qo'g'irchoqlarga o'xshashdir. Biroq qo'lgopli qo'g'irchoq kabi tanasi ushbu tur boshdagi murakkab konstruksiyalar bilan ibtidoiy.

Shundan tashqari qo'llari ham qo'ping ichidan emas, balki ularga qo'yilgan simlar orqali harakatlantiriladi. Simlar uchida esa maxsus qo'g'irchoqlar turishi uchun yog'och g'olachalar (gapilar) bilan ibtidoiy. Ko'p hollarda bunday qo'g'irchoq turklarini boshqarishda qo'g'irchoqlar odatda qo'lgopli qo'g'irchoqlarga nisbatan kattaroq bo'ladi.

Ular katta bo'lishi bilan birga bosh qismida joylashgan va maxsus vazifalarni bajaruvchi mexanizmlarga ham egadirlar. Qaysidir bir

personajning og'zi ishlasa, boshqasining ko'zi, qoshi ishlaydi. Ko'p hollarda personajning spektakldagi vazifasidan kelib chiqib konstruksiya o'rnatiladi. Masalan jarchi, uning vazifasi biron bir xabarni yuriga yetkazishdan iborat. Shunday ekan tabiiyki uni og'zi mexanizmlashtiriladi, ya'ni katta ochilib yopiladigan qilib yasaladi. yuqoridagi fikrlarni e'tiborga olsak, aktyorlar bir vaqtning o'zida ham qo'g'irchoqni tana va qo'llarini boshqarib, ham ulardagi mexanizmlarini ishlatishlari kerak bo'ladi. Tabiiyki, buning hech iloji yo'q. Shu nuqtai nazardan yondoshsak, ko'makchi aktyorga ehtiyoj yaqqol ko'rinadi. Bu vaziyat bordi-yu hayvon obrazi ifodalangan simli qo'g'irchoqda bo'lsa, ish yanada murakkablashadi.

V. Yusupova. Zolushka

J. Egamberdiev. Olovitdin

Masalan: tulki, uni ayyovligini, makkortligini yanada jonliroq ko'rsatish maqsadida ko'zi va og'zi ochildirib yopiladigan bo'lishi bilan bir va qanotida uning dunyo, qo'llari harakatlanib, tabiiy jonlanishni aks ettiradi. Aynan shuning uchun asosiy personajni boshqarayotgan aktyorga harakatni, jonlanishni mukammallashtirish uchun har bir harakat a'zosi a'zosi alohida ko'makchi aktyorlar talab etiladi. Bunda personajning qo'l harakatiga bitta ko'makchi aktyor, tulki gapirganda dumini to'xtovsiz harakatga keltirib turuvchi yana boshqa ko'makchi aktyor kerak bo'ladi. Xulosa qilib shuni

qo'llarini o'rnatish, shirmda garchand bitta personaj ko'rsada, sahna osti harakatlarida uch yoki ba'zi paytda to'rtalab aktyor zahmatiga guvoh bo'lishi mumkin. Speisifik o'ziga xos shu kabi murakkab mahoratga ega aktyor bilan qo'g'irchoq teatri, dramatik yoki yana boshqa teatrlardan farqlanadi.

Simli qo'g'irchoqlar qo'llariga birlashtirilgan simlar orqali juda qimmat xatti - harakatlari qilishi mumkin. Simli qo'g'irchoqlar qo'llarini qo'g'irchoqlarga qaraganda anchagina katta va og'ir bo'ladi. Ularning harakat tempi qo'lg'irchoqlardan ancha tez. Lekin marionetkalaridan ko'ra jonliroqdir. Simli qo'g'irchoqlar qo'llarini keng, qirrali. Ularning boshlarini harakatga keltiruvchi mexanizmlar hisobiga qo'g'irchoqlar jonliroq harakat qiladilar. Bu qo'g'irchoqlar juda ulkan yoki kichkina hajmi bo'lishi mumkin.

S.V. Obrazov

RMAQT (Rossiya markaziy akademik qo'g'irchoq teatri) asoschisi va rahbari S.V. Obrazov teatri ana shunday qo'g'irchoqlari bilan juda mashhur bo'lgan. "Obrazov va uning qo'g'irchoq ustalari tomonidan ishlatilgan ulkan va ko'p mexanizmlar ega qo'g'irchoqlar yaratildi-ki, ular dunyoning jihatidan insonlardan-da balandroq va harakatlari o'ta mukammal bo'ldi. Bu qo'g'irchoqlarni bir necha aktyorlar boshqarar edilar. Shuningdek,

insonlar harakatini juda o'xshash takrorlar va bu qo'g'irchoqlar ishirokidagi nomerlar tez mashhur bo'lib, tez orada butun ittifoqdosh respublikaga tanildi." Hozirda bu teatrga Obrazsov nomi berilgan. 1947-yil Leningrad katta qo'g'irchoq teatrida qo'yilgan "Duyimchaxon" spektaklida Duyimchaxon obrazidagi qo'g'irchoq inson qo'i kafining uchdan biriga teng edi. Shu bilan birga, katta simli qo'g'irchoqlar bor-ki, yuqorida aytilganidek ular inson bo'yiga bir yarim barobar teng va bunday qo'g'irchoqni bir emas, bir nechta aktyor boshqaradi.

Aktyor qo'lidagi qo'g'irchoq yurish, sakrash, chopish, o'tirish, turish, yotish, cho'kkalab o'tirish, bir oyoqlab sakrash, qarash, kuzatish, eshifish, quloq solish, mo'ralash, uzoqlarga nazar tashlash, rozi va norozilikni harakat orqali ko'rsatishdek imkoniyatlarga ega va aktyorlar ham o'z navbatida bu harakatlarni yaxshi o'zlashtirmog'i kerak. Shu bilan birga u har xil og'irlikdagi yukni tashiy olishni, kiyimidagi changni qoqishni, kiyim-kechagini to'g'rilashni, dazmollashni, narsalarni ilib olishni, olish va berishni bilishi kerak.

Qo'g'irchoqlar barcha davrlarga xos harakatlarni salomlashish, hayrlashish va shunga o'xshash har xil harakatlarni bajara olishi kerak. Chunki, ular turli zamonlardagi turli millat ertaklarida ish-tirok etadi.

Simli qo'g'irchoqlar ko'pincha odam yoki odam obrazini ifodalovchi jonivorni aks ettiradi. Shu ma'noda aktyorlardan inson harakatlari plastikasini sinchkovlik bilan o'rganish, kuzatish talab etiladi.

MIZANSSENA-REJISSORNING TILI

"Drama va musiqali drama teatrlarida xatti-harakat aktyorning asosiy vositasi hisoblanadi. Baletda xatti-harakat balet aktyorning tana harakatlari orqali sodir etiladi. Qo'g'irchoq teatrida esa xatti-harakat butunlay boshqacha bo'ladi. Bunda aktyorning xatti-harakati uning qo'lidagi tasviriy san'at asari, ya'ni qo'g'irchoqning tashqi plastikasi orqali kechadi. Qo'g'irchoq teatrida aktyorning jismoniy harakati sun'iy shakl bilan psixik harakati o'rtasidagi vosita bo'ladi. Demak, bir vaqtning o'zida ikki harakat oqimi sodir bo'ladi. Ya'ni ularning biri yaratadi, ikkinchisi esa ifodalaydi. Bularning har ikkalasi, aktyorning sabnaviy xatti-harakati jarayonida birlashadi. Qo'g'irchoq teatrida sahna xatti-harakati qo'g'irchoq plastik harakatiga aylantirilib aktyorni, jismoniy xatti-harakati bilan

shunlari. Shuning uchun qo'g'irchoq teatridagi plastik harakat aktyorning ichki harakati bilan tabiiy bog'liqligi kam bo'lganligi tufayli, jismoniy xatti-harakatga ega bo'lish boshqa teatrlardagidek qo'g'irchoq teatrida aktyor jismoniy xatti-harakat bo'lmaydi. Qo'g'irchoq teatrida aktyor jismoniy xatti-harakat bo'lmaydi, lekin uning bu xatti-harakati ichki kechinmani ifodalamaydi, lekin u xohishlar jonli tabiat qonuni asosida ijro etilmaydi, qo'g'irchoq san'atining qonuni bo'yicha ijro etiladi.³³

Harakatning qo'g'irchoq teatridagi muhimligi shundaki, hech qanday mimikaga ega bo'lmagan, garchand og'zi yoki ko'zida ifodalash bo'lsa-da, uning barcha kechinmalarini xatti-harakat ifodalaydi. Bundan ko'rinadi-ki, qo'g'irchoq teatri aktyori har qanday kechinmani bajarishda avvalo o'zidan o'tkazishi va bu holatni kechinmani bajarishga moslashi kerak. Ya'ni, qo'g'irchoq qanday bajarayapti, imkoniyatlari, yana qaysi harakatlar aniq ifodalashga imkoniyat beradi kabi qator repititsiya bosqichlarini bosib o'tishi shart. Har qanday kechinma hafalik, hursandlik, achimish, qayg'urish, arazlash va boshqalar aktyor bu kabi holatlarni o'zi ifodalaydi. Insoniy kechinma hafalik, hursandlik, achimish, qayg'urish, arazlash va boshqalar aktyor uchung bularni ifodalash ko'p muammo bo'ladi. Biroq shu kabilarni qo'g'irchoq teatri aktyori turli harakatlarga ko'chirib o'tkazmog'i talab etiladi.

Inson tik yuradi, shuning uchun qo'g'irchoq ham vertikal holda yuradi. Oyoqning pastki qismi shirma ortida bo'ladi. Tana va oyoqning ko'rinib turgan qismidan tomoshabin uning oyoqlari turadigan turganini o'zi tasavvur qiladi. Aktyorlar bir qo'li qo'g'irchoq turadi, ya'ni kuylagi ichida boshga ulangan gapini ushlab turadi. Bu gap mexanizmlashgan bo'lib, yuqorida aytganimizdek u qo'g'irchoq boshini oldinga, orqasiga, chapga va o'ngga qayrilishini ifodalaydi. Qo'llar yon tomonda erkin osilib turadi. Qo'g'irchoq qo'li boshqacha ulangan simlarni aktyor ikkinchi qo'li bilan tutib turadi va harakatlanmaydi. Aktyor shirmaga yuzi bilan turadi. Qo'g'irchoq boshini qo'li tirsagi biron bukilgan. Chunki, bu qo'g'irchoqning boshidagi harakati, yurishi, sakrashini ko'rsatishda amortizatsiya vositasini bajaradi. Aktyor boshi yuqoriga ko'tarilgan. Uning ko'zlari qo'g'irchoqni yondan, pastdan, orqadan kuzatadi. Shu holatda aktyor qo'g'irchoqni to'liq kuzatish imkoniga egadir. Agar aktyor shirmaga teskari, qo'g'irchoqqa yuzi bilan tursa, qo'g'irchoq

³³ (1) Условно театр условноименно называется "ДЦХ". Томск, 2007 [15-16 бб]

shirmaga juda yaqin kela olmaydi va bu holat xatti-harakat maqsadiga muvofiq emas.

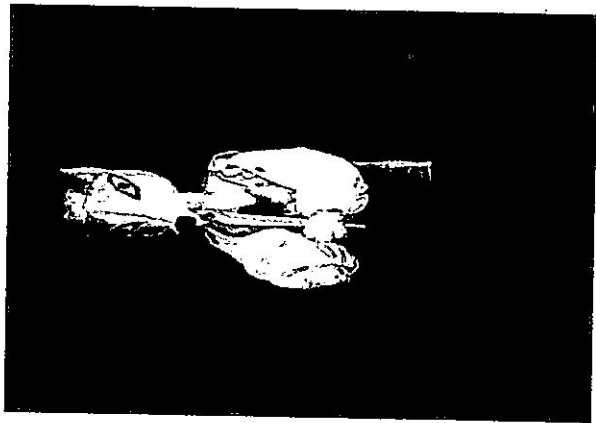
Gapir kaffida erkin turadi. Kichkina va undan oldingi barmoq gapini ushlab turadi. Bosh barmoq va ko'rsatkich barmoqlar esa polzunokni, ya'ni boshni harakatga keltiruvchi moslamani ushlab turadi. O'rita barmoq esa, yordamchi vazifasini bajaradi. Aktyor bilaklari qo'g'irchoqning bel, buksa, gavda aylanasini aks ettirib, bilak egilganda qo'g'irchoq ham engashadi.

Qo'g'irchoq qo'llariga birlashtirilgan simlarni ushlagan qo'llar bilan aktyor qo'g'irchoq qo'llari harakatini amalga oshiradi. Simlar uchiga silindr shaklidagi yog'ochlar tutashirilgan. Aktyor kaffi o'ziga qarab ochilgan va kafflarda simga birlashtirilgan ikki silindrni ushlab turadi. Aktyor qo'g'irchoqni boshqarishdagi birinchi qadamidayoq uning tana va bosh harakatiga qarab qo'llarni harakatlantirishni o'rganmog'ilozim.

Ko'pincha aktyorlar qo'g'irchoqni dastlabki holatda ushlaganda ba'zi kamchiliklarga yo'l qo'yadilar. Bular qo'g'irchoq korpusi yonga, aktyor tomonga biroz egilib turadi. Qo'g'irchoqning yuzi aktyorga qaraydi. Bu xatoga aktyor qo'g'irchoqni to'liq boshqarish uchun o'zi bilmagan holda yo'l qo'yadi va unga qo'g'irchoq to'g'ri turgandek tuyuladi. Bu holatga yo'l qo'ymaslik uchun qo'g'irchoqni ushlab ko'zgu oldida mashq qilish kerak. Faqat ko'zgu unga qo'g'irchoq tomoshabinga qanday ko'rinayotganini ko'rsatadi.

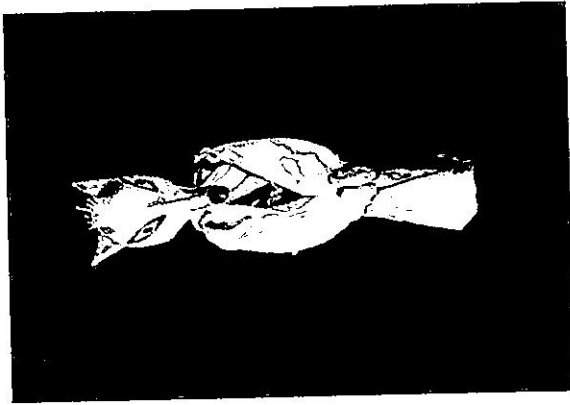
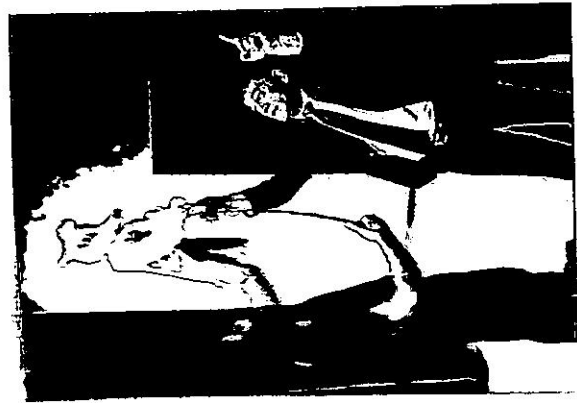
Zamin. Qo'g'irchoq teatrida "yer" qanday belgilanadi? Ahir qo'g'irchoqlarni aktyorlar qo'llarida ko'tarib yursa-yu, yana qanday "yer" haqida gap bo'lishi mumkin? Darhaqiqat, qo'g'irchoq teatrida "yer" sathini maxsus shirma belgilaydi. Unga ko'ra aktyorlar qo'g'irchoqlarni qabul qilingan meyor bo'yicha harakatlantiradilar va tomoshabin ko'z o'ngida personajlar shartli yerda yura boshlashadi. Bu tomoshabin uchun tabiiy bir holatday e'tibor doirasidan tezda unutiladi. Biroq bordi-yu aktyor bilagi normadan tushib ketsa, tomoshabin tezda ilg'ab oladi.

Aksariyat professional aktyorlarda ham bu kabi kamxiliklar afsuski tez-tez uchrab turadi. Dramatik teatrdagi bo'lgani kabi qo'g'irchoq teatrida ham uchta harakat maydonlari mavjud. Unga ko'ra birinchi-oldingi plan, ikkinchi-o'rta plan va nihoyat uchinchi - orqa planlardan iborat maydonlar bor. Faqat dramatik teatrlardan farqli o'laroq bu harakat maydoni qo'g'irchoqning tomoshabiniga ko'rinishini ta'minlash maqsadida quriladi. Aynan shu maqsadda, shirna ortidagi aktyorlarning harakat maydoni qo'g'irchoq teatrida maxsus zinali kichik yo'lakchalar quriladi. Qo'g'irchoqboz-aktyor qancha tomoshabindan uzoqlashsa, shuncha zinalar ko'tariladi. Talabalar-aktyor sahnasida esa bu nisbiylikni aktyorning qo'li ko'tarilishi hisobiga bartaraf etiladi.

A. Birinchi plan. Bunda qo'g'irchoqboz-aktyorning bilak to'pig'i shartli "yer" chegarasida yurishi talab etiladi. Shunda u ko'targan qo'g'irchoq tomoshabin ko'z o'ngida uning tasavvurida shakillangan odatiy yerda yurganday harakatlanadi.

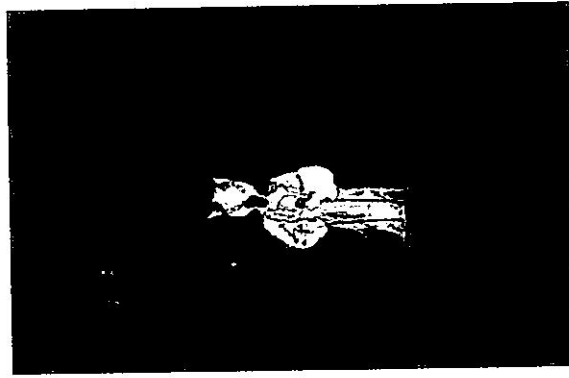
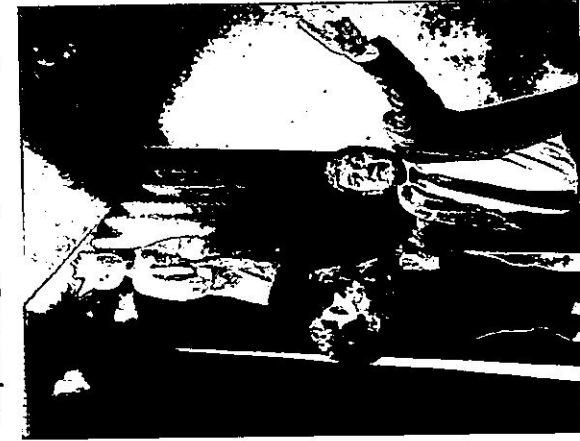

B. Ikkinchi plan. Endi shirmadan biroz ortga tisarilib, shartli ikkinchi plandagi harakatlar bajarilmoqda. Bordi-yu aktyor birinchi holatda faoliyat yuritisa, tomoshabin beligacha yerga kirib ketgan qo'g'irchoqni ko'radi. Bu o'z navbatida qo'g'irchoq teatri qoidasini qo'pol ravishda buzishga va spetsifikasidan chetlasilganiga dalolat. Shunday vaziyatlarda yoki aktyor yuqorida aytganimizdek zinali maydonchada harakatini davom ettiradi yoki endi bilaklar yelkadan biroz ko'tarilgan holda harakatlanadi. Natijada aktyor boshqaruvida o'zgarish bo'lsa-da, tomoshabin uchun qo'g'irchoq go'yo sal orqaroqda harakatlanayotganday ko'rinadi xolos. Chunki unga nisbatan qo'g'irchoq hali ham "yer" ustida harakatlanib, yerga cho'kib ketmay ko'rinadi.

D. Uchinchi plan. Spektaklda shartli yerdan tashqari berilgan sharoitdan kelib chiqib turli qir va adirlar aks ettiriladi. Bu vaziyatda aktyor yana yuqoridagi kabi kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik uchun shartli zinali maydonchadan foydalanadi. Bordiyu bu maydoncha yo'q bo'lsa, yana aktyorning qo'llari bu kamexilik o'rmini to'ldiradi. U endi

bilaklari va qulog'i bir-biriga tekkan holda harakatlanadi. Natijada tomoshabin ko'z o'ngida qo'g'irchoq undan uzoqlashsa-da, harakat va yuqulardagi tabiiylik buzilmaydi.

Unutmaslik kerakki, qo'g'irchoq qo'lidan biror predmet tushib kelguday bo'lsa, albatta, u shirmaga yetganda, yerga urilgan kabi shovqin tovush berilishi shart. Yoki qo'g'irchoq atayin biror buyumni yerga tirasa, yo ursa unda ham shu kabi shovqin tovush berilishi kerak. Bu qo'g'irchoqning o'ziga ham taalluqli, ya'ni u yiqilsa yoki shu kabi vaziyat bo'lganda albatta ta'sirlanishi va shu holatga xos ovozni aktyor berishi lozim. Aks holda qo'g'irchoq teatrining mo'jizaviyligi o'z kuchini yo'qotadi.

AKTYORLIK TRENINGI

Sahnada harakat qilayotgan har qanday personaj real tirik jonzotini aks ettiradi. Barcha oyoqlari bilan yerga tirilib yuradigan jonzotlarda elastik prujina holati bo'lib, u kerakli vaqtda sakrab ketishga, chuchib tushishiga, tisariyishiga, ilib olishiga, ushlab kolishiga tayyor bo'ladi. Buning uchun quyidagi mashqlar bajarib turilishini tavsiya etmoqchimiz.

Tasavvur qiling-ki, sizning qo'g'irchoq'ingiz sport batut setkasida sakrayapti. Bu mashqni bajarayotganda aktyorning yelkasi, tirsak va bilagi harakatlanadi. Qo'g'irchoq yuqoriga sakraganda bilak biroz orqaga qayriladi, qaytib setkaga tushayotganda esa, bilak oldinga egiladi. Shunda qo'g'irchoq ham biroz engashadi.

Qo'g'irchoqning bosh harakati bilan bog'liq quyidagi mashqni bajarib ko'rishingiz mumkin.

«Arg'imchoq»

Bu mashqda qo'g'irchoq qarshingizda to'g'ri ko'tarilgan, uning boshi uzluksiz harakatda, chunki u arg'imchoqning chayqalishini kuzatyapti. Avval arg'imchoq sekin chayqaladi. Asta-sekinlik bilan tezlashadi va yuqoriroqqa ko'tariladi. Ana endi u sekinlasha boshlaydi va oxir-oqibatda to'xtaydi. Musiqa jo'rliqi mashqning tempo ritmini belgilab beradi.

«Ko'zgu»

Ushbu mashq ikki talaba ishtirokida bajariladi. Bir talabaning qo'g'irchoq'i ikkinchi talaba qo'g'irchoq'ining ko'zgidagi aksi vazifasini bajaradi. O'rta ko'zguni aks ettiruvchi ramka qo'yish kerak bo'ladi.

Bunda bir qo'g'irchoqni harakatini ko'zgidagi tasviridek sinxron, bir xilda bajarishga harakat qilish lozim. Mashqni bajarishdan oldin partnyor bilan berilgan shart-sharoit va uning maqsadini kelishib, xatto eng mayda harakatlarni ham aniq ishlab olish talab etiladi. Buning uchun harakat texnikasini qanday bajarishni ular kelishib, bir to'xtamga kelgach, so'ng mashqni bajarish maqsadga muvofiqdir. Agar o'yab ko'rsangiz, bu mashqdan oxiri qiziqarli va erkin mavzudagi fantastik yechimli ajoyib etyud hosil qilish mumkin.

«Tarsaki»

Mushqni bajarish uchun ikki qo'g'irchoq kerak bo'ladi. Bir qo'g'irchoq ikkinchi qo'g'irchoqqa o'ng qo'li bilan tarsaki tushuradi. Ikkinchi uning ko'z qarashi qarshisidagi qo'g'irchoqqa yo'nalgan bo'ladi. O'ng qo'li yonga yoziladi, shu bilan birga gavda ham biroz yuqoriga qayriladi. Tez harakat bilan o'ng qo'li oldinga boradi va tarsakni ushlab oshiradi. Bunda tarsaki tushgan qo'g'irchoq qimirlab ketishi va ikki qo'llab chakkasini berkitib olishi kerak.

Tarsaki tushirgan qo'g'irchoq qo'larini yozib, orqaga gavdasi bilan biroz burilganda aktyorning bilagi o'z o'qi atrofida aylangandek bo'ladi. Ikkala qo'lining simlari aktyorning ikkinchi qo'lida bo'ladi. Ikkinchi tushiruvchi qo'li simini aktyor bosh batmoq va ko'rsatkich bilan ushlab turadi.

Mashqdagi harakat texnikasini o'rgangandan keyin bunda ham harakatni qo'g'irchoq nima uchun sodir etganligidan kelib chiqib, shu holat bilan bog'liq kichik voqea o'yab topish mumkin. Bu esa, o'z o'rnida tasavvurning rivojlanishiga yordam beradi. Shuni ko'zda tutib, bu mashqlarni bajarish uchun avvalambor har bir elementni alohida qayta va qayta bajarib, ularni sekinlik bilan o'rnatib, so'ng to'liq mashqni bajarishga kirishmoq lozim.

Oldin mashqda berilgan harakatlar texnikasini insoniy o'rganib o'tirish, so'ng uni mexanik jihatdan mantiqiy har xil vaziyatda qo'g'irchoqning imkoniyatlarini puxta o'rganib, xatti-harakatlarda aks ettirish kerak.

Sekin-astalik bilan qo'g'irchoq harakatlarini o'zingiz o'yab topgan shart-sharoitlar bilan boyitib etyudga aylantirish mumkin.

Fikrimizni yanada tushunarli bo'lishi va uni to'ldirish maqsadida quyidagi etyudni havola etmoqchimiz.

«O'g'rini qarog'chi urdi»

Bir qo'g'irchoq tilla to'la xumchani ko'tarib shirmada paydo bo'ladi. U bir narsadan qo'rqanday u yoq bu yoqqa olazarak qaraydi. U harakatlar xumchani o'g'irlab qochib kelyotganidan darak beradi. U xumchani shu yerga ko'mish uchun joy qidiradi. Mana bu yerga ko'madi. Yo'q bo'lmaydi. Topib olishlari mumkin. Ha, mana bu yerga ko'madi. Yaxshi, pana joy. U yon atrofida hech kim yo'qligiga ishonch

hosil qilib, qo'llari bilan yerni qaziydi va xumchani ko'madi. Lekin uning bu ishini daraxt orqasidan ikkinchi qo'g'irchoq kuzatib turgan bo'ladi. Birinchi qo'g'irchoq o'z ishini tugatib chiqib ketadi. U ko'zdan g'oyib bo'lishi bilan ikkinchi qo'g'irchoq berkingan joyidan chiqib, xumchani qazib olishga kirishadi. Boyligidan xabar olgani qaytib kelgan birinchisi bu holatni ko'rib ikkinchisi bilan urishib ketadi. Tasodifan kelib qolgan uchunchi qo'g'irchoq, urishayotganlarni va oltin to'la xumchani ko'rib, gap nimada ekanligini tushumadi. Vaziyatdan foydalanib xumchani olib jufakni rostlaydi.

Etyudni bajarishga kirishishdan avval har bir ijrochi berilgan shart-sharoitni o'rganib, har bir qo'g'irchoqning oldiga qo'yilgan aniq maqsadini idrok etishi zarur. Yuqorida aytib o'tganimizdek, etyuddagi har bir harakatni alohida ishlab chiqish va shundan keyingina umumiy etyudni ishlash zarur.

Yuqorida berilgan mashq va etyudlar qo'g'irchoq bilan ishlash mahoratini oshiradi deb umid qilamiz. Yangi-yangi etyud va mashqlar o'ylab topilishida oz bo'lsa-da turkii bo'ladi.

SAHNAVIV TALQIN VA TOMOSHABIN

O'z navbatida, shuni aytmoqchimiz-ki, etyudlar ham spektakl yaratish va ishlash qonuniyatiga to'la amal qilingan holda yaratiladi, ishlanadi. Aktyorlar etyudlarini, mashqlarni o'zlari o'ylab topsalar, birinchidan, fantaziyalari, tasavvur o'lamlari rivojlanadi, o'sadi. Ikkinchidan, qo'g'irchoqlar bilan ishlashda qarshilaridagi boshqa qo'g'irchoqni boshqarayotgan partnyorni his qilish kabi bir qator mahoratlarini oshirishga yordam beradi.

Qo'g'irchoq teatri san'atining yana bir turi bu — planshet qo'g'irchoqlaridir. Bunda aktyor-qo'g'irchoqboz o'ynatayotgan qo'g'irchoq'ini ochiq ravishda, albatta, aksariyati maxsus kiyim kiygan holda o'zi bilan sahnada olib yurishga moslashtirilgan qo'g'irchoq turidir.

Planshet qo'g'irchoq'i o'tgan asrning 60 yillarida juda keng tarqalib, ommaviy tus olgan. Planshet qo'g'irchoq'ini turlari juda ko'p, shuningdek, ularning turlariga ko'ra aktyor tomonidan boshqarilish usullari ham turlichadir. Planshet qo'g'irchoq'ini hozirgi paytda asosan estrada programmalarida ko'plab uchratish mumkin.

«Fotimaning sarguzashtlari» spektaklidan

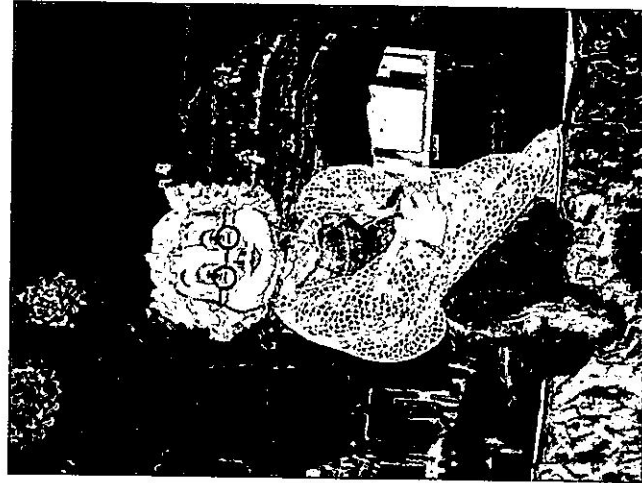
Sahnada programmalarida ishlatiladigan qo'g'irchoqlar hajmining kattaligi va harakatchanligi bilan tomoshabinlarni o'ziga jalb etadi. Planshet programmalaridagi planshet qo'g'irchoqlar taniqli aktyorlarga qiyoslab yasalgani va ularning harakatlari taqlid qilib ishlatilari tomoshabinlarga katta zavq bag'ishlaydi.

Planshet qo'g'irchoq'i bilan sahnada ishlaydigan aktyor qo'g'irchoq bilan qanday muomalada bo'lishi kerak? Planshet qo'g'irchoq'ining katta-kichikligiga qarab aktyor va qo'g'irchoq bir-biri bilan qanday munosabatda bo'lishi, ya'ni aktyor qo'g'irchoqdan ajralib qolmasligi kerak.

Agar planshet qo'g'irchoq'i kichik, aktyordan ancha past bo'lsa, aktyor qo'g'irchoq harakatini o'ziga mohirona moslashi kerak. Planshet qo'g'irchoq'i va aktyor o'rtasida dialog bo'lishi ham mumkin. Estrada programmada aktyor va qo'g'irchoq o'rtasida maviy bog'lanish bo'lsa-da, aktyor hech qachon qo'g'irchoq orqasiga tikilmaydi kerak. Chunki, aktyor zal bilan qo'g'irchoq orqali bog'lanib turadi.

Xulosa qilib aytganda, estradada planshet qo'g'irchoq'ining boshqaruvchisi — aktyor birinchi o'rinda turadi. Planshet qo'g'irchoq'ini boshqarishning boshqa usullari ham bor. Shulardan biri, planshet qo'g'irchoq'i o'ynalayotganda aktyor ko'rinmaydi, buning uchun esa sahna ortiga tushirigan parda rangi aktyor kiygan kiyim rangida bo'lishi (bunday holat odatda qora kabinet deb yuritiladi) kerak. Shunda ijrochi ko'rinmaydi. Aktyor iloji boricha kam harakatda bo'lishi, bu bilan e'tiborni o'ziga tortmasligi kerak. Bundan tashqari yana nur vositasi bilan ham aktyorni butunlay ko'rsatmaslik mumkin. Bunda chiroq nuri faqat qo'g'irchoqqa qaratilgan bo'ladi.

Endi, teatrlarda planshet qo'g'irchoq'ining tutgan o'rni haqida aytadigan bo'lsak, bugungi kunda aksariyat teatrlarimiz repertuarlarida bu turdagi qo'g'irchoqlar bilan ishlangan spektakllarni ko'rishimiz mumkin. Ta'kidlash kerak — ki, qo'g'irchoq teatridagi planshet qo'g'irchoqlar, estrada nomerlarida ishlatiladigan planshet qo'g'irchoqlaridan boshqarish uslubi bilan farq qiladi.

Spektakllarda aktyor qo'g'irchoq bilan birga yashaydi, ya'ni obraz yaratadi. Teatrdan planshet qo'g'irchoq'ining katta-kichikligiga qarab, aktyorning boshqarish texnikasi o'zgarib boradi.

Deylik, asarda ijobiy qahramon bilan birga salbiy obrazlar ham bor. Salbiy obraz yaratayotgan aktyor qo'g'irchoqni ochiq olib yuradi. Demak, shu obrazga aktyorning o'z munosabati bo'lishi shart. Aktyor o'zini qo'g'irchoq bilan uzviy bog'lab olib borsin, tomoshabinning diqqatini o'ziga qaratishi mumkin.

Biroq, ba'zan planshet qo'g'irchoq ham boshqa turli qo'g'irchoqlar kabi aktyor mahoratini chegaralab turadi. Shuning uchun har bir qo'g'irchoqning indevedual imkoniyatlarini aktyor o'ziga o'ltirgan holda mahoratini ko'rsatishi kerak.

Planshet qo'g'irchoqlarini ko'pgina simli va qo'lqopli, marionetka qo'g'irchoqlaridan bir qator afzalliklari bor. Bu afzalliklar planshet qo'g'irchoq'ini boshqaruvchi aktyorning mahoratiga bog'liq. Bu borada «Odamlar va qo'g'irchoqlar» truppassi faoliyati haqida to'xtalish mumkin.

Truppaning sakson foiz spektakllari planshet qo'g'irchoqlari bilan ko'rsatilgan. Ularning qo'g'irchoqlar bilan ko'rsatilgan spektakllari juda ommaviylashib, kattalar ham kichikintoylar ham birday qiziqish bilan tomosha qilishgan. Har bir qo'g'irchoqni ikki yoki uch nafar aktyor boshqargan va bu qo'g'irchoqni mukammal, o'ta professional mahorat bilan boshqarilishiga imkon bergan. Ular hech qachon qo'g'irchoq orqasiga yashirinmaganlar. Aynan shu mahorat qo'g'irchoqlarni oldingi planda olib chiqdi va boshqarayotgan aktyorni unutishga yordam bergan.

Planshet qo'g'irchoq'i bilan qo'yilgan spektakllar aynan shu jihatlari, ya'ni qo'g'irchoqbozlarining mahoratlari tufayligina jozibali va qiziqarli bo'lishi bilan boshqalaridan ajralib turadi.

Planshet qo'g'irchoq'ini boshqaruvda qo'g'irchoqboz o'z ustida juda ko'p ishlashi talab qilinadi. Ushbu qo'g'irchoq turi bilan qo'yilgan spektakllar ko'pincha niqob teatrlarini eslatadi. Bu yerda qo'g'irchoq bilan niqobning o'xshashligi yo'qimikan degan savol tug'iladi?

Masala: Yapon teatri «Kabuki»ni ko'rsak, o'xshashlik yaqin, lekin ularda qo'l va barmoq harakatlari aniq bir ma'noni anglatadi. Ammo, aktyor harakatiga nazar solsak, planshet qo'g'irchoq'iga yaqinlikni sezamiz.

Kimo Sitoning «Turna pati» asari 1986-yili Samarqand qo'g'irchoq teatrida qo'yildi. Uch oy mashaqqatli mehnatdan so'ng asar sahna yuzini ko'rdi. Qo'g'irchoqning bo'yi odam bo'yi bilan barobar. Aktyor o'zini yashirishi kerak. Shu bilan birga har bir qo'g'irchoqni bir aktyor olib yurishi kerak edi. O'z navbatida bu esa aktyordan katta kuch va, albatta, mehnat talab qilardi. Qo'g'irchoqlar juda og'ir. Buning ustiga har bir qo'g'irchoqda ikkita mexanizm-og'zi ochilib yopiladi, ko'zlari ishlar edi. Shu tufayli aktyorlar bir vaqtning o'zida ham mexanizmga, ham qo'g'irchoqning harakatiga e'tibor qarata bilmaydilar. Bu esa, aktyordan qo'shimcha kuchli mahoratni talab qiladi. O'xshashlik haqida gapiradigan bo'lsak, qo'g'irchoqning har bir harakati, qarashi, quloq solishi, qo'lining

lunkatlari va gapirishdagi o'ta aniqlikni nozik ifoda eta olish edi. Hunday planshet qo'g'irchoq'ini qo'g'irchoqboz iloji boricha o'zi yuziga harakat qilishi yoki shu jarayonda ishtirok etishi zarur.

Qo'g'irchoq qancha yengil bo'lsa, ijrochining qo'llari tolmaydi.

Aktyor o'z bo'y-bastiga qarab qo'g'irchoq boshqarish mexanizmini moslashi zarur. Masalan, planshet qo'g'irchoq'ining boshi boshqariladigan dasta aktyorga noqulay, balandda yoki pastda bo'lsa, albatta bu ma'lum qiyinchilik tug'diradi. Shuning uchun qo'g'irchoqboz o'z qo'llarining qaysi balandlikda qiynalmasdan ishlay olishini ko'p mashqlar qilish orqali anglashi zarur. Lekin, mahallashiruvchi rejissor planshet qo'g'irchoqlarini odam bo'yi barobarida qilib rejalagan bo'lsa, aktyor qo'g'irchoqni boshqarish dastasi qay balandlikda bo'lishidan qat'iy nazar, uni professional darajada bajarishi kerak bo'ladi.

Ko'z oldingizga keltirib ko'ring. Planshet qo'g'irchoqning bo'yi siz bilan teng, deylik. Bosh qismini boshqaruvchi dasta aktyor uchun qanchalik noqulay balandlikda bo'ladi.

45 ba zan Isoat 20daqiqqa) davomida ko'tarib yurishi kerak. Buning ustiga aynan shu dastada mexanizm, ya'ni og'iz yoki ko'zni harakatga keltiruvchi uskuna bo'lishi mumkin. Qo'g'irchoq bosh dastani bir qo'li bilan mexanizmlarini boshqarib turishi lozim negaki ikkinchi qo'li yoki tana, yoki bo'lmasa qo'g'irchoqning qo'lini harakatga keltirib turgan bo'ladi. Deylik, qo'g'irchoqning bo'yi ellik santimetr yoki oltmish santimetr qilib yasalgan. Bunday sharoitda qo'g'irchoq bosh dastani davomida yarim egilgan holda qo'g'irchoqni boshqarishga to'g'ri keladi. Bu ham aktyor uchun turli qiyinchiliklarini tug'diradi. Qo'g'irchoq bosh dastani planshet qo'g'irchoqini olib yurganda dramatik aktyorlarga xos bo'lgan ko'rinish va eshitish organlari juda mukammal ishlangan bo'lishi lozim. Bundan tashqari shuni aytish kerakki, bu jarayonda planshet qo'g'irchoqini boshqaruvchi aktyorlar ijroda, obraz yaratishda dramatik aktyorlardan ustun bo'ladi. Talaba aktyorlar planshet

qo'g'irchoqini boshqarishni qo'lg'opli va simli qo'g'irchoqni boshqarish bilan bir paytda boshlashlari kerak, zero keyinchalik teatrlarda qiyinlab yurishmasin.

Odatda, qo'g'irchoq teatrida biron bir spektakl ko'rgani borsak, tomoshabinlarning spektakl yakunidagi hayratlariga guvohi bo'lamiz. Butun spektakl davomida ishtirok etgan personajlarni qo'lga ko'tarib avanssenaga chiqqan aktyorni ko'rgan tomoshabin beixtiyor hayratga tushadilar. Sababi shundaki, ular bu holatda qo'g'irchoqlar inson-aktyor qo'lida juda kichkina bo'lib ko'rinadi, yoki buni aksi. Va holanki qo'g'irchoqlar o'sha o'sha. Faqatgina yuxshi spektakl va professional qo'g'irchoq boshqaruvi tomoshabin ko'zini chalg'itadi. U sahnani go'yo hayotiy deb qabul qiladi. Qolaversa personajlarni qiyoslashda tirik insonga bo'lgan nisbiylikni ham uchratmaydi. Butun bir spektaklni bir biriga mutanosib sharoitda tomosha qilgani sababli ularga xayrlashuv onlaridagi bunday chiqishlar g'ayratiyidek bo'lib tuyuladi. Balki qo'g'irchoq teatriga buhol berilganda mo'jizaviy olam, hayratlar dunyosi kabi sifatlarini qo'shib aytilishiga sababning o'zi shudir.

Qo'g'irchoq teatring yana bir alohida o'rganiladigan, boshqarish jihatidan maxsus maktab, o'qitish uslubini talab etadigan turi bu marionetka qo'g'irchoqlari teatridir. "Iplar" yordamida boshqariladigan (marionetka) qo'g'irchoq turi alohida boshqarish mexanizmniga ega bo'lgan murakkab qo'g'irchoq turlaridan biridir. U qo'lg'opli va trostli qo'g'irchoqlardan butunlay farq qiladi. Uning boshqarish mexanizmi iplar orqali sodir etiladi. Sahnaga qo'g'irchoq ishlashi uchun bo'sh qoldiriladi. Aktyorlar sahnaning yuqori qismida tomoshabiniga ko'rinmagan holda qo'g'irchoqdan tayoqchaga (vaga) tortilgan iplar orqali qo'g'irchoqni harakatga keltirishadi. Maxsus shu qo'g'irchoq turini boshqarish uchun tayyorlangan tayoqcha vagaga o'rnatilgan iplar qo'g'irchoqning har bir harakatga moyil bo'lgan bosh, bo'yin, yelka, bel, oyoq, qo'l, lab, ko'z a'zolariga iplar tortiladi.

Uni boshqarayotgan aktyor shu iplar orqali qo'g'irchoq personajining harakterli xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uni harakatga keltiradi. Bu qo'g'irchoq turining afzalik tomoni shundaki, u odam bajara olmagan mayda xatti-harakatlarini ham bir yo'la qoyilmaqom qilib osongina bajara olish imkoniyatiga ega."

Manba'larga tayanib yana shuni aytishimiz mumkinki, "Marionetka" fransuzcha "Marion", "Marionette" so'zidan olingan bo'lib, o'rta asrlarda diniy qarashlarga asoslangan qo'g'irchoq misteriyalaridagi Bibi Maryamni tasvirlovchi kichkina qo'g'irchoqlarni atagan. Marionetka qo'g'irchoq teatri tomoshabinlardan parda ortiga yashiringan aktyor, qo'g'irchoq yurituvchi qo'g'irchoqboz ya'ni nevrospast tomonidan ip yoki simda yuqoridan boshqarilgan deb aytiladi. Bugun marionetka teatri haqida tushuncha, tizimi qonuniyat uslubi, boshqarish texnologiyasi asoslarini o'quv jarayoniga targ'ib qilish maqsadida maxsus kurs fanlari kiritildi. Endilikda "Qo'g'irchoq teatri san'ati" sohasida ta'lim olayotgan talabalari uchun dolzarb masala ekani oydinlashdi. Kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan sahnalashtirilayotgan spektakllar safini marionetka qo'g'irchoqlari ishtirokidagi spektakllar afishasi to'ldirsa ajb emas. Qo'g'irchoq boshqarishning turli tizimlari qatoridanular ham o'rin egallasa, tomoshalar yanada rang-barang bo'ladi deb ishonamiz. Bu san'atning tomoshabinlari, bolalarning qiziqishlari, sehur-jodularga to'la qo'g'irchoqlar va jonli obrazlar mo'jizasi ta'siri yanada tomoshabop bo'ladi.

Rossiyaning Sank Peterburg shaxrida qo'g'irchoq teatrining asochilaridan bo'lgan YE. S. Demmini nomidagi marionetka teatri faoliyat yuritadi. Uning reperturida "Kichkintoy Yumronqoziq", "Tegirmonchi Xonim", "Gulliver lihiputli olamida", "Duyumchaxon",

"Kim bo'lsam ekan" vaxokazo spektakllarni aytishimiz mumkin. ushu spektakllarni professional sahnalashtirilishi bilan yana bir axamiyati jixati borki, uni aytish bo'lg'usi

rejissorlarimiz uchun foydadan xoli emas. Spektakllar sahnalashtirish rejissoriga ko'ra tomoshabinlarning yoshiga aloxida e'tibor qaratilgan munosabat bilan ijod etiladi. Odatda qo'g'irchoq teatriga bolalar otalimlari bilan tashrif buyurishadi. Biroq shunda ham, ular yoshi har bir spektakl afishalarida urg'u berib ko'rsatiladi. Masalan; "Mushuk xonim uyi", "Pashsha Oy Posha", "Qizil Qalpoqcha xaqida", "Qor hoboning tug'ilgan kuni", "Anderson ertaklari" kbi spektakllar aynan q' yoshli bolalar uchun ekani fikrimizni isbotlaydi.

Yevropa marionetka teatrlarida qo'g'irchoqni boshqaradigan mustlana vagalarning ikki xil turi xaqida aytilgan. Bulardan vertikal va gorizontaI-yassi shakllarini sanab o'tishimiz mumkin. Odatda vertikal vagalarni ko'proq insonlarga va ikki oyoqlab yuruvshii hayvon, mahluqlar ko'rinishidagi qo'g'irchoqlar uchun ishlatganlar. GorizontaI shakliIi vagalarni esa to'rt oyoqli hayvonlar yoki fantastic mavjudotlarni boshqarishda foydalanilgan.

Marionetka teatri qo'g'irchoqlarini aksariyat ochiq maydonda o'ynatilsada, qo'g'irchoqlarning mukammalxarakatlari tufayli ularni boshqarayotgan aktyorlar tez orada e'tibor markazidan chiqib ulguradi. Teatr sahnasida esa maxsus suppachalar o'rnatilgan bo'lib, aktyorlar shu suppachadan turib qo'g'irchoqlarni boshqaradilar. Hunday shart-sharoitdan ko'rinadiki, supacha ustida bir necha aktyorlarnigina joylashishi mumkinligi sabab, bir aktyor zimmasiga ikki yoki uch personajni boshqarish vazifasi yuklanadi. Albatta hurilgan shart-sharoit makon va zamoni tasvirlashda ishlatiladigan dekoratsiya va jixozlar ham rassom tomonidan qo'g'irchoqlarga mutanosib qilib shakllantiriladi. Bu esa rejissorni spektakldagi

mezanssenalar, xarakat maydonini oldindan aniq ko'rgan xolda ishlashini talab etadi. Spetsiqlik jixatdan iplar orqali qo'g'irchoqlarni boshqarilishiga e'tibor qaratsak, biron bir jixoz ular xarakatini cheklamasligi va aktyorlar oldiga qo'yilgan vazifa bajarilishiga to'siq bo'lmastigi lozim. Bu qo'g'irchoq turi dunyoning bir qator mamlakatlari, jumladan; Chexoslovakiya, Hindiston, Xitoy, Birma, Yaponiya, Sankt-Peterburg, Gruziyada marionetka qo'g'irchoq teatrlari bor va ular repertuaridagi spektakllar ruyxatini yuqoridagi kabi o'nlab sanab o'tish mumkin.

O'zbekistonda bu teatr turi faoliyati xaqida "Qo'g'irchoq teatri san'ati" kafedrasi katta o'qituvchisi Iroda Turdiyeva o'zining marionetka teatriga bag'ishlab yozgan uslubiy qo'llanmasida quyidagilarni aytadi.

"O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artistlar" Andrey Petrovets va Fatxulla Xo'jayev, planshetli va marionetka qo'g'irchoqlarini an'anaviy teatr usullaribilan uyg'unlashtirib, bir qator na'munali estrada nomerlarini yaratib jahon kezmochdalar.

Ularning marionetka qo'g'irchoqlari ishitiroidagi spektakllariga hamda estrada nomerlariga bir qancha maqolalar, taqrizlar yozilgan. Bu ijodkorlarning izlanishlari, marionetka teatri masalalariga bag'ishlangan adabiyotlarni qunt bilan o'rganish natijasida yuzaga kelgan. Aytish kerakki, qo'g'irchoq teatrlarining turlari ular ijodida o'zaro bir-birini to'ldirib, boyitib sintezlashgani bilan ajralib turadi. Planshetli va marionetka qo'g'irchoqlari sintezining sara namunalari O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artist Andrey Aleksandrovich Petrovetsning faoliyatida kuzatiladi. Uning izlanishlari "metamorfoza-qo'g'irchoqlar" — ya'ni boshqa tusga kirish uslubiga tayangan. U yaratgan qo'g'irchoqlar tomoshabinlarning ko'z oldida jonlanib boshqa tusga aylanishadi va hayratga soladi. Masalan: doira sohibjamol qizga aylanadi. Ijodkorning eng mashhur nomeri "Jo'jacha" deb nomlanib, unga tanlangan "qarang qanday go'zal bu olam!" qo'shig'i bilan barchaga esida qolgan. Jo'jacha tomoshabinlarning oldida jonlanib hayotning ezguligi-yu quvonchlariga to'laligini, go'zalligini baholaydi. Qo'g'irchoqbozning yana bir nomerlarida oddiy sharcha va mato bo'lagi sahnada jonlanib, juda quvnoq masxarabozba aylanadi. Andrey Petrovets o'zining barcha ijodiy nomerlarining muallifi va ijrosidir, aktyorning fantazyasi, kompelyasiyada, ya'ni musiqa

saralash, o'zidan nimadir qo'shish natijasida mavzuga mos ohanglar tanlashi taxsiga sazovor.

Uning bu bilimdonligi va o'ziga xos ijro usuli barcha yoshdagi tomoshabinlarga zavq bag'ishlaydi.

U deyarli butun dunyoni kezib chiqqan O'zbekistonlik qo'g'irchoqbozdur.²⁴

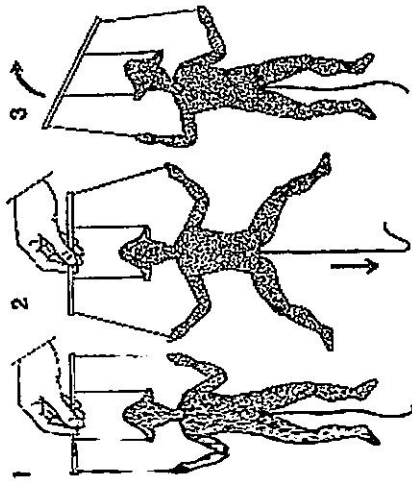
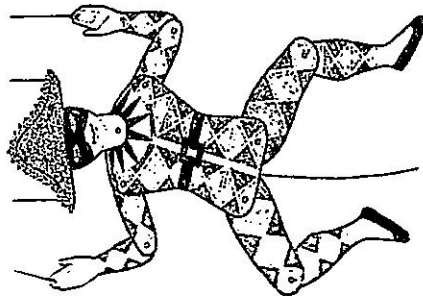
Amerikalik mashhur Piter Frazerning "Qo'g'irchoq teatri" nomli kitobida ko'rsatilgan har bir o'yinchoq akrobatik qo'g'irchoqlarga

qo'llaniladigan alohida bir richagni (pishangini) namoyon etadi. Yuqoridan qo'g'irchoq yurituvchi boshqaradigan marionetka qo'g'irchoqlari ma'lum an'anaviy hinksiyalarni bajaradi. Tayoqcha (jezl) bilan boshqariladigan soya va (jo'lqopli qo'g'irchoqlar borligini aniqlash mushkul.

Marionetka mexanizmi ko'pgina soya qo'g'irchoqlariga muhtosib bo'lishi mumkin. "Qutidagi Jek", qo'lqopli va tayoqchali (jezl) qo'g'irchoqlarni uyg'unlashuv manzarasini namoyon etadi.

"Tayoqchadagi maymun" richagi (pishangi) soya qo'g'irchoqlarida ishlaganday tayoqchali (jezl) qo'g'irchoqlarga ham foydalidir.

Bu o'yinchoqlarning ko'pchiligini kartondan qaychi yo maxsus pichoq bilan qirqib, ip bilan birlashtirish mumkin. Juda katta kuch va katta mahorat bilan qator asboblardan foydalangan holda

yelimlangan fanerdan qirqish mumkin: qil arra, parma, kichkina egov, ombir va jilvir qog'oz.

"Birlashtiruvchi yog'och" qismlari uchun shplint va yuvish qurilmasi qayrilma qisqichlar bilan egilgan simlardan oson tayyorlanadi.

Yassi o'yinchoqlar bezatilgan va ko'p funktsiyali bo'lishi mumkin, u dizayn ishiga katta imkoniyatlar beradi. Kartondan qirqilgan o'yinchoqlar tabiiy ko'rinishiga o'xshashini saqlashi jihatidan qog'ozda chizilganiga nisbatan muvaffaqiyatlidir.

Marionetka

Marionetkalarining bir qancha turlari ma'lum. Bu yerda yuqoridan yog'och ilmoqqa mahkamlangan iplar bilan boshqariluvchi marionetka tasvirlanadi.

Rasm 1.

1. Bu yerda marionetka turg'un holatda. Uni ilgakka ham osib qo'yish orqali devor dekoratsiyasini yaratish mumkin.
2. Pastidan ipga bosim berish orqali marionetka oyoqlari harakatga keladi.
3. Ko'plab pozalarga ip va ilmoqlarning turli holatlari orqali erishish mumkin.

Rasm 2.

Marionetka.

Bu o'yinchoqni 150-600 mm va undan katta o'lchovda, karton va yigirilgan ip yoki arqon yo shplinti yelimlangan fanerni ishlatib qirqib olish mumkin. Kartonli figuralarni rangli zar qog'oz yo mato yordamida applikatsiya orqali bezash mumkin. Yog'och figuralarni esa akril yo afisha bo'yog'i bilan qilinadi.⁵

Qo'g'irchoq teatri yashar ekan, undagi aktyor hech qachon o'zining mehnat quroli, obrazning ifoda timsoli — qo'g'irchoq⁵idan ajralmaydi.

Hech kimga sir emaski, qo'g'irchoq teatri mo'jizalar makonidir. Har bir spektakl bizni ana shu manzilga bir qadar yaqinlashtiradi. Shunday ekan bu soha mutaxassislari xoh u dramaturg, rejissor, rassom, qo'g'irchoq ustasi yoki aktyor, albatta avvalo shu o'ziga

kashlikni unutmazligi lozim. Buning uchun tasviriy san'at, musiqa, undagi eng nozik ritmik ohangni ilg'ay olish, ertak va fantastikadan kubardor bo'lish bilan birga maxsus effektlarni o'ylab topa oladigan qobiliyatga ega bo'lishlari talab etiladi. Mana shu jihatlarni qurol qilib o'z joyida ishlatish, ijodiy jamoani shakllantirish va hamkorlik ushbu maqsad asosiga qurilsa, shunday spektakllar yaratilishi mumkin-ki, hoshqo yo'nalishdagi teatrlar ularga, albatta,

havas ko'zi bilan boqadilar. Bolajonlar esa bu kabi tomosha avromgohiga, "Mo'jizalar olami"ga doim intilaveradilar. Axir qo'g'irchoq teatri bosh mezon ham shu emasmi?!

REJISSORLIK TAHLILI

Mustaqil O'zbekiston sharoitida qo'g'irchoq teatri boshqaruvchi atkorlik, fuqarolik va ma'naviy burchi yanada oshdi. Asrlar osha, yashab kelayotgan an'analarni bugungi tarixiy davr g'oyalari bilan muvofiq bo'lgan bo'yitishga jazm etayotgan qo'g'irchoq teatri repertuarlariga umumiy nazar tashlasak bunga amin bo'lamiz. Shu o'rinda Prezidentimiz aytgan: "Bu masalada ish olib boradigan insonlar nafaqat pedagog, psixolog yoki dizayner bo'lishi, shu bilan birga, tariximiz va madaniyatimizdagi ibratli qahramonlar, xulqimizning boy va betakror estetik dunyosini aks ettiradigan personajlar, milliy qadriyatlarimiz asos qilib olinsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi, deb o'ylayman" — so'zlariga bir qadar javob bo'lganidek ifod qilmoqdalar.

Katta teatrlar bilan bir qatorda, qo'g'irchoq teatrlarimiz ham millatimiz xalq og'zaki ijodi, rivoyat va dostonlari asosida xilma-xil jonzibali spektakllar yaratdilar. Respublika qo'g'irchoq teatri qo'yilgan «Qanotli odamlar» (Nozim To'laxo'jayev kinossenariysi asosida yozilgan insenirovka, rejissor Bekpo'lat Parmonov, rassom Bobur Ismoilov), Farg'ona qo'g'irchoq teatri salmalashtirilgan «Alpomish» (Jo'ra Mahmud asari, rejissor Shomurod Yusupov, rassom Veniamin Akudin) spektakllari buyuk xalq eposidagi eng muhim nuqtalarini-Alpomishning vatanga cheksiz muhabbatini, jasoratini, clining sodiq farzandi ekanligini o'z ifoda vositalari bilan tarannum etdilar.

Ijodiy rejalarini belgilashda esa, har ikki yilda bir marotaba o'tkazib kelinayotgan O'zbekiston qo'g'irchoq teatrlarining an'anaviy

⁵ Peter Fraser. "Puppet Circus" - Boston: Plays, Inc., 1972 [12-13 66]

ko'rik festivali, shuningdek, Respublika miqyosida yosh iste'dodlarni kashf etish maqsadida «Debyut – yosh rejissorlar»ning an'anaviy ko'rik-festivallari turkibi bo'lib, bu esa, madaniyat sohasida kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishda qo'shilayotgan katta xisssa desak mubolag'a bo'lmaydi. Mamlakatimizda yoshlarimizga Davlat siyosati darajasida yuksak e'tabor, qaratilishi natijasida o'qitilayotgan festivallarda yosh ijodkorlar – aktyorlar, rejissorlar, dramaturglar kashf etilmoqda. Bu esa o'z navbatida yangi jamoa, ijodga yangicha, zamonaviy nigoh va albatta yangi spektakllar degani.

Spektaklni sahnalashtirish – bu juda murakkab jarayon bo'lib, ijodiy kollektivdan bu vaziyatda bir tanu-bir jon bo'lib mehnat qilishni talab etadi. Spektaklning taqdirini belgilovchi bu jarayon, jamoadan farqli rejissordan o'ziga yarasha ijod, mehnat va mashaqqatni taqazo etadi. Chunki rejissor, aktyor, rassom va kompozitor, pyesani tahlil qilib, undagi muallif fikriga, joyiz bo'lsa, o'zgartirish va qo'shimchalarni kiritishga harakat qiladilar. Barcha bilimlarni taklif va maslahatlar hammasi pyesani sahnalashtirishda rejissorga to'g'ri, aniq yechimini topish imkonini berish yo'lida xizmat qilmog'i kerak.

Spektakl obrazlarini yaratishda, uni oldindan ko'ra bilishda rejissor nimalarga e'tibor berishi kerak? Nimalar unga yordam beradi-yu, nimalar esa aksincha? Spektakl haqidagi birinchi fikr tug'ilishidan boshlab, uni amalga oshirgunga qadar bo'ladigan jarayon rejissorda qanday kechadi? Bu yerda repetitsiya jarayoni emas, balki rejissor fikrlarining repetitsiyagacha bo'lgan psixologik yetilishi, spektaklni ko'ra olishi nazarda tutilmoqda. Ba'zi rejissorlar spektakl yaratishdagi dastlabki jarayonga yengil-yelpi, shunchaki qaravdilar va o'zlarining shaxsiy laboratoriyalarini tartibga solishga kirishmaydilar.

Ko'pincha pyesa o'qib bo'linishi bilan, rejissor bo'lg'usi spektakl yechimini oldindan ko'z oldiga keltiradi va shu bilan to'xtalib qoladi, bu huddi aktyorning boshdanoq natijani o'ynaganidek gapdir. Rejissor oldindan ko'ra bilishgacha, bir qator vazifalarni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi kerak-ki, bu faqat tasavvurgina emas, balki asarga, obrazli yondashish bo'lsin. Rejissura sintetik san'at, u musiqa, rassomlik, adabiyot, arxitektura kabi san'at turlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, har bir qadamda chambarchas munosabatdadir. Shu bilan birga, bu yondoshuv rejissorning professionallik darajasini namoyan

etadi. Ya'ni, u yaratgan san'at asarini ko'rgan tomoshabin teatr tushinish mo'jizaviy olamga kelganiga afsuslanmasligi kerak.

Bugun zamonaviy teatrlarni boshqarish vazifasi rejissor zimmasiga yuklatilgan. Bu haqida o'zining uzoq yillik pedagogik amaliyotiga tayanib, ulug'ustozlar maktabini amaliyotda qo'llash amaliyotidan kelib chiqib rejissorning o'ziga xos nazariy jihatlarni yozgan R.Usmonov shunday deydi: “Rejissor spektaklning barcha elementlarini o'z qo'lida ushlab turgan holda aktyor ijodini birinchi o'rinda qo'yib, boshqa elementlarni uning atrofida garmonik ravishda birlashtirsa butunlikka erishadi. Bu o'rinda rejissor – tashkilotchi mulloq hukmronidir.” Undan birgina yaxshi aktyorlar ansamblini tuzish, janr yo'nalishini belgilash, spektaklning badiiy qimmatini, pyesani aniqlash talab etiladi. Shuningdek texnik guruhni boshqarishni, ya'ni chiroqlar, dekoratsiya, libos va turli texnik hoddimlar guruhlarining ishini tartibga solish mahorati ham talab etiladi.

Barcha bildirilgan hislatlar mujassamlashtirib, rejissor xarakterini namoyon etadi. Endi undan bir asar yaratishda o'ziga xoslik, ya'ni rejissorlik pocherki kutiladi. Bu esa ma'lum va vaqtli, malakani va albatta timimsiz mehnat mahsuli bo'lishi iste'dodni talab qilinadi. Bir rejissorni boshqasidan o'z talqini, yechimi va yondoshuvi bilan farqlanadi.

Rejissor talqini nima va u qanday bo'ladi? Hamma ish pyesa tushlashdan boshlanadi. Albatta, asar g'oyasi, rejissor va u bilan birga ishlayotgan ijodiy jamoa uchun yaqin va qiziqarli bo'lishi kerak. Pyesa rejissor fantazyasini to'liqlantirib, ummondek, g'oyalar oqimini olib kelsa, tasavvur uyg'otsa, hayotda ko'rgan kechirganlarini eslatga va bu murakkab psixologik jarayon qadamma-qadam, ba'zida esa yashindek bo'lib, dramaturg fikr va g'oyalarini obrazli talqiniga olib kelsa, bu pyesa, albatta, sahna hayotiga ega bo'ladi.

Shunday qilib, rejissor talqini – bu rejissor tasavvuri, fantazyasi, rejissorning ko'rishi, muallif g'oyalarini obrazli talqin qilinishi va bu talqinni qaysi usulda sahnaga olib chiqishidir.

Avvalo, rejissor pyesani qo'lga olar ekan, bir yaxlit spektaklning g'oyasi, o'zining rejissorlik yechimini aniqlamog'i lozim. Buning uchun u bu yaxlitlikni turli sahna hamda parchalarga bo'lib, olmog'i va ana shular ichidan spektaklning bosh g'oyasini topib olishi kerak bo'ladi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, asosiy g'oya ifodalangan

parcha sahna asarining maqsadini tomoshabinga yetkazib beruvchi bosh omil hisoblanadi. Biroq, bu qolgan sahnalarga bepisan ish yuritisa bo'ladir, degan fikrdan mutloq yiroqmiz. Har bir sahna yoki parcha o'z o'rnida spektaklda mavjud qonuniyatlarga amal qilingan holda ish yuritiladi. Asosiy g'oya, ifodalangan parchaga e'tiborni chuqurroq qarata bilan birga unutmazlik lozimki, ana shu vaziyatga boshqa parcha va bo'laklar rivojlantirib olib keladi, kerak bo'lsa yakunlaydi. Rejissor u yoki bu obrazni xarakterini ochib berish uchun turli xatti-harakatlardan, har xil vositalardan foydalangan holda ifodalaydi. Shuningdek, ba'zi sahnalarda obraz yoki personajning ichki imotiyatlarini ko'rsatish maqsadida turli texnik vositalar, chiroq, tutun, turli shovqin va tovushlarni ko'chaytirish kabilardan foydalanishi mumkin. Spektaklda ishtirok etuvchi obraz yoki personajlarning to'qnashuvi qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi. O'z navbatida ularning doimiy munosabatidagi to'qnashuvlar esa spektaklning rivojlanishiga va ma'lum bir nuqtada uning kulminatsiyasini aks etishiga sabab bo'ladi. Bu kabi masalalarni, hal qilishda, ya'ni har qaysi rejissorda g'oyalarni obrazli talqin qilish turlicha kechadi.

Buyuk quvonch va dahshatli nafrat-bu ikki tuyg'u ijodkor sifatida dramaturg va rejissor tabiatini mutanosiblashiruvchi omildir. Lekin dramaturg talqini odatda aksariyat hollarda rejissor talqinidan o'z o'rnida farq qiladi. Bu farq shundaki, dramaturg asarlarida hayotda real voqeeliklar asosida ko'rgan-kechirganlarini, o'z hayotiy tajribalarini asosida, yoki eshitganlari, kuzatganlarini namoyon qiladi. Rejissor talqini esa, shu pyesa o'qilganidan so'ng, tug'ilgan fikr, g'oya, tuyg'uni obrazlarning sahnaviy ifodasi demakdir.

Rejissor asarni ilk bor qo'lga olib, o'qiy boshlaganda e'tiborli jihati shundaki, u avvalo muallif fikriga xayrixoh bo'lmog'i lozimligi ta'kidlanadi. Buning uchun rejissordan oddiy kitobxon bo'lishi talab etiladi. Dramaturg obrazlarga zamon talabi, qarashlari, mavjud ijtimoiy hayotga o'z qarashi va munosabatini ishtirokchilar hayoti orqali aks ettirishga intiladi. Aynan mana shu kabi qator boshqa munosabatlar sabab rejissorning talqiniy tahlil qilish jarayoni vujudga keladi. Aynan shu bir so'z bilan jonlanishdan, o'ta murakkab, tinimsiz izlanish va albatta samarali mehnat talab etiladi. Zero, shundaygina asar qahramonlarini holis kuzatish imkonini tug'iladi. Bu esa o'z navbatida obrazlarning xarakterini aniqlashda, ularni voqea bo'lib o'tayotgan

va makonda, berilgan shart-sharoitda ichki kechinmalari, hatto asarda aks ettirilmagan, o'z navbatida yozilmagan o'yayvollarini kashf etish imkonini beradi.

Dramatik teatrlarda, rejissor aktyor bilan ishlashda mayda kichiklarga stol atrofidagi tahlil etish (chitka) vaqtida bir xil timga kelib oladi. Ijodiy jarayon sahnaga ko'chib, kichik ko'rinish yoki parchalarni ustida ijod qilish davrida yanada aniqliklar kiritilib, to'ldirilib, kechinma ijro talablari darajasiga yetgunga qadar qayta va qayta ishlanadi. Jarayonning bunday cho'zilishiga rejissor va aktyor o'rtasida paydo bo'luvchi turli to'siq va kelishmovchiliklar ham sabab bo'ladi. Bunday holatlar vujudga kelganda ularni bartaraf etish yo'llari va omillari haqida ustozlarimiz J.Mahmudov va I.Mahmudovlarning hammuallifligida ko'p yillik tajribalariga tayyib yaratilgan "Rejissura asoslari" darsligida atroflicha to'xtalib o'tilgan. Shu bilan birga obraz ustida ishlash jarayonida rejissor va aktyor ijodiy hamkorligida uchrashishi mumkin bo'lgan holatlarga rejissor qanday yondoshmog'i lozim kabi masalalarga turlicha ko'rsatma va tavsiyalar aniq misollarda ifodalangan. Masalan: aktyor o'zi yaratishi kerak bo'lgan obrazni qaysi bir sahnasida to'xtalib, ijodiy davom ettira olmay qolsa, fantaziya va tasavvuri mutloq bahammasa yoki shu kabi yana boshqa tushunarsiz vaziyatlardan chiqib ketishning turli tuman yechimlari ko'rsatilgan.

Shunday misollardan aktyor doim biron bir ob'yekt bilan bog'lash orqali diqqatini jamlab tursa-da, partnyorni his qilishda e'tiborsizlikka yo'l qo'yadi. Shunday vaziyatlarda rejissorning qanday yo'l tutishi kerakligi haqida quyidagi fikrlarni bildiradilar.

Aksariyat hollarda sahnada turgan aktyor hech kimni ko'rmaydi. Bunday vaziyatda jonli ijro jarayoni o'rniga bir qolipdagi holat qaytariladi. Ijodiy siqqlik vujudga keladi. Buning sababi, aktyor sahnada bo'lish jarayonida uning uzluksiz o'ziga qarab turadigan manbaning yo'qligidir. Ijodiy jarayonning eng katta to'siqlaridan biri ana shunda. Goho, shu kichik to'siqning olib tashlanishi bilan ijodiy jarayon boshlanib ketadi. Bunda rejissor, aktyor - timsol kimga quloq solishi, niman ko'rish, kimga qarata gapirishini, yo'l-yo'lakay aytib yuborishi ham aktyorning ichki ijodiy faoliyati jonlanib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Ba'zan aktyor qarashi Stanislavskiy aytganidek, rejissor talqini, rejissor tasavvuri, taassurotdan katta farq qiladi.

Taassurot — bu o'qilgan asarga berilgan yuzaki bahodir. Talqin va tasavvur esa, pyesaning mukammal analizi, rejissorning professional mahorati va qobiliyatiga bog'liq natija. Bularning hammasi dramatik, musiqali va qo'g'irchoq teatrlari uchun bir xilda tegishli.

Gap qo'g'irchoq teatrlaridagi spektakl talqini haqida borar ekan, uning bir qancha o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligiga to'xtalish lozim. Spektakl sahnalashtirishga tayyorlanayotgan rejissor, quyidagilarga amal qilmas ekan, spektakl talab darajasida chiqmaydi.

Bu xususiyatlar nimalardan iborat?

-Birinchi xususiyati. Jonsiz qo'g'irchoqning jonlanish xususiyati bo'lib, u qo'g'irchoq teatri tabiatini belgilaydi. Qo'g'irchoq teatrida faqat qo'g'irchoqlar emas, balki har qanday predmet ham jonlanishi mumkin. Aynan shu jarayon noreal tuyg'uni qalban tuyishga sabab bo'lsin. Bunda mu'laqo hayotda uchramaydigan, to'g'ridan to'g'ri tasavvur olamini ishlatishga majburlovchi, natijada voqelikka real hayotda bo'layotgan kabi kishilarni ishonirsin. Spektakl voqealari, qanday makonda, qanday zamonda kechishidan qat'iy nazar, undagi ishtirokchilarning qanday ko'rinishga ega ekanligi muhim emas, balki, bular insoniy til orqali ifodalangani uchun ham ishonchli bo'lmog'i lozim. Spetsifik jihatdan eng asosiysi, rejissor oldiga qo'yiladigan talab shuki, bu jarayon — jonlanishdan tomoshabin rohatlanadigan bo'lsin.

-Ikkinchi xususiyati. Muallif g'oyasining badiiy ifodasi bo'lgan qo'g'irchoqni yuqori baholash, sevish, kezi kelganda, aktyor mahoratidan ham ustun qo'yishdadir.

Shu xususiyatlar, Yevgeniy Sergeevich Demmening ijodida mujassamlashgan edi. Demmeni qo'g'irchoq teatri uchun professional dramaturgiya asarlarini yaratishga bel bog'lagan birinchi rejissor hisoblanadi. Uning bevosita boshchiligi va yordamida klassik pyesalar qo'g'irchoq teatri uchun qayta yaratilgan.

Demmeni Leningrad qo'g'irchoq teatrida faoliyat yuritgan. U bilan birga atrofidagi malakali rassom, haykaltarosh va kompozitorlar qo'g'irchoq teatri san'ati rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. Ye.S.Demmeni repetitsiya jarayoniga qadar spektaklimi o'z tasavvurida sahnalashtirar va shu talqiniga asoslanib rassom, qo'g'irchoq ustasi, konstruktor va kompozitorlarga aniq vazifalarni yuklardi. Ulardan asarni jarangdor, personajlarning xarakterlari va harakatlanish konstruksiyasi beqiyos bo'lishini, talab etardi.

Ye.S.Demmeni repetitsiyaga, aktyorlar oldiga pishiq rejissor dasturi, inoyor dekoratsiya va musiqa bilan kelardi.

Aktyorlar bilan ishlash jarayonida Demmeni mezanssenalarni muqallab, ko'rsatish va o'zi ishlab chiqqan dastur asosida, faoliyat yuritishga harakat qilgan. Bundan tashqari, u aktyorlarga matn yod olish, oyna odida qo'g'irchoq harakatini mukammal ishlash bilan bog'liq uy vazifalarini topshirardi.

Demmeni birinchi bo'lib, qo'g'irchoq teatrida musiqani, vokalarni aks ettiruvchi emas, balki, ishtirok etuvchilar harakatini ko'ldiruvchi ranglar jilosi sifatida berishga harakat qilgan va erishgan.

Qo'g'irchoq teatrida o'zining betakror rejissorlik qobiliyatini namoyish qilgan yana bir san'atkor Moskvadagi «Markaziy qo'g'irchoq teatri» direktori vazifasida ishlagan S. V. Obratsovdur. U spektaklda ishtirok etuvchi barcha ijodkorlarning fantaziya va insoniyatini uyg'otishni o'zining asosiy vazifasi deb bilardi. Ijrochilar faqatgina qo'g'irchoq, dekoratsiya, shirina, obraz haqida emas, balki pyesada aks ettirilgan hayot, o'sha davr muhiti haqida mulohaza yuritishlarini istardi. Obrazsovning fikricha, qo'g'irchoq teatri san'atida ishlash — bu hayotni sevish, oddiy narsada g'ayrioddiy narsalarni ko'ra bilish, bu narsalardan hayajonga kelish, odamlarga ularning o'zlari haqida bilmaydigan tomonlarini aytib olish, yangilik yaratish, kashfiyot qilish demakdir.

O'z o'rnida, aktyor ham rejissor nigohiga ega bo'lishi lozim. Dramatik aktyorlarga bu nigoh o'zlariga cheitdan tanqidiy qarashga imkon bersa, qo'g'irchoqboz aktyorga esa, bu borada ancha qulay. Chunki, ular bu nigoh bilan, o'z qo'g'irchoqlarini diqqat doiralarda kuzatish va barcha holatlarda ko'rish imkoniyatiga egadirlar. Lekin, bu aktyorlarga qo'g'irchoq va rol ustida ishlashda rejissorlik huquqini beradi, degan gap emas.

Shunday qilib, rejissorning muhim vazifasi — spektakl sahnalashtirishdir. Spektakl yuzaga kelishi uchun u bir qancha qobiliyat elementlariga ega bo'lishi lozim. Spektakl sabna yuzini ko'rish uchun butun ijodiy jamoa ma'suldir. Shunday ekan, rejissor bir tomondan spektakl yaratish, texnologiyasini, ikkinchi tomondan esa, jamoada ijodiy tashkilotchilikni yaxshi olib borishi kerak.

“Rejissorning vazifasi faqat pyesani to'g'ri o'rganish, to'g'ri talqin qilish, rollarni to'g'ri taqsimlash va aktyorlar bilan to'g'ri ishlash emas. Teatrdagi ijodiy jarayonni tashkil etish uchun u teatrdagi

boshqa ijodkorlar bilan ham hamkorlikda ishlay bilishi kerak, ularning ijodini o'z ijodiga, oliy maqsadiga bo'y sundirishi kerak. Bu sohada rejissor diktator (hukmron) bo'lishi ham yaramaydi. Diktatorlik ijodkorlar tashabbusini so'ndiradi. Shuning uchun u rassom, kompozitor, grimyor, kastyumer va boshqa teatr ijodkorlari bilan hamkorlikda bo'lishi kerak. Aks holda teatr san'ati inqirozga yuz tutadi."

Rejissorning spektakl ustida ishlash, jarayonini shartli ravishda 4 bosqichga bo'lish mumkin:

1. Pyesa ustida ishlash, (rejissorlik tahlili);
2. Qo'g'irchoq eskizlari va dekoratsiya tanlovi, (rassom va qo'g'irchoq ustasi bilan ishlash);
3. Aktyorlar bilan stol atrofida ishlash, (chitka va shirmada bo'laklarga bo'lib ishlash);
4. Spektakl montaji jarayoni, (musiqa va chiroq bilan ishlash);

Har bir zamonaviy rejissorning oliy maqsadi jamiyat oldida turgan, ko'pchilikni qiziqitgan va hozirgi davrdagi muhim masalalarga ijodiy nuqtai nazar bilan yondoshishdir.

Rejissor - muallif g'oya va fikrlarining interpretatoridir. Pyesada g'oya va fikrlar sayoz bo'lsa, bugungi kun muammolariga javob bermay, muallifning takrorlanmas ijodini ochib bermasa, hech qanday teatr takrorlanmasa, san'at asarini yarata olmaydi. Bu majburiyatlar zamonaviy va klassik dramaturgiyaga bir xilda tegishlidir. Chunki, har ikki asar ham xoh u zamonaviy, xoh u klassik bo'lsin, bugungi kun g'oyalari talqiniga, bugungi kun ijro uslubiga, xullas zamonning talablariga javob berishi kerak.

Rejissor pyesani zamonaviy uslubda, ya'ni bugungi kunga mos formada talqin qilgandagina klassik dramaturgiya o'z kuchi va jozibasini yo'qotmaydi. Qanday qilib bundan bir necha asr ilgari yozilgan pyesani bugungi hayotga, bugungi kun muammolariga hamohang qilish mumkin? Spektakl va zamon o'rtasidagi ko'prikk huddi shu oliy maqsaddadir. Oliy maqsad bizga teatr devorlarini surib qo'yib, pyesani zamon ko'zi bilan ko'rish imkoniyatini beradi. Ammo, pyesani o'qib chiqish bilanagina, uning oliy maqsadini aniqlab bo'lmaydi. Buning uchun zamonni, odamlarni yaxshi bilishi zarur. Faqat bilishgina emas, balki qalban his qilish ham shart. Chunki, Oliy maqsad-spektakl temperamentini belgilaydi.

Oliy maqsadi aniq bo'lgan ijodkor o'z fikrlari va g'oyalari uchun yuib kurasha oladigan, ularni dalillar asosida isbotlay oladigan bo'lishi kerak. U sevisht va nafratlanishni, nima go'zal va nima xunuk ekanligini bilishi, hayajonlanish va achinish tuyg'ularini o'zida aks ettira olgandagina pyesada o'ziga tortuvchi kuch, yangi fikr va g'oyalarni topishi mumkin.

O'ziga xos xususiyatlar, teatrlarning bir-biridan farqlanishi haqida gap borganda, albatta so'zning o'ziga xos ishlatilish uslubiga to'xtalish lozim. Bu o'rinda ustozlarning fikriga e'tibor qaratsak "Qo'g'irchoq teatri san'ati" kafedrasidotsenti M.Ashurova shunday deydi: "Qo'g'irchoq teatrida so'zning tug'ilishi, boshqa teatr san'atilaridan farq qiladi. Bu teatrdasoz drama, musiqali drama, estrada teatrlaridek eng muhim hisoblanmaydi. Sahmada qo'g'irchoq personajini uncha kam gapirsa, uning sahmada yashashi shuncha qiziqarli bo'lsirchan bo'ladi. Qo'g'irchoq tabiatiga ko'ra, sahmada turib ko'p gapirishga, uzundan uzun monologlar aytishga mo'ljallanmagan. Uning tashqi holati ham buni ko'tara olmaydi.

Shuning uchun ko'pincha qo'g'irchoq teatri rejissorlari, bolalar dramaturglariga murojaat qilganda, qo'g'irchoq teatri uchun yoziladigan pyesalarda

harakati ko'p bo'lib, so'z kamroq bo'lsin, deyishadi. Buning sababi qo'g'irchoq sahmadan turib o'zi aytishi mumkin bo'lgan ko'pgina dil izhorlarini o'z plastik harakati orqali aytish imkoniga ega bo'ladi. Agar biz drama, musiqali drama, estradadan so'zni olib tushlasak, bu teatrlar o'z yuzlarini yo'qotgan hisoblanadi yoki bu imohora «harakat» teatriga aylanib qoladi."

Bordi-yu qo'g'irchoq teatridan so'zni olib tashlasak ham, u hech narsa yo'qotmaydi. Aksincha plastik harakat evaziga uning xususiyatiga ko'ra qo'g'irchoq teatri bo'lib qolaveradi. Bu haqida M.M.Korolyov shunday deydi: "Qo'g'irchoq teatri uchun so'z ikkita sababga ko'ra asosiy vosita hisoblanadi. Birinchisi, aktyor bilan qo'g'irchoqning asosiga haleqit bermaydigan har qanday vosita unga heygona emas. Ikkinchidan, insonlar orasidagi munosabat vositasi bo'lgan so'z, qo'g'irchoq teatrida boyitadi. Shuning uchun, undan voz kochishga hech qanday sabab yo'q." Bundan ko'rinadiki, bildirilgan fikrdan kelib chiqqan holda so'z qo'g'irchoq teatri uchun ham kerak bo'lgan munosabat vositasi hisoblanar ekan deb aytish mumkin. Ammo qo'g'irchoq teatrida so'zning o'z o'rnida me'yor darajasi

bo'lmog'i kerak. Ya'ni, o'z navbatida qo'g'irchoqlar aktyorga qanday so'zni ishlatishi lozimligini berilgan shart-sharoitdan kelib chiqib, partnyor va munosabatlarni e'tiborga olgan holda obrazni xarakteriga monand ishlatishni, ko'rsatib turuvchi vositadir.

Demak, qo'g'irchoq boshqarayotgan aktyor uning shu xususiyatlarini inobatga olgan holda ovoz va so'z xarakteristikasini topnogi talab etiladi. Ko'rinadiki, qo'g'irchoq teatrida so'z ishlatilishi tabiiy bir zarurat emas, balki sun'iy ravishda tug'ilishiga olib keladi.

Yana qo'g'irchoq teatri uchun pyesa tanlash muammosiga qaytsak. O'zbek, rus va jahon qo'g'irchoq teatri allaqachon lirik komediyalar, parodiyalar va satirik spektakllar sahnalashtirish mumkin ekanligini isbotladi. Lekin, ko'pgina qo'g'irchoq teatri sahna drama dramatik va tragik asarlarga murojaat etishga ikkilanadilar.

Ye.V.Speranskiy so'zi bilan aytganda: "Qo'g'irchoqlar tomoshabin qalbini larzaga sola oladimi, ularda faqatgina kulgu yoshlarini emas, balki yurak yoshlarini ham oqiza oladimi?" Ha, albatta, qo'g'irchoq teatrlarining janr tanlash chegarasi beqiyos. Uning bag'ridan ulug'vorlik va xazil- mutoyibaga, kinoyayu- kulguga hamisha joy bema'lol topiladi.

SPEKTAKLNING MUHITI (ATMOSFERA)

Jumladan, O'zbekiston davlat San'at va Madaniyat instituti «Qo'g'irchoq teatri san'ati» kafedrasida ustoz-murabbiylari va talabalari o'quv mashg'ulotlari jarayonida turli janrlardagi pyesalarga murojat etadilar. Masalan: Toir Islomovning «Landovur Bo'ri» pyesasi ertak janrida yozilgan bo'lib, unda yaxshilik yomonlik ustidan doimo g'alaba qozonadi degan g'oya ilgari surilgan. Pyesaga singdirilgan bu g'oya, yosh tomoshabin qalbidagi ezgulik, adolat, haqiqat kabi tuyg'ularning shakllanishiga, keng yo'l ochib beradi. Yomonlik, baxillik, firibgarlik, aldoqchilik kabi illatlardan qochish, ulardan nafratlanish hissini tarbiyalaydi.

Anatoliy Qobulovning «Ochko'z Xasan qissasi yoki sebrli kiyik» nomli pyesasi esa, tragik ertak janrida yozilgan. Uning bosh g'oyasi, odamiylikni ulug'lashdir. Bolalar bu ertakni tomosha qilganlaridan so'ng boylikka xirs qo'ygan, mol-davlat ketidan quvgan odamning ahvoli voy bo'lishini tushunib yetadilar.

Hajviy janrda yozilgan Davron Soburovning «Yo'ldosh otaning muqozashtlari» nomli pyesasida murosasizlik g'oyasi aks ettiriladi. Hunda ko'ngil xohishlari va nafs ixtiyoriga o'zini mutloq topshirib qo'ygan Yo'ldosh ota, asar so'ngiga kelib, har joyning ham o'z tosh-irozisi bor ekanligini, hamma yalitragan narsa ham oltin bo'lavermasligini anglab yetadi. Bu spektakl yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga, qalblarida shukronalik hislarini uyg'otishga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan har uchala pyesa, institut O'quv teatrida qiziq va talabalar tomonidan sahnalashtirildi, hamda tomoshabinlar o'qishiga sazovor bo'ldi. Bu, albatta, birinchi navbatda rejissorning muvaffaqiyatidir. Chunki, rejissor bulg'usi spektakl uchun pyesa tanlab olingandan so'ng, uni butun jamoa bilan o'qib chiqadi. Aarning mavzusi, janri, g'oyasi, undagi qarama-qarshilik, yetakchi xitit-harakat va oliy maqsadni aniqlaydi. So'ngra rassom bilan qo'g'irchoq eskizlari ustida ishlash jarayoni boshlanadi. Rejissor bulg'usi spektaklning rassomi bilan uchrashganda o'zining pyesa haqidagi fikr mulohazalari, pyesa talqini va tasavvuri haqida o'rtloqlashadi. Va ular birgalikda umumiy yechimga, umumiy maqsadga kelganlaridan keyin, bo'lg'usi spektakl qo'g'irchoqlarini; xarakterlari va ko'rinishlari qanday bo'lishini maslahatlashib, personaj sifatida ularning shakliy ko'rinishi, dekoratsiyalar xususida bir xulosaga keladilar. Yo'qsa, rejissorning yuksak darajadagi asar talqini rassomning yengil - yelpi qarashlari bilan chippakka chiqishi mumkin. Rassom qo'g'irchoq teatrida ham huddi dramatik teatrlardagidek sahnaviy kenglik, sahnaviy muhit, qahramonlarning xarakterlari, tashqi ko'rinishlari xususida ish olib borishi kerak.

Spektakl qahramonlari rassom fantaziyasi mahsuli bo'lib, u rejissor talqinini chuqur anglagandagina haqqoniy obrazlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, rassom, muallif bilan rejissorning g'oyalarini qo'g'irchoq obraziga aylantiruvchi shaxs bo'libgina qolmay, balki spektakl yaratuvchi ijodiy jamoaning a'jalmas bir ishtirokchisidir. Repetitsiya jarayonida ham rassom rejissor bilan yonma-yon turib mehnat qiladi va turli texnik, hatfoki mayda masalalar bo'yicha maslahatlashadi. Chunki, shu masalalar spektakl yaxlitligini, sahnaviy ko'rkamligini ta'minlaydi. Zero, rassom qo'g'irdagi bo'lg'usi qo'g'irchoq - obrazlar xarakterini pyesa talqinidagi xarakterlarga mos tushirishi lozim. Shuni nazarda tutish

lozimki, ko'pincha eskiz yaxshi ishlangani bilan, tayyor qo'g'irchoq ijrochi tasavvur qilgan obraz - qo'g'irchoqdan farq qiladi. Bunday holda nima qilish kerak?

Agar shunday hol yuz beradigan bo'lsa, biz qo'g'irchoqni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilishimiz va eng muhimi uni yaxshi ko'rishimiz lozim. Ayniqsa, aktyor uchun qo'g'irchoq obrazi bilan birinchi uchrashuv juda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar, aktyor qo'g'irchoq ustasi yasagan qo'g'irchoqni qabul qila olmasa, kelishmovchilik yuz berishi mumkin, ya'ni ular yonma-yon bo'lsalar ham, bir-birlarini tushunmaydilar, bir-birlariga halal beradilar. Bu esa, qo'g'irchoq teatridagi qo'g'irchoqlarning jonlanmasligiga va tomosha ta'sirining susayishiga olib keladi. Qo'g'irchoq qandaydir kamchiliklarga ega bo'lsa ham, aktyor uning ijobiy tomonlarini ko'ra olishi va shu orqali uni sevishi lozim. Fantaziya va tasavvurni ishga solib, u shunday shart-sharoit topishi lozimki, qo'g'irchoq bu sharoitda qanday harakat qilmasin, uni boshqarayotgan aktyor shu harakatlarini yaxshi ko'rib qolishi kerak. O'z navbatida, sahnalashiruvchi rejissor ham ijrochini aynan shu qo'g'irchoq spektakl g'oyasiga har tomonlama mos kelishiga ishonтира olishi kerak.

S. V. Obrazsov aktyorlarga tayyor qo'g'irchoqni uyga olib ketib, u nimalar qila olishini, ko'rishni va shu bilan birga yangi harakatlar o'ylab topishni taklif etardi. U bu borada, oyna oldidagi mashqlar yaxshi natija beradi, deb hisoblardi.

Teatrdan, repetitsiya jarayonida, aktyor o'z qo'g'irchoq'ini stulning suyanchig'iga, kresloga o'tqazib, stol yonida, shirmada mashqlar qilayotganini kuzatish mumkin. Bunda u qo'g'irchoq'ining plastik harakatlarini o'rganayotgan bo'ladi. Agar, aktyorlar qo'g'irchoqni ustaxonada o'zlari yasalalar, ish yanada oson kechadi. Chunki, ish jarayonida u o'z qo'g'irchoq'ining harakat imkoniyatlarini, aktyor sifatidagi qobiliyatini, plastikasini o'rganadi, uni o'z farzandidek ardoqlaydi. Qo'g'irchoq xarakteri va biografiyasi aniq bo'lgandan keyin, har bir rolning oliy maqsadi va yetakchi xatti-harakati aniqlanadi.

«Oh bu Xo'ja Nasriddin»

Voqea va berilgan shart-sharoit

Bu borada, Ye. Tarkovskiyning S.V.Obrazsov teatri sahnasida qo'yilgan va ko'pchilikka ma'lum bo'lgan «Choritan balik amri bilan» spektaklining ish jarayoniga to'xtalmoqchimiz.

Spektakldagi asosiy qahramonlaridan biri, Nesmeyana obrazidir. Uning xohishi va oliy maqsadi saroydagi zerikarli, doim bir zayilda davrom etib kelayotgan, joniga tegib ketgan hayotdan qutulish. Pyesa davromidagi barcha xatti-harakatlari ham shundan dalolat berib turadi. Irtiak boshida u o'zining tajang xulq-atvori, tinmay yig'lashi bilan hayotidan, turmush tarzidan noroziligini bildiradi. Ko'zlaridagi yoshi esa, tomchilab emas, chelaklab quyiladi. U hamma narsadan-topilgan kuyovlardan, o'yin-kulgulardan va hatto, ovqatdan ham voz kechadi. Qishloq chekkasida yashovchi Emelyaning saroyiga kelishi spektaklning markaziy voqeasi bo'lib, holat va harakat temporitimini lubdan o'zgartirib, personajlarning xarakterini yanada yorqin ochilishiga xizmat qiladi.

Bu sahnada Emelyaning g'ayritabiiy kirib kelishiga Nesmeyana avval hayratlanib qaraydi. Sababi shundaki, u saroy eshigidan ichkariga o'z ovoqlari bilan emas, balki pechka ustiga ot minganday o'tirib olib kelishi malikani qiziqtirib qo'yadi. Yemelya asarda saroy qonunlarini sariqchaqaga olmaydigan, ulardan xayiqmaydigan, oddiy bir inson sifatida namoyon bo'ladi. CHunki, u saroy ichki tartib qoidalarini bilmas, hatto oddiy lavozimlar o'rtasidagi farqni ham anglamaydi. O'z navbatida uning bu xarakteridagi g'ayritabiiylik va soddalik malikani e'tiborini tortadi. Nesmeyana sekin - asta Emelyani o'zi xohlagan odam ekanligini, faqat u bilangina quvnoq va qiziqarli hayot kechira olishi, mumkinligini tushunadi. Shunday qilib, malika Nesmeyananing yetakchi xaffi-harakati endi o'z baxti uchun kurashishi va Emelya bilan birga ketishdan iborat.

Shuni ta'kidlash lozimki, spektakl yaratishda har bir personajning faqat o'zigagina xos harakat chizig'i mavjud bo'ladi. Bunda uning o'z xarakteri, ovozi, yurish-turishi kabilar nazarda tutilmoqda. Albatta oliy maqsadini ham, ya'ni o'zining individual oliy maqsadi haqida gap boradi. Bu esa har bir sahnada o'ziga xos berilgan shart-sharoit bilan bog'liq ko'rinishda bo'ladi. Aytish lozimki, aynan personajlardagi ana shu o'ziga xoslik va oliy maqsadlar to'qnashuvi, voqealar liniyasini tashkil etilishiga sabab bo'luvchi unsur vazifasini bajaradi.

Shunday qilib, har bir ijrochi o'z rolidagi asosiy voqeani o'zi topishi va unga o'zi nom qo'yishi mumkin.

Masalan: Nesmeyana personajidagi bir necha asosiy voqealarni sanab o'tamiz:

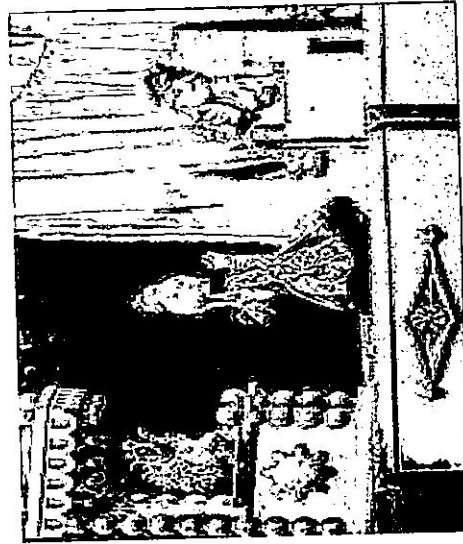
- I. Nesmeyananing noroziligi
- II. Nesmeyana kuyovlarni rad etadi
- III. Emelyaning pechka ustida kelishi
- IV. Nesmeyana kulib yuboradi
- V. Emelya bilan birga
- VI. Yangi do'stlar, yangi hayot

Bulardan tashqari, qo'shimcha materiallar xususida ham o'ylab ko'rish lozim. Jumladan, janr masalasi. Pyesa qaysi janrga dahldor? U dramatikmi, kamediyami, tragediyami, vahokazo. Avvalo janr aniqlanmas ekan, spektakl ruhiyati va ifoda vositalari ham, mavjud muammoni hal qilish usuli ham anglashilmaydi. Oqibatda na spektakl tushunarli bo'ladi, shuning barobarida o'zining tomshaviyiligi ham yo'qotadi. Natijada rejissorning aytmoqchi

bo'lgan fikri, g'oyasi mavhum bo'lib, qolib ketaveradi. Shularni e'tiborga olib rejissor bu jarayonda o'ta mas'uliyatli va xushyor bo'lmog'i lozim. Ana shu kabi jiddiy e'tibor talab etuvchi jihatlardan zamon, ya'ni voqealar qaysi davrga taaluqli ekani masalasidir. Chunki, voqea qaysi zamonga taaluqli ekani bilmagan rejissor spektakl voqealarini sahnalashitirish qonuniyatlariga tayanib aks ettirishga ming harakat etmasin, tomshabin nigohida ishonchga erisha olmaydi. Bil aks, noqulay holatga, kulguga qoladi. Yana bir muhim jihati. Pyesa voqealari qaysi makonda, ya'ni qaysi hududda bo'lib o'timoqda. Bularni bilmay ishga kirishish ham yuqoridagi kabi noqulay vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Masalan: bir millatning ikkinchi millatdan bir qarashdagi farqlari yoki buning aksi bo'lishi mumkin. Ammo shunday xalqlar ham borki, tashqi ko'rinishi, libosi, yurish-turishi bilan bog'liq, yashash tarzi yoki boshqa jihatlari deyarli farqlanmas-da, ammo unutmazlik kerakki, ularning o'ziga xos urf-odatlari bor. Qaysiki, asrlar mobaynida shakllangan va ayni paytda ajratish imkonini beradi.

Rejissorlarni o'qitish jarayonida bularni, albatta, bilishi kerakligi aytiladi. Shunga qaramay bo'lg'usi rejissorlar tasviriy san'atni, teatr san'ati tarixini va

umuman insoniyat tarixidan boxabar bo'limoqlari lozim. Bu esa o'z navbatida yuqorida ta'kidlangan kabi juz'iy kamchiliklarni chetlab o'tish imkonini beradi. Atoqli rejissorimiz Shuhrat Abbasov aytganidek: "Bu kabi bilimlarga ega bo'lmay turib, rejissor yaxshi tomosha

ko'rsata olmaydi".

Har qanday san'at turining vazifasi insoniyatga estetik zavq beruvchi asar yaratishdir. Bunga erishgan har bir san'atkor o'zining g'oyasini ham tomshabin qalbiga yetkaza biladi.

Yuqorida biz to'xtalgan masalalarni bilish jumladan qo'g'irchoq teatri rejissoriga ham hosdir.

Biz tahlil qilayotgan pyesa ertak janrida yozilgani uchun ijrochi rus xalq ertaklarini o'qib chiqishi, rus ertaklari asosida olingan kinofilmlarni ko'rish, o'sha zamon muhimi his qilishi kerak. Ertak qahramonlari liboslariga e'tiborini qaratisi, kerak bo'lsa o'z qo'g'irchoq'i liboslariga o'zgartirishlar va ba'zi detallar kiritishi mumkin.

Bu esa, har bir ijodkorning o'z fantazyasi va tasavvuriga bog'liq. Shu bilan birga bu unsurlar aktyorning rol ustida ishlashida, chaqg'imasiikka va dunyoqarashining kengayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Rol ustida ishlash jarayonida ijrochi avvalambor berilgan shart-sharoitni, voqea sodir bo'ladigan joy va vaqtni, voqea sodir bo'lishiga bo'lgan sababini o'rganib chiqishi zarur. Bu esa xatti-harakatning to'g'ri yo'nalishiga, maqsadni to'g'ri yo'naltilishiga sababchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Biz tahlil etayotgan pyesamizdagi berilgan shart-sharoit o'rmon, u yerdagi sokinlik.

Nesmeyana va yonida uning yori EmelY. Bunday sharoit Nesmeyanani tinch va xotirjam etadi. Biroq, o'rmonda havo salqin. Issiq saroyga o'rgangan malika sovuqdan qaltiraydi.

Shu payt ularning oldiga Yemelyaning do'stlari — o'rmon hayvonlari tashrif buyuradilar. Nesmeyanaga atrofini o'rab turgan hamma narsa qiziqarli bo'lib ko'rinadi va endi u sira yig'lagisi kelmaydi. U endi ismini ham o'zgartirib, Nesmeyana emas, balki Masha deb aytadi.

U Yemelyaning onasi bilan tanishadi. Masha bu yerda o'zini juda yaxshi va erkin his qiladi. Salom yangi hayot, salom yangi do'stlar, salom sevgi!

Qo'yilayotgan pyesa qanchalik qiziqarli bo'lmasin, rejissorning spektakl talqini qanchalik yuksak darajada bo'lishiga qaramay, rassom ijodining mahsuli — qo'g'irchoq qanchalik orginal chiqmasin, shularning barchasini sahnaga olib chiqish, tomoshabingga havola etish aktyor qo'lidadir.

«Qo'lida» so'zini to'g'ri va tom ma'noda tushinish mumkin. Ya'ni, aktyor haqiqatdan ham muallif g'oyasi, rejissor talqinini qo'g'irchoq orqali tomoshabingga havola etuvchi vositachi hisoblanadi. Shuningdek, aktyor qo'g'irchoq teatrida o'z qo'llari bilan jonsiz predmetga, ya'ni qo'g'irchoqqa go'yoki jon bag'ishlaydi. Avvalo gap qaysi yo'nalishdagi teatr xususida ketmasin, uning bosh ifodachisi aktyordir. Buyuk rejissor va pedogog Vladimir Ivanovich Nemerovich —Danchenko shunday deb yozgan edi: «Juda hashamatli bino qurib, uni zamonaviy yoritgich va isitgichlar bilan ta'mirlab, malakali rassom va orkestrni taklif etib, ishbilarmon administrator va direktorni rassom va orkestrni taklif etgan taqdirda ham, bu teatr bo'lmaydi. Bu yaxshi ishga jalb etgan taqdirda ham, bu teatr bo'lmaydi. Mana biror shahar jihozlangan va ta'mirlangan bino bo'lib qoladi. Mana biror shahar maydoniga ikki aktyor kelib, yerga gilamcha soldilar va o'z mahoratlarini, ijrolarini namoyish eta boshladilar — ana endi bu tomosha haqiqiy teatr tomoshasidir»

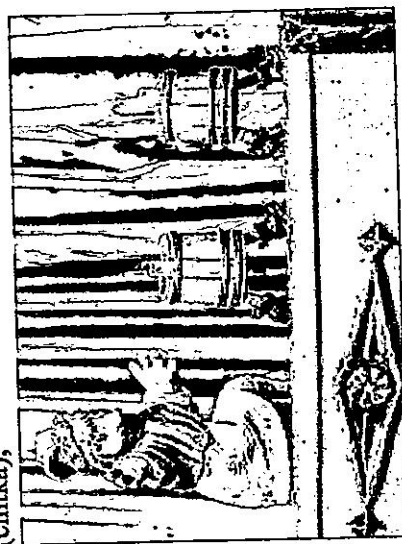
Rejissorning aktyor bilan ishlash jarayonini shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin.

1. Aktyor va pyesa ustida qo'g'irchoqlar tayyor bo'lgunga qadar stol atrofidagi ish jarayoni (chitka);

2. Qo'g'irchoqlar aktyor qo'lga yetib kelgandan keyingi shirmadagi ish jarayoni.

Birinchi bosqichda pyesa aktyorlar bilan o'qib chiqiladi. Bunda pyesaning janri, muallif g'oyasi va ishtirokchi personajlarning har biri analiz qilinadi. Rejissor o'zining pyesa talqini bilan aktyorlarni tanishtiradi. Obrazlarning plastik yechimi, pyesa haqidagi tanqidiy, tahliliy muloxazalar muhokama qilinadi. Bunda har bir so'zning kerak bo'lsa tag ma'nolari kashf etiladi. Undagi maqsad va vazifalar aniqlanadi.

Pyesa o'qib bo'lingandan so'ng, rejissor rollarni bo'lib bergunga qadar, jamoada umumiy emotsional muhit yaratishi, bo'lg'usi spektakl uchun javobgarlik har bir ijodkor zimmasida ekanligini uqtirishi

lozim. Eng ahamiyatli joyi shundaki, rejissor avvalo aktyorlarga asar g'oyasini to'g'ri yetkazib bermog'i shart. Chunki, har bir personaj ijrochisi o'z vazifasini aniq harakatlarini ko'ra olsa-yu, ammo uni bosh g'oyaga xizmat etira olmasa, rejissor aytmoqchi bo'lgan fikr mavhum bo'lib qoladi. Natijada aktyorlar ijrosi yo shunchaki mexanik harakatlar yig'indisi, yo har biri alohida parchalardan iborat shunchaki ko'rinishlar bo'lib qolaveradi.

Rejissor spektakl talqinini bayon etar ekan, bu talqin hammani o'ziga tortishi, qiziqitib qo'yishga erishishi kerak. Har bir aktyor shu talqin asosida o'z obrazini uning o'ziga xos jihatlari ko'rsin va tasavvur qila olsin.

Qo'g'irchoq tayyor bo'lgandan keyingi jarayon sahna maydonchasiga ko'chadi. Bu yerda mezanzena aniqlanadi va personajlarning harakat yo'nalishlari belgilanadi. Qo'g'irchoq teatrida sahna vazifasini shirna bajaradi, demak, keyingi repetitsiya jarayoni shirmaga ko'chadi. Shirnadagi repetitsiya jarayoni, teatrdagi ijodiy jamoaning individual qobiliyatini ochib beradi.

Aynan shu jarayon, aktyorlarda qo'g'irchoqlar xatti-harakati bilan bog'liq o'zining taklif va mulohazalarini bildirish imkonini tug'diradi. Bu takliflar esa, o'z navbatida rejissor bilan mulohama qilinadi va albatta bir to'xtamga kelingach sahnada quriladi.

Sahnadagi birinchi vazifa mezasahnalarni aniqlashdir. Mezasahna — bu spektaklda ishtirok etuvchi obrazlarning sahnadagi dekoratsiya, jihozlar va o'zaro joylashuvidir. Mezasahnalar har doim rolning oliy maqsadidan, ichki holatidan va sahnaviy munosabatlardan kelib chiqadigan xatti-harakatlarda aks etadi. Mezasensalarni sahnada chuqur ma'noli, ta'sirchan, aniq bo'lishiga alohida ahamiyat beriladi. Mezasensa aktyorning ichki holatini uyg'otuvchi va uni obraz olamiga yetaklab kiruvchi, qalbini harakatga keltiruvchi kuchga ega. Bunday ta'sirchan hayotiy va xaqqoniy mezasahna namunalari hamma vaqt hayotning o'zidan yoki tasviriy san'at namunalari va adabiyotlardan izlanadi, kashf etiladi. Shu bois ham, har qanday rejissor va aktyor doimo hayotga, tasviriy san'atga, adabiyotga murojaat qilishga majbur.

Mezasahnalar hayotiy, xaqqoniy, o'z navbatida ritmik faol bo'lmog'i kerak. Bu xususiyat faqat yuqori malakali va madaniyatli rejissorlar hamda aktyorlardagina bo'lishi kuzatilgan.

Qo'g'irchoq teatri spektakllarini musiqasiz tasavvur etish mushkul. Musiqa doim spektakl bilan birga bo'lib, ko'p hollarda tomoshaning asl mag'zi, qalb ko'zini ochib beradi. Bu fikrlar qo'g'irchoq balet, konsert nomerlari va musiqiy pantomima kabi qo'g'irchoq teatri janrlariga birdek taalluqli. Masalan: D.Soburovning "Yo'ldosh ota sarguzashtlari" pyesasidagi har bir sahna aynan musiqa va shovqinlar orqali jonlilik kasb etadi. Spektakl uch sahna va to'rt ko'rinishdan iborat. Barcha voqealar Yo'ldosh otaning tushida kechadi. Birinchi sahna "Yo'ldosh otaning hovlisi", ikkinchisi "Yapon xonadoni", uchinchisi "Afrikalik bir qabila" va yana "Yo'ldosh otaning hovlisi". Spektaklda asosiy ishtirokchilar niqoblarda o'z obrazlarini ijro etganlar. Faqat kuchuk obrazi planshet qo'g'irchoq bo'lib, u barcha sahnalarni va voqealarni bo'lib o'tishiga sababchi suyak, uning sehri xususiyati haqida o'z xo'jayiniga aytishi bilan boshlanadi. Avvalo kuchukni insonga xos gapirishi Yo'ldosh otani sarosimaga soladi. O'z qo'rquvini yengib eshitganlaridan hayratlangan chol, endi boshqa mamlakatlarga borishni hojlab qoladi. Kuchugi aytgan "vov" sehri so'z, makondan makonga o'tishiga sabab bo'ladi. Bir ko'rinishdan boshqasiga o'tish chog'ida, yoki shu sahnada kechayotgan voqealarni ko'rsatishda musiqa va chiroqlarni o'z o'rnida o'ta mahoratli ishlatilishi, tomoshaviylikni ta'minlagan va tomoshabinda tabiiy ishonish tuyg'usini shakllantiradi. Bunda musiqiy va shovqin bezaklar, chiroq o'yinlari yuqoridagi fikrlarimizning isboti o'laroq, obrazning ichki va tashqi ta'siri, kechinmalarini ochishiga ko'maklashgan. Bunda boshqa dramatik teatrlardagi kabi obrazni holatini aks ettirishga xizmat qiluvchi aktyor mimikasidan foydalanishni ilojisi yo'q. Bu vazifalarni bajarish qo'g'irchoq teatrida musiqaqa yuklatiladi. Albatta qo'g'irchoqni boshqarish texnikasi qoidasiga muvoffiq harakat bajarilsada, unga chiroqlarning maxsus o'yinlari qo'shilsada, baribir asosiy "yuk" musiqa va shovqin bezaklari zimmasida qoladi.

Spektakl tomoshabinga hech bir go'sha o'z uyi, tug'ilib o'sgan maskani, aziz bo'lib qolgan Vatani o'rmini bosa olmasligini o'rgatadi. Bu kabi misollarni, ya'ni musiqani, qo'g'irchoq teatri spetsifikasidagi ahamiyati haqida ko'plab misollarni aytish mumkin.

Qisqasi har qanday janrdagi qo'g'irchoq tomoshalarida musiqa ishtirok etishi shart. Gap shundaki, obrazlarni ichki holati, kechinmalari va berilgan shart-sharoitning haqqoniyligini ifodalashda

qo'g'irchoq teatrida aktyorning mimikasi o'rinni to'ldiruvchi ko'makchi vazifasini musiqa, shovqin va chiroqlar bajaradi.

QO'G'IRCHOQ TEATRIDA ETIKA

Agar qo'g'irchoq teatri ildizlariga nazar tashlasak, turli xalq qo'g'irchoq teatrlari o'z tomoshalarini hilma-xil ravishda, turli xil milliy asboblardan ko'magida amalga oshirganlar. Masalan: ruslar sharmanka, garrnon bilan, o'zbeklar esa doira, nog'ora, karnay, surnay kabi musiqiy asboblardan foydalanib o'z riligida olib borganliklarini guvohi bo'lishimiz. Bu, tomoshaning jozibador bo'lishini ta'minlaydi.

1930-1940-yillarda musiqa ishtirokida qo'yilgan quyidagi pyesa mazmuniga e'tiboringizni qaratmoqchimiz.

Petrushka - rus xalq qo'g'irchoq teatri qahramoni sahnaga chiqadi, xalq bilan salomlashadi, turli mavzularda gaplashadi. Shundan so'ng musiqachiga o'zining uylanish niyati borligini va munosib kelin topganini ma'lum qiladi. Musiqachi undan kelin haqida so'raydi. So'ng u ham o'z navbatida huddiki Petrushka aytgan manzilga borib, kelinni ko'rib, u bilan masalaga oydinlik kiritib keladi. Taklifga ko'ra kelin keladi. Sahnaga dumboqqina, ikki yuzi qizil kelin chiqib keladi. Petrushka bulg'usi kelinni maqtaydi. Musiqachi esa, undan kamchiliklar qidirib Petrushkaning jahlini chiqaradi. Petrushka musiqachiga «Musiqangni chal, uning o'ynashini tomosha qil»-deydi. Kelin-kuyov raqsga tushib ketadilar. So'ng Petrushka kelinni uyiga kuzatib qo'yadi.

Bunday sahna ko'rinishlari qisqa bo'lganligi uchun undagi raqs va qo'shiq kupletlari ham qisqa bo'lishi kerak, aks holda bu spektaklning umumiy ritmini buzib qo'yadi.

«O'zbek milliy qo'g'irchoq teatr»lari ham musiqa, raqs va qo'shiqqa boy hisoblanadi. Surnaychi, doirachi, nog'orachi kabi musiqachilar aktyor bilan birga harakatda bo'lib, hatto ko'rinish ishtirokchilari bilan ham muloqotga kirishadilar.

Masalan: 1950-yillarda Buxoroda o'ynalgan kichik sahna ko'rinishini e'tiboringizga havola etishimiz mumkin.

Bu ko'rinishning nomi «Ofobxon va Mohtobxon»dir.

Korfarmon - tomosha olib boruvchi, ikki dugona, raqqosa Ofobxon va Mohtobxonlarni o'rtaga qo'rmasdan chiqinglar, bizga o'ynab beringlar deb chaqiradi. Ikki qo'g'irchoq, ya'ni Ofobxon va

Mohtobxon chiqib kelishadi. Mohtobxon qo'llari bilan boshini ushlab olgan. Ofobxon Mohtobxonga qarab: «Tezroq tuzalib qol, Mohtobxon, o'ynaymiz, osh yeymiz»-deydi. Mohtobxon esa o'z qo'llari bilan boshini ezib: «Bismillo, bu mani qo'lim emas, avliyoning qo'li»-deydi. Ofobxon «Avliyoning kim edi»-deb so'raydi. «Kurkurikarrok»-deb javob beradi Mohtobxon. Korfarmon chapak choladi. Qizlar raqsga tushadilar. Nog'orachi ko'rinish davomida ularga jo'ra bo'lib turadi.

Musiqani bu qo'g'irchoq teatri uchun yoki boshqa jamdagi teatri uchun deb ajratish mushkul. Spektakldagi musiqiy yechim, shu spektakl uslubi yoki janridan, rejissor va kompozitorning dunyoqarashidan kelib chiqib tatlanadi. Albatta, musiqa spektakldagi tasviriy yechim bilan bog'langan bo'lishi kerak.

Qo'g'irchoq teatrida fantastik va lirik kuyilar, ovozlari, shovqinlar tatlanadi. Bu musiqiy jilo esa, o'z navbatida sahnadagi ranglar jilosini bilan uyg'unlashishi lozim.

Yuqorida rejissorlik kasbi, uning qo'g'irchoq teatridagi roli, rejissorning spektakl yaratishdagi asosiy vazifalari, spektakl analizi hamda teatrning boshqa ijodkorlari bilan ijodiy hamkorlik haqida to'xtalib o'tishga mumkin qadar harakat qildik.

Qo'g'irchoq teatrining bosib o'tgan uzoq ijodiy yo'lga nazar tashlasak, shunga amin bo'lamizki, hamma spektakllar ham barcha yoshdagi tomoshabinlarga birdek maroqli bo'lgan emas. Chunki, ular yoshidagi nisbiylik, olamni tanishda tubdan farqlanadi. Besh yoshli bolaga qiziq ko'ringan holat, o'n yoshli bolaga oddiy, zerikarli bo'lishi tabiiy holat. Bu farqlanishni har qanday nisbiylikda, ya'ni yoshlar nisbatida kuzatishimiz mumkin. Bundan ko'rinadiki, qo'g'irchoq teatri rejissori bolalar psixologiyasini ham yaxshi farqlay bilmog'i kerak. Zero, 3 - 4 yoshgacha bo'lgan bolalarga «Qizil qalpoqcha» spektaklini ko'rsatish ham yaramas ekan. Sabab, deylilik bordi-yu shu yoshdagi bolaning ko'z o'ngida bo'ri qizaloq va buvisini yeb qo'ygan sahna ko'rsatilsa, bu ular uchun kattalarga Otello Dezdemonani bo'g'ib o'ldirgandan-da, dahshatliroq ta'sir etadi. Kattalar buni spektaklning bir sahmasi ekanini anglasalar-da, ko'zlariga yosh oladilar. Endi bola spektaklni hayot deb qabul qilgan ekan, ular dahshatdan yig'labgina qolmay, balki dod solishlari ehtimoldan yiroq emas. Guvohi bo'lganingizdek, bu yoshdagilar uchun o'ta qiziq deb sanalgan bunday spektakllarning hatto bir

sahnasi, bolani tuzatib bo'lmaz psixologik oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bunday yoshdagi bolalar uchun ayni paytda S.Obrazsov teatrda sahnalashtirilgan "Uch Ayiqchalar" deb nomlangan spektakl kabilar ayni muddaodir. Bu ayiqchalar spektaklining boshidan to yakuniga qadar turli kundalik bolalarcha o'yinlar-u, ularga xos arziyas shumliklarni ko'rsatadilar. Biroq, unda birov boshqasini shunchaki yeb qo'ymaydi. Garchi biroz shum bo'lsalar-da, ammo bajarayotgan ishlari tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Ya'ni ular ertalab o'millaridan turib yuz-qo'llarini-yu, tishlarini tozalaydilar va turli gimnastika mashqlarini bajaradilar va hokazo. Ayni paytda bu kabi ishlarni ayiqchalar bir-biriga turli shumliklar bilan bajarsalar-da, bu sahnalar jajji tomoshabinga faqat yengil kulguni taqdim etadi. Nihoyat, bolejonlar ayiqchalarga taqlid qilib arziyas sho'xliklar bilan birga avvallari hech ham xohlamagan ishlari, ya'ni yuz yuvish, tish tozalash, badan tarbiya qilish kabilarini ixtiyoriy bajaradilar. Bundan ko'rinadiki, demak, qo'g'irchoq teatrining rejissorlari shunchaki bir pyesani sahnalashtirishni emas, balki avvalo uni qanday yoshdagilar va nima uchun? ekanligini aniqlab olmoqlari darkor. Ana shu jihatlilar rejissoriga qanday ifoda vositalarini qo'llash kerakligini aniq ajratishda, ularga kuchiroq ta'sir eta olish kabi noyob qobiliyatlarini kashf etishiga ilhom beradi.

O'zbek xalq ertagi asosida sahnalashtirilgan "Zumrad va Qimmat" spektaklini 8-10 yoshlilardagi ko'rsatish mumkin. Garchi, unda ham biroz qo'rqinchli sahnalari bo'lsada, bu ham eng oliy maqsad, tarbiya uchun xizmat qiladi. Zumradning xokisorligi, rahmdilligi, mehnatkashligi, qushlar va hayvonlarga mehribonligi ko'rsatilar ekan, o'z navbatida buning evaziga albatta munosib taqdirlanish borligini uqtiradi. Aksincha, Qimmatning aks illatli xarakteri, qo'polligi, ish yoqmasligi, ta'magirligi, erka tantliqligi jazolanishini ko'rsatadi.

Spektakldagi ijobiy obrazlarni yorqin ranglarda ifodalanishi, turli jonzotlarni, qushlar, parrandalar, hashorotlar va o'simliklarning tezda do'stlashib ketishlarini aniq ko'rsatish, yetkazib bera olish mahorati chin ma'noda rejissorning yutug'i hisoblanadi. Ayni paytda salbiy obrazlarga o'ta sovuq ranglarni ishlatilishi, musiqiy bezaklar va shovqinlarni tanlashda minor yondoshuvlar rejissorning topqirligidan darak beradi.

Yuqoridagi kabi spektakllarga misollarni Respublikamizda faoliyat yuritayotgan istalgan qo'g'irchoq teatrining repertuaridan ko'rsatish mumkin. Ijodiy jamoani repertuar tanlashdagi yutug'i, bizning fikrimizcha aynan yosh taqsimotini aniq chegarasini topa bilishdadir.

XULOSA

Bugungi kunda "Qo'g'irchoq teatri" san'atida, xususan, rejissor masalasida tubdan o'zgarishlar va yangiliklar yuz bermoqda. Jumladan, "Madaniyat va sport ishlari" vazirligi tomonidan muhtazam tashkillashtirilib kelinayotgan yosh rejissorlarning «Дебют » an'anaviy festivali, "Respublika an'anaviy qo'g'irchoq teatri festivali" kabilar fikrimizning isbotidir. Unda bugungi kun ijodkor yoshlarini qo'llab-quvvatlash va yanada ruhlantirish davlat siyosatining asosiy vazifalaridan biriga aylanganligi namoyon bo'ladi. Bunday festivallar shunisi bilan ahamiyatli-ki, bugun demokratik davlat qurish va fuqorolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlarida yoshlarning faolligini oshirishdan iborat. Bunda ijodning bosh maqsadi etib o'sib kelayotgan yosh avlodni yuksak ma'naviyati, mustaqil fikrlovchi, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyo qarash hamda chuqur bilimlarga ega bo'lgan vatanparvar etib tarbiyalash, ularda turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirishga qaratilmog'i lozim.

Bugun O'zbekiston Davlat san'at institutini tamomlagan, yoshlar o'zining rejissorlik faoliyatini viloyat qo'g'irchoq teatrlarida davom ettirib, iste'dodlarini turli janr, mavzulardagi spektakllari bilan namoyon etib kelmoqdalar.

Yosh rejissorlar muallifligida sahnaga chiqqan spektakllar, mazkur ishonch samarasi ekanligining yaqqol dalilidir.

Zero, bugungi kunning zamonaviy va dolzarb talablaridan biri izlanuvchan, tashabbuskor va eng muhimi professional qo'g'irchoq teatri rejissor kadrlarini tayyorlashdir.

Yuqoridagi talablardan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, qo'g'irchoq boshqarishning asosiy xususiyatlarini rejissor nuqtai nazaridan ko'rib chiqish va uni tahlil etishga harakat qildik.

Qo'g'irchoq teatri rejissorining boshqalardan farqi va o'ziga xos xususiyatlari bor:

Birinchidan. Uning hali dunyoni to'liq anglab yetmagan, o'xshatish joyiz bo'lsa nihol kabi, huddi siyoh tegmagan oppoq qog'ozday miti bolakaylar uchun tomosha yaratishi va bu orqali ular qalbida Vatanga muhabbat, ona xalqiga sadoqat, uning o'tmishiga hurmat, milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash kabi chin insoniy tuyg'ularini singdirishdadir.

Ikkinchidan. Ish jarayonida aktyorlar bilan emas, qo'g'irchoq (aktyor)lar bilan ishlash, sahnadan foydalanish, dekoratsiyalarni joylashtirishda ham noan'anaviy sahnadan ya'ni shirmadan, shunga yarasha rekvizit, butaforlarni qo'llashidadir.

Uchinchidan. Qo'g'irchoq teatri rejissorining ishi ko'pgina drammatik teatr rejissorlarinikidan-da spetsifik jihatdan mas'uliyatliroq ekanini e'tirof etish lozim. Chunki, bunda tomoshabinlar auditoriyasi ham farqlanadi. Odatda bolalar ko'rgan, yo eshitgan narsasini kattalardan ko'ra ko'proq eslab qoladi va undan ta'sirlanadi. Shuning uchun ham, bu soha egalari bolalar ongini, fikrini noto'g'ri yo'lga solib qo'yish xavfini ijodiy jarayonda unutmasliklari lozim. Bolalar ongini boshqarish, aniqroq aytganda ularni aldash juda oson. Qizig'i shundaki, o'z navbatida oq va qoraga ajraluvchi yaxshi va yomon tushunchalarni aniq tasvirlanmasa, bular o'rtaosini tushuntirishning hech ilojisi yo'q. Rejissorlar ham ana shularni nazarda tutgan holda, qo'g'irchoq teatri sohasiga qo'l urmoqlari joizdir.

Qo'g'irchoq teatrida spektakl yaratish jarayonida rejissorning tutgan o'rni uning spektakl yaratishdagi asosiy vazifalari, qo'g'irchoq san'ati aktyorlarining mahoratini shakllantirishdagi tarbiyachilik xususiyatlari hamda teatrnig boshqa ijodkorlari bilan ijodiy hamkorligi haqidagi masalalarga mumkin qadar har tomonlama yondashishga urindik.

Rejissor-rahbar, rejissor-tashkilotchi, rejissor - oyna bo'lishi kerak. U aktyorlar jamoasini rahbar sifatida boshqarishi, tashkilotchilik ko'rsatib spektaklni sahnalashtirishi, shuningdek, har bir aktyorning ijrosiga baho berib, aktyorlar unga boqib o'zlarini oynada ko'rayotganidek bo'lishlariga erishmog'i zarur. Qo'g'irchoq teatrida esa, bu komponentlar, ayniqsa, muhimlik kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, bugun qo'g'irchoq teatr rejissorlarining oldida turgan eng muhim va dolzarb vazifalar:

Birinchidan, Zamonaviy qo'g'irchoq teatri aktyordan alohida iqtidorni, qo'g'irchoq turlarini ustalik bilan boshqara olish, bolalar ruhiyatini yaxshi bilishni talab qiladi. Buning barchasi esa, qo'g'irchoq teatri rejissorining zimmasida. Chunki, u yaxshi psixolog bo'lishi va har bir aktyor bilan individual tarzda ishlay olishi shart.

Ikkinchidan, Qo'g'irchoq teatri kichik tomoshabinlar uchun qiziqarli, badiiy qiymati va salmog'i yuksak darajada bo'lgan, milliy

istiqlol g'oyasini bolalarcha targ'ib qiluvchi, tomoshabinlarning ma'naviy dunyosini boyituvchi, ruhiyatiga ta'sir ko'rsatib, yangicha fikr uyg'ota oladigan spektakllarni yaratishdan iboratdir.

Uchinchidan, Rejissor biror spektakl sahnalashtirish jarayonida uning tomoshabini yoshini oldindan, aniq bilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

D.SOBUROVNING «AFRIKA QO'SHIG'ID» PYESASIGA REJISSORLIK TAHLILI

1-Mavzu:

Birovga og'ir, qiyin paytda u bilan birga bo'lish va yaxshilik qilishga undaydi. Spektakl «Do'stlikni ulug'lash» haqida.

2-G'oya:

Yaqinlarga bo'lgan mehr-muhabbat. Bu mavzu bilan bog'liq.

3-Janr:

Tabiat har yili yangilanadi, demak, u ham har yilda bir mara ba bolalardak sho'x va o'ynoqi xususiyatga ega. Bolalar ham huddi shunday «sho'x va o'ynoqi» ertaklarni yoqtirganliklarini e'tiborga olib, spektaklimizning janrini «ertak-cha» deb aniqlaymiz.

4-Uslub:

Spektaklning stilini aniqlashda Afrika tabiatiga suyanib ishladik. Kolorit, musiqqa, dekoratsiya va qo'g'irchoqlar shartli hal qilingan, lekin tomoshabin shu spektakl Afrika haqida ekanligiga ishonadi. Ertak asosidagi pyesa jajji tomoshabinlar uchun o'ynoqi, maishiy-ijtimoiy tushunarli tilda yozilgan. Masalan: qahramonlar oilari: Nono, Chumbi bolalar tilidan olingan.

5-Maqsad:

Spektaklni ko'rgach, tomoshabinlar chiroyli va g'aroyib Afrikaning ertaklar dunyosidan taassurot bilan chiqishi va shundan ta'sirlanib, tabiatga bo'lgan mehrini oshishini istaymiz. Tabiatni sevgan odam do'stlikni qadrlaydi va dunyoda do'stlikdan qudratliroq va qimmatliroq kuch yo'qligini tushunib yetadi.

6-Asosiy qarama-qarsxlik:

Ertakdagi jajji qahramonlar, ularning ta'sirchan va toza dunyosining kir, qo'pol, lekin ular uchun tushunarsiz bo'lgan dunyo bilan to'qnashuvi, ya'ni bu dunyoda hissiyot va hayolot kechinmalari emas, balki «qorin» muammosi hukm suradi. Bolalar chiroyli, go'zal tabiatning mo'jizalarini qiyinchiliklarsiz o'rganishga harakat qilishadi, lekin bu dunyoda «qarigan» hayotni tushunib, uning go'zalliklarini ko'ra olmaydi va tan olgisi kelmaydi.

7-Spektakl obrazi:

Spektaklning sahnaviy hal qilishda butun voqea va qahramonlarning xatti-harakatlari ochiqdan-ochiq tabiat quchog'ida

kechishdan kelib chiqqan holda spektaklning obrazini «Afrika tabiatining tug'ilishi» deb nomlasak yangilashmaymiz.

8-Spektaklning oliy maqsadi va rejissorning kalifi
(sverxzadacha spektakliya i klyuchevoye rejissorskoye resheniye)

Do'stlarga yaxshiilik qilish, do'stlik mehri berish va ular bilan yanada yaqin bo'lish. Spektaklning oliy maqsadi do'stning og'ir kunida u bilan birga bo'lish.

9-Rejissor talqini:

Bolalar dunyosi, ularning hayot va tabiat go'zalliklariga intilish, hayot olamidagi go'zalliklarini topishga bo'lgan harakatlari orqali yuqorida rejani ya'ni hissiyot olamida uchishga harakat qilmaydigan va ucha olmaydigan, go'zallikni tushunmaydigan, qo'pol, zaharli, kir va faqat «qorni» uchun yashaydiganlar dunyosini pastki planda ko'rsatamiz. Spektaklda qahramon dunyosini ikkinchi planda hal qilamiz. Bu planning mezasenseni va sahnaviy hal qilishimizda ham aniq va oydin ko'rinib turibdi.

10-Yetakchi xatti-harakat va qarama-qarshilik.

Nono, Chumbi va Jo'jacha qanaqa qarshilik va to'siqlar bo'lishiga qaramay birga bo'lishni xohlashadi.

Nono-do'stlariga yordam berish

Chumbi-do'stlaridan ajralib qolmaslik.

Jo'jacha-ishonish va hayotni o'rganish.

Qurt-o'zining narsi uchun bezbet.

Ilon xola-kimnidir aldash.

Yetakchi xatti-harakat

Kerak bo'lsa qo'lidan kelganicha yordam berishga intilish.

Qarama-qarshilik

O'zini o'tkazish, aldash va yeyish.

11. Bo'lakchalar (razdeleniye spektakliya na chasti)

1. «Haqiqiy xoloskor»

2. «Qopqon»

3. «Chiroyli qush»

12. Voqealar tizmasi (sobitiniy ryad)

1. Arvoh xola

2. Haqiqiy xoloskor

3. Qopqon

4. Ovehlar

5. Chiroyli qush.

13. Sahnaviy talqin yoki vaqt va muhit yechimi.

Afrika tabiati bizga qandaydir yerning dumaloqligini eslatadi. Shuning uchun biz dekoratsiyani yer shaklida yaratishga harakat qildik. Biz hayotni bir uzilmas «spiralga» o'xshatamiz. Bu «spiral» hayotning qaynagan nuqtasiga chiqqach uchadi va boshqatdan hayot boshlaydi. Sahnaviy talqin spektaklning obrazi bilan bog'liq va ikki planda hal qilingan. Yuqorida hayotning hamma qiyinchiliklarini o'rganishga harakat qilayotgan bolalar dunyosi va pastda qo'pol, aldoqchi, yovuzlar dunyosi.

14. Spektaklning mizanssena xususiyatlari

(prinsip mizanssenirovaniya)

Spektaklning mesenasinimizans mavzu, g'oya, janr va spektaklning ko'chayishidan kelib chiqqan holda belgilash kerak.

Spektaklning ijobiy qahramonlari: «Nono, Chumbi, Jo'jachalar» tabiat go'zalliklari va qiyinchiliklarini o'rganishga harakat qilayotgan yosh bolalar. Ularning hayoti hali oldinda. Ular yuqoriga, ya'ni, orzular yaxshi niyatlar va hayollar og'ushida intiladilar, shuning uchun ular yuqori planda ishlashlari kerak. Pastda esa chang va ifloslikka, tuproqqa botib salbiy qahramon «Ilon xola», «Yovuz qurtlar» hayot kechirishadi. Chunki ular «Kelajakka bo'lgan umidlar, yaxshi niyat» degan g'oyalarni unutilib faqat «Qorim» g'amida yurishadi. Ular ham yaxshi yashash uchun yuqoriga chiqishga harakat qilishadi, lekin uddasidan chiqa olmaydilar. Negaki, ularning peshonasiga shu «Kir va yovuz» hayot yozilgan. Bu mezasensening asosiy qoidasida ba'zida qahramonlarning bir planda turib qolish sharoitlari ham bo'ladi. Lekin biz qarama-qarshi kuchlarning, kimni-kim ekaligini ko'rsatish uchun shu yo'lni tutamiz.

15. Spektaklning tempo-ritmi.

Tempo-ritm spektaklning o'sishi va ko'chayishi bilan bog'liq. Spektaklning butun tempo-ritm jarayoni quvnoq va rang-barang kechadi. Qahramonlar «o'yini» kulminasiyagacha o'sishi uchun «ekspozitsiyasidan» tempo ritmi ko'chaytirish kerak. Faqat «Jo'jachani ilon changalidan qutqarish» sahnasida tempo ritm sal boshqacharoq kechadi, lekin aktivligi va kuchini yo'qotmaydi. Keyin Jo'jachani qutqarishgandan so'ng temporitm yanada kuchayadi. Spektaklning finali ham shu tempoda tugaydi.

16. Obrazilarga qisqacha tavsif.

1. Jo'jacha endi tug'ilgan, hayotning «yaxshi va yomonini» endi ko'ryapti. Qiziquvchan, ishonuvchan va pokiza, onasini izlayapti.
2. Ilon xola qarigan, tishi va kuchi yo'q. Soddalarni aldash payida yurgan, ayyor.
3. Nono qiz chuvalchang, to'g'ri so'z, hamma sharoitda o'ylab ish qiladi va do'stlariga yordam berishga, yaxshilik qilishga harakat qiladi. Lekin «qo'rqinch» hamma qizlarning peshonasiga yozilgan.
4. Chumbi-bola chuvalchang maqtanchoq. O'ylamay ish qiladi, lekin kerak paytda do'stlariga yordam beradi.
5. Yovuz qurt-uysiz yuradigan bekorchi. Qorni to'ysa bas, boshqasi kerak emas.

17. Obrazlar mag'izi.

Jo'jacha-sodda

Ilon xola-mug'ombir.

Chumbi-maqtanchoq.

Yovuz qurt-yovuz.

18. Mag'zi, oliy maqsadi, yetakchi xatti-harakati.

1. Jo'jacha-mag'zi: yangi tug'ilgan.

Oliy maqsadi: onasini topish.

Yetakchi harakat: ishonuvchan.

2. Ilon xola-mag'zi: ayyor.

Oliy maqsadi: qornini to'ydirish.

3. Chumbi-mag'zi: qo'rqoq.

Oliy maqsadi: o'zini doim maqtash.

Yetakchi harakat: do'stlaridan ajrab qolmaslik.

4. Nono-mag'zi: to'g'ri so'z.

Oliy maqsadi: yaxshilik qilish.

Yetakchi harakat: do'stlariga yordam berish.

5. Yovuz qurt-mag'zi: Yovuz.

Oliy maqsad: qornini to'ydirish.

Yetakchi harakat: Ovlash.

19. Epizoddagi aktyorning vazifasi.

1. Arvoh xola-Nono- Chumbi bilan hazillashishi.

Chumbi-bu qattiq hazil uchun Nonodan xafa bo'lishi.

2. Haqiqiy xoloskor-Nono-Chumbiga yordam berishi.

Chumbi: Nima bo'lsa ham o'zini qutqarishi.

Jo'jacha: hayron bo'lishi.

3. Qopqon-jo'jacha: onammikan deb, ilonga yordam berishi.

Ilon aldab jo'jani yeyish uchun harakati.

4. Ovchilar-Nono: Ilonni qo'rqitib, Jo'jani qutqarish.

Chumbi: Ilonni qo'rqitib, jo'jani qutqarishi.

Jo'jacha: o'zini himoya qilish va ilon xola changalidan qutulishi.

Ilon xola «Ilonovchilar»dan qutulishi. Qochishi.

5. Chiroyli qush-Nono: Jo'jachaga onasini topishda yordamlashishi.

Chumbi: Jo'jacha onasini topishda ko'maklashishi.

Jo'jacha: o'z orzusini, ya'ni onasini topishi.

**"REJISSORNING ETYUD USTIDA ISHLASH MAHORATI"
TEKNOLOGIK XARITASI**

MAQSAD VA VAZIFALARI			
Tabalarga aktyorlik mahoratida etyud haqida tushuncha berish	Etyud bajarishdan ko'zlangan maqsad bilan tanishtirish	Tabalalar bilimni, saviyasini oshirish, ularni ijodiy fikrlashga o'rgatish	
Etyud haqida umumiy tushuncha, adabiy parcha va spektakllar ishlashda etyudlarning ahamiyati.			
O'QUV JARAYONINI MAZMUNI			
O'QUV JARAYONINI AMALGA OSHIRISH TEKNOLOGIYASI			
Metod	Vosita	Usul	Rag'batlantirish, Baholash reyting asosida
"Agarda men" Amaliy, yakka sehrli so'z o'yini	Sahna, shirma, qo'g'irchoqlar	Nutq tushunchasini ko'rsatib berish	Nazorat Kuzatuv
KUTILGAN NATIJALAR			
O'qituvchi			
- yangi bilimlarni berish	- darsni oqilona boshqarish	- darsni qiziqarli tashkil etish	- qisqa vaqt ichida ko'p ma'lumot o'rgatishi
- talabning mahoratini oshirish	Talaba		
- yangi bilimlarni o'zlashtirishi			
- olingan bilimni sistemalash			
- malakasini oshirish			
- mustahkamlash va baho olishi			
- yakka va guruh bo'lib ishlash ko'nikmasini xosil qilish			
KELGUSI REJALAR			
O'qituvchi			
- ijodiy izlanish	Talaba		
- talabalar faolligini oshirish	- yangi mavzu bilan oldindan tanishtirish		
- ta'lim sifatini oshirish	- olgan bilimlaridan samarali foydalanish		
- pedagogik mahoratni o'z o'rnida ishlatish	- yuqori aqliy salohiyatga ega bo'lish		

**"QO'G'IRCHOQ TEATRI REJISSURASI" FANINI O'QITISHDA
YANGI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING
O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Fakultet, kafedra, o'qitish bosqichi	O'quv predmeti	O'quv mashg'uloti mavzusining o'quv dasturidagi o'rimi
--------------------------------------	----------------	--

Qo'g'irchoq teatri rejissurasi	№ 310soat
O'quv guruhi - QTR,	O'qituvchi: dotsent M.X.Ashurova
Mavzuning nomi: Qo'g'irchoq boshqarishning uslublari	
Mashg'ulot rejasini:	
1. Qo'g'irchoq boshqarish prinsiplari	
2. Qo'g'irchoq boshqarish prinsiplari	
3. Sinxronlik, ekzersiz.	
Asosiy tushuncha va atama	Eskizlar, qo'g'irchoqlar, shirma, qo'g'irchoq plastikasi va sinxronlik
Adabiyotlar ro'yxati:	1. T.P.Andrianova. "Iskusstvo igrayushix kukol" Leningrad 1983g. 2. S.Obrazov «Moya professiya» L.1982 g. 3. N.M. Gorehakov "Rejissorskiye uroki Vaxtangova" M. "Iskusstvo" 1957 4. B.Ye.Zaxava "Masterstvo aktyora i rejissora" M. "Iskusstvo" 1964 5. M.Ashurova. «Aktyor-sozdatel kukolnogo ssenicheskogo obraza». T.1995 g. 6. Ye.Demmimi. "Znay i umey". Leningrad. 1960 g. 7. T.P.Andrianova. "Trening aktyora v teatre kukol". Leningrad. 1983g. 8. M.Ashurova. "Qo'g'irchoq teatri aktyori bo'limi talabalarida qo'lining badiiy ifodalash xususiyatini tarbiyalash". T.1995 y.
O'quv maqsadi	Ommaviy teatriashirilgan bayram va tomoshalarning qo'g'irchoqlar orqali emotsional ta'sirini, rang-barangligini, tomoshaviyligini, g'oyasini ochishga yordam beradi.
O'qituvchi oldidagi vazifa	• Ommaviy bayramlar rejissurasining ta'sirchan vositalaridan bir bo'limish qo'g'irchoq teatri rejissurasining xususiyatlarini tushuntirish; • Qo'g'irchoq teatri mohiyati, unda ishlatiladigan predmetlarning turlari va ko'rinishlarini tushuntirish; • Qo'g'irchoq tomoshasida vujudga keltiriladigan tasvirning texnologiyasini o'rgatish;
O'quv natijalari	• Qo'g'irchoq teatri rejissurasi bo'yicha bilimga ega bo'ladi; • Qo'g'irchoq teatri rejissurasini egallash; • Qo'g'irchoq teatri rejissurasini yaratish uslublarini va turlarini ko'rsatish;

O'qitish metodlari va texnikalari	Ketma-ketlik, multipikatsiya, almashish texnikasi.
O'qitish vositalari	Bayramdagi har bir blok uchun alohida yaratilgan eskizlar, slaydlar va qo'g'irchoqlar
O'qitish sharoiti	Maxsus moslashtirilgan auditoriya

TA'LIM TEXNOLOGIYASI
"ETYUDLAR USTIDA ISHLASH" MAVZUSIDAGI AMALIY
MASHG'ULOT UCHUN TAYYORLANGAN TEXNOLOGIK XARITA

Fakultet "Teatrsan'ati", bo'lim "QTR", kurs _____, talabalar soni _____, sana _____, soat _____	Etyudlar ustida ishlash
Mavzu:	"Qo'g'irchoq teatri san'ati" kafedrasida o'qituvchisi
Pedagog:	
O'quv mashg'ulotining maqsadi	Mavzu bo'yicha aniq ilmiylik va ijodiylikka asoslangan ma'lumot berish, qo'g'irchoq aktyorlarga san'atida mazkur mavzuning ahamiyati va mohiyatini tushuntirish.
O'qituvchi oldidagi vazifa	Mavzuning estrada aktyorligi san'atidagi o'rni va ahamiyatini yoritish, mavzuni sohada yuz berayotgan o'zgarishlar, ilg'or pedagogik tajribalar asosida sharhlash. Talabalar tomonidan tayyorlangan ijodiy ishlarni tahlil qilish va uslubiy ko'rsatma berish. Talabalarning ijodiy mahoratini nazorat qilib borish.
O'quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	Metod: Og'zaki bayon, sulbat, repititsiya, munozara. "Aqliy hujum" texnologiyasi Forma: Amaliy Vosita: Matnlar, tarqatma materiallar, seneriyalar, chizmalar, audio va video tasmlar, slaydlar Usul: Yozma materiallar, ko'rgazmalar, ijrochilik Nazorat: Og'zaki nazorat, yozma nazorat, o'z-o'zini nazorat Baholash: Rag'batlantirish, reyting
O'quv faoliyatining natijalari	Mazkur mavzu yuzasidan talaba o'z ijodiy mahoratini oshiradi, pedagog fikriga ko'ra ijro jarayonidagi yutuq va kamchiliklarini biladi va keyingi mashg'ulotda pedagog fikrini inobatda olib olol ijro etadi, mavzu bo'yicha nazariy bilimga ega bo'ladi.
O'qitish sharoiti	Maxsus moslashtirilgan auditoriya
O'qitish bosqichlari	Faoliyat mazmuni Ta'lim beruvchi Ta'lim oluvchi Eshitadilar, amaliy
I. Tayyorlovbosqichi (8daqiqqa)	1.1. Davomat 1.2. Talabalarning darsga tayyorgarligini

	(maxsus mutaxassislik kiyimini) nazorat qilish. 1.3. Talabalarni faollashtirish uchun kompleks mashqlar	bajaradilar.
	O'tilgan mavzuni mustahkamlash 2.1. O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun talabalar tomonidan tayyorlangan sahna ko'rinishlari namoyishi 2.2. Sahna ko'rinishlarining talabalar tomonidan muhokamasi 2.3. Pedagog tomonidan fikrlar umumiy lashtiriladi.	Amaliy ijro etadi, tomosha qiladi, o'z fikrini bildiradi.
II. Asosiy bosqich (65 daqiqqa)	Yangi mavzu 2.4. Mavzuning nomi, maqsadi va kutilajak natijalarini eshitiradi. 2.5. Mashg'ulotni o'tkazish shakli bilan tanishtiradi. 2.6. Baholash mezonlarini va adabiyotlar ro'yxatini e'lon qiladi. 2.7. Slaydlar, audio va video tasmlar, seneriyalar, fotosuratlar yordamida mavzuni bayon qiladi. 2.8. Olingan bilimlarni yanada mustahkamlash maqsadida talabalarni kichik guruhlariga bo'ladi. Har bir guruhlariga kichik sahna ko'rinishlari tayyorlash beriladi. 2.9. Guruhlar bajargan ishlarni tahlil qilish va baholash.	Eshitadilar, zarur joylarini yozib oladilar. Eshitadilar, fikr bildiradi, vazifani amaliy ijro orqali bajaradi.
III. Yakuniy bosqich (7daqiqqa)	3.1. Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi. 3.2. Guruhlar va ayrim talabalar bahosini e'lon qiladi. 3.3. Uyga vazifa beradi.	Eshitadilar, yozib oladilar.

GLOSSARIY

- **Aktyor** drama, opera, balet, qo'g'irchoq teatri, sirk, teat, kino, radio (insensirovka, postanovka, montaj) va televideniya rollar ijro etuvchi shaxs, artist.
- **Aktyorlik mahorati Antrakt** boshqa davr va muhitdagi obrazni aktyorning o'z ruhiy-jismoniy apparati orqali jonlantirish qobiliyati.
- **Artist** 1. Spektakl pardalari, kontsert va sirk tomoshalarining bo'limlari orasidagi tanaffus. 2. Teatrdagi ikkinchi va undan keyingi pardalar boshlanishi oldidan chalinadigan musiqali muqaddima.
- **Arerstsena Afisha** sahna san'ati ijrochisi, aktyor. Keng ma'noda san'atning muayyan sohasidagi ijodkor.
- **Butaforiya** sahna orqa pardasi ortidagi maydon.
- **Butafor** spektakllar, kontsertlar va boshqa adabiy tadbirlar, tomoshalar to'g'risida xabar beruvchi, ko'zga ko'rinarli joylarga yopishtirilgan maxsus e'lon.
- **Grim** teatrlar spektakllarida haqiqiy narsalar o'rnida qullaniladigan, spektakl harakteri va sahna talablari, imkoniyatlaridan kelib chiqib yasalgan mebel, bezaklar, kostyum detallari, turli idishlar va sh.k.lar.
- **Grotesk** turli butaforiya buyumlarini tayyorlovchi teatrlar ishchisi.
- **Dekoratsiya** aktyor qiyofasini, ayniqsa, yuzini o'ynaladigan rolga mos qilib maxsus bo'yog, yasama soch-soqol, plastik massalar va sh.k.lar vositasida o'zgartirish san'ati, shuningdek, ana shu vositalarning jami.
- **Diktsiya** bo'rtirish, obrazni haddan tashqari muholag'ali tarzda tasvirlash usuli. Bunda obraz shu qadar bo'rtirilgan muholag'a bilan tasvirlanadiki, u o'zining real qiyofasini yo'qotib, fantastik harakter kasb etishga boradi. Groteskli tasvir juda ham qadimiy bo'lib, shu asosda tasvirlangan obrazlarni biz hamma xalqlarning qadimiy san'ati va mifologiyasida uchratamiz. Grotesk biror maqsadga yo'naltirilgan, hajviylik bilan fantastik tasvir uyg'unlashgan bo'rtirishdir.
- **Drama** sahna ko'rsatilayotgan voqea o'rmini aks ettirishga, spektaklning g'oyaviy ma'nosini ochishga xizmat qiluvchi sun'iy manzara, badiiy jihoz. Dekoratsiya rang-tasvir, grafika arxitektura, sahna texnikasi, kinoproieksiya va shu kabilarning tasviriy vositalari yordamida yaratiladi.
- **Dramaturgiya** nuqtada va kuylashda so'z va tovushlarni aniq, ravshan talaffuz qilish.
- **Dramaturgiya** 1. Muallif nutqizib, ya'ni dialog shaklida yozilgan va sahna ijro etish uchun mo'ljallangan badiiy adabiyotning lirika va epos qatoridagi bir turi. 2. Tor ma'noda - dramatik adabiyotning bir qismi, tragediyadan hayot hodisalarining o'rtaqaroq o'tkirlikda tasvirlanishi bilan, komediyaning esa hayot hodisalarini kulgi orqali emas, balki jiddiy tasvirlash bilan farq qiladi.
- **Dramaturgiya** 1. Dramatik asarlar majmuasi. Masalan Hamza dramaturgiyasi, 50-yillar dramaturgiyasi. 2. Dramatik asar tuzilishi haqidagi nazariy.

- **Dublyor** 1. Musiqa va teatrdagi spektakl (opera, balet, drama, komediya va sh.k.l.)larda muayyan rolni navbat bilan ijro etuvchi ikki ashtulachi, raqqos, aktyordan biri. 2. Kinoda-filming matnini dublyaj qilganda ovoz beruvchi aktyor.
- **Dublyaj** ovozli filming so'z qismini boshqa tilga tarjima qilish va filming shunday variantini.
- **Intermediya** 1. Qadimgi drama va opera spektakllarida tanaffus paytida, shuningdek, hozirda kontsert nomerlari orasida ijro etiladigan komik harakterdagi kichik sahna asari. 2. Musiqada fuganing ikki mavzu orasidagi qism.
- **Intonatsiya** 1. Tovushning past-baland bo'lib o'zgarib turishidan iborat ritmik-milodik nutq tuzilishi, ohang. 2. Musiqada-tovush balandligini to'g'ri olish darajasi.
- **Kabuki** yaponcha chekinish, kechish. XVII asrda hozirgi teatrlar texnikalari va dekoratsiyalariga yaqin bo'lgan yapon teatri. Uning manbai komediantlar va raqqoslar bo'lib, ayollar rolini erkaklar o'ynagan.
- **Komediya** ijtimoiy hayotdagi nuqsonlarni, piskilardagi yaramas xususiyatlarini kulgi vositasi bilan fosh etuvchi quvnoq, xushchaqchaq harakterdagi dramatik asar.
- **Kontsert** 1. Oldindan tuzilgan muayyan dastur asosida san'atkorlarning sahna (shuningdek, radio va televideniya) chiqishi. 2. Bir, ba'zan ikki-uch ashob va orkestr uchun yozilgan, odatda virtuoz harakterdagi musiqasi asari.
- **Korfarmon** 1. O'zbek qo'g'irchoq teatrining turlaridan biri bo'lgan qo'g'irchoq tomoshalaridan biri. 2. Ish boshqaruvchi, Rejissor. Sahnalashitirish ishlari boshqaruvchisi. Uning fikr va talqini orqali asar sahnalashitiriladi va tomoshabinga taqdim etiladi.
- **Kulminatsiya** biror voqea yoki hodisa rivojlanishidagi eng yuqori nuqta, avjiga chiqishi.
- **Mizanssena** fransuzcha-sahnadagi joylashuv. Pesadagi konflektni plastik harakatga ko'chirilishi, aktyorlarning ma'lum vaqtda sahnadagi xatti-harakati va joylashuvi.
- **Metafora** istora, so'z yoki iboraning ko'chma ma'noda ishlatilishi va shunday ma'noda ishlatilgan so'z, ibora.
- **Monolog** dramatik va boshqa asarlar ishurokchisining subbatdoshiga, o'ziga, ba'zan tomoshabinlarga qarata aytgan so'z, nutq.
- **Musiqa** 1. Emotsional-g'oyaviy mazmunni ovozdagi badiiy obrazlar orqali ifodalovchi san'at turi. Masalan, Vokal musiqasi, simfonik musiqasi. 2. Shu san'atning cho'g'u bilan ijro etiladigan tug'al asari, kuy. Masalan, ashula musiqasi.
- **Musiqali teatrlar** sahna xatti-harakati va musiqali uyg'unligi asosiga qurilgan qo'shiq va raqs elementlari ishurok etgan (opera, balet, operetta, myuzikl) teatrlar.
- **Muqaddima** adabiy-badiiy, ilmiy, musiqasi va sh.k. asarlarning boshlanishi, kirish qismi.
- **Oily maqsad** rejissorning, nega aynan shu pysani sahnalashitirayotgani, uning yordamida nima demog'chiligi, tomoshabinda qanday fikr va tuyg'ular uyg'unlash kerakligini aniqlash mahsuli.
- **Ommaviy** pesa davomida o'tomon, xalq, omma kabilarni aks ettiruvchi.

- sahna**
Pantomima - ishirokchilarning soni ko'p bo'lgan sahna ko'rinishi.
- teatr tomoshalarining bir turi bo'lib, unda badiiy obraz so'zsiz, mimika, imo-ishoralar, gavdani har maqomga solish orqali yaratiladi.
- Parda**
- 1. Teatrdagi sahna jihozi yoki spektakl bezagi. 2. Dramatik asar, spektaklning bo'limi (akt). 3. Torli musiqa asboblari dastasiga bog'lanadigan to'siq bo'g'inlar.
- Parodiya**
- adabiyot, musiqa va tasviriy san'atda biror san'atkor ijodi yoki ayrim asarning uslubiga taqlid qilish yo'li bilan tanqidiy ruhda yaratilgan asar.
- Parter**
- teatr va konsert zallarining sahnaqa nisbatan pastroqda joylashgan, tomoshabinlar o'tiradigan qismi.
- Pauza**
- 1. Kuy, ashula orasida uzilish, o'xshash va uning notadagi belgisi.
- Plastika**
- 2. Nutqdagi tanaffus, intonatsiya elementlaridan biri.
- balet, raqs, badiiy gimnastikada kishi tanasining nafis harakatlari, nafis harakat san'ati.
- Popurri**
- har xil keng tarqalgan musiqa asarlaridan olingan parchalardan tuzilgan yig'ma asar.
- Portal**
- sahmani tomoshabin zalidan ajratib turuvchi chegara.
- Premiera**
- yangi tayyorlangan yoki qayta ishlangan spektakl, estrada yoki sirk dasturining birinchi mara pullik ko'rsatilishi, shuningdek, yangi filmning birinchi mara namoyishi qilinishi.
- Prolog**
- 1. Adabiy asarlarda muqaddimaning bir turi. 2. Teatrdagi spektakl boshlanishi oldidan ijro etiladigan ko'rinish, sahna. 3. Musiqada kantata, oratoriyalarning kirish qismi.
- Pesa**
- 1. Teatrdagi qo'yish uchun mo'ljallangan dramatik asar. 2. Yakkanaovoz sozanda yoki cholg'ucilar ansambli uchun yozilgan kichik musiqa asari.
- Rejissor**
- korfarmon. Teatr va kinoda dramatik yoki musiqali asarlarni sahnalashtiruvchi hamda filmni suratga olish jarayonini boshqaruvchi.
- Rejissor yordamchisi**
- sahnalashtiruvchi rejissorning tashkiliy va texnik tomondan yordamchisi.
- Rejissura**
- ijodiy va amaliy ish jarayoni.
- Rekvizit**
- teatr tomoshalarida yoki kino film suratga olinayotganda foydalaniladigan, spektakl davomida sahnada bo'ladigan, aktyorlar olib chiqadigan buyumlar.
- Remarka**
- dramatik asar ma'muda muallif tomondan beriladigan turli izohlar.
- Repertuar**
- 1. Teatr, konsert, estrada va sh.k.da ijro etiladigan asarlar majmumi.
- 2. Biror san'atkor ijro etadigan rollar, musiqa asarlari va boshqalar majmumi.
- Repetitsiya**
- teatr, sirk, musiqa va sh.k. tomoshalarini ommaga ko'rsatish oldidan sinab ko'rish, mashq qilish, tayyorlash jarayoni.
- tomoshabinga taqdim etishdan oldin tayyor tomoshaday ko'riladigan eng so'nggi repetitsiya.
- Asosiy (general) repetitsiya**
- aktyor tomondan sahnada, ekranda ijro etiladigan badiiy obraz.
- Rol**
- 1. Teatr binosining tomoshabinga yaxshi ko'rinadigan, aktyorlar

- Sahna artekini**
- uchun qulay bo'lgan tomosha ko'rsatiladigan qismi. 2. Pesa va spektakllardan bir ko'rinish.
- Sahna**
- sahna maydonining aylanuvchi qismi.
- barabani**
- sahna atrofi devorlarida joylashib o'zaro ensiz ko'priklar bilan bog'langan qurilmalar.
- Sahna galereyasi**
- sahnada yorug'likning o'zgarishi orqali va yorug'lik orqali amalga oshiriladigan (yomg'ir, qor, tuman) ta'sir vositalari.
- Sahna yorug'lik ta'siri**
- shifaga yaqin joyga o'rnatilgan, shtanketlarni ushlab turuvchi temir o'qlar.
- Sahna vositalari**
- sahna yon tomoni va cho'ntaklarini berkitib turuvchi, o'ng va chap tomondan osilgan katta-katta to'g'ri to'rtburchak shaklidagi dekoratsiya matolari.
- Sahna kolosnigi**
- spektakl, sirk, estrada tomoshalari va film yaratishdagi ijodiy jarayon.
- Sahna kullisi**
- spektakldagi voqealar kechadigan, xatti-harakat qilinadigan joy bo'lib sahnaning 2-qavatidir.
- Sahnalashtirish**
- planshet ostidagi kenglik, unga planshetdagi lyuklar orqali tushiladi. Unda spektakllar o'tishi uchun yordam beruvchi moslama va qurilmalar joylashgan.
- Sahna maydoni**
- sahnaning padugadan shifgacha bo'lgan qismi.
- Sahnaning 3-qavati**
- teatrdagi badiiy obraz yaratish, pesada g'oya, fikr, hissiyotlarni tomoshabinga yetkazishda asosiy ifoda vositalaridan biri, shu vositalarni o'rgatuvchi fan.
- Sahna nutqi**
- "p" shaklidagi portal devoridagi, odatda parda bilan to'silgan ochiqlik.
- Sahna oynasi**
- kulislar tugagan joyda, buning salmaning ichi tomonini qoplovchi, ikki yoniga suriluvchi yoki ko'tariluvchi parda.
- Sahna pardasi**
- yuqoridan kulislarni birlashtirib turuvchi ensiz, harakatsiz parda.
- Sahna padugasi**
- sahna barabanining ko'tarilib tushiriladigan qismi.
- Sahna plunjeri**
- o'yin pardasi. Asosiy pardadan so'ng joylashadi. Odatda spektakl uchun maxsus tayyorlaniladi va asosiy g'oyani targ'ib etadi.
- Sahna super pardasi**
- sahnada tomosha vaqtida ishlatilib, uning tomoshaviyigi va haqqoniyigi uchun xizmat qiladigan vositalar yig'indisi.
- Sahna ta'sir vositalari**
- sahna qutisi, arxitektura qurilishi, undagi jihozlar va maxsus ayrim spektakllar uchun tayyorlanadigan texnik moslamalar.
- Sahna texnikasi**
- sahna oynasi bo'yini kichraytirishga xizmat qiladigan, temir o'qqa tarang tortilgan matodan iborat ko'tarilib tushiriladigan parda.
- Sahna tomosha**
- Podzor.

- pardasi**
- Sahna tryumi**
- Sahna furkasi**
- sahnaga aktyorlarning chiqib kelishi, dekoratsiyalarning "o'sishi"ni ta'minlovchi planshet ostidagi bo'shliq, xona.
  - sahnaning ikki tomonidan "yo'l bo'ylab" kirib keluvchi va chiqib ketuvchi qismi.
- Sahna**
- chirog'i**
- sahnadagi dekoratsiyalarga yordam berish, ularni alishtirish, muallif g'oyasini yetkazish, issiq, sovuq, kunduz, kecha kabi ta'sir vositalarini xosil qiluvchi rangli chiroqlar jamlaması.
- Sahna**
- cho'ntagi**
- karnan. Sahnada maydonning ikki cheftida, dekoratsiyalarni qo'yish va spektakl davomida ularni tez almashtirish imkonini beruvchi kenglik.
- Sahna**
- shovqin**
- vositalari**
- kulislar ortidan teatrda uzoq zamonlardan beri qo'llanilib kelinayotgan buyumlar yordamida xosil qilinadigan ovoz va ovoz vositalari (hozirda, ko'p hollarda musiqa yozuvlaridan foydalaniladi).
- Sahna**
- shtranketi**
- sahna kiyimi, dekoratsiyalar va chiroqlar o'rnatiladigan, sahna maydoni bo'ylab cho'zilgan, kolosniklarga perpendikulyar o'rnatilgan temir yoki taxtadan yasalgan ko'tarib-tushiriladigan moslama.
- Simvol**
- (ramz) biror g'oya, tushuncha va his-tuyg'ularning shartli belgilar, ishora, yordamida ifodalinishi (kabutar - tinchlik belgisi).
- Sofit**
- sahnani old tomonidan va yuqoridan yoritishga xizmat qiluvchi bir necha yoritqichlardan tuzilgan osma moslama.
- Spektakl**
- teatrning ijodiy jamoasi tomonidan sahnaga qo'yilgan teatr tomoshasi.
- Stol atrofida**
- o'qish**
- pesa ustida boshlang'ich ish bo'lib, unda aktyorlar stol atrofida o'tirib o'z obrazlarini ovoz orqali yaratadilar va qabramon harakteri ishlanadi.
- Suflyor**
- Ssenariy**
- aktyorga rolining so'zlarini aytib berib turuvchi teatr xodimi.
- Syujet**
- asar tuzilmasi. Mahalliy dalillarga asoslanib yozilgan bo'lib, to'laqonli badiiy asar.
- Taqlid**
- badiiy asarning asosiy mazmuni va undagi voqea yoki o'zaro uzviy bog'langan va ketma-ket rivojlanib boradigan voqealar yig'indisi, tasviri san'atda tasvir buyumi.
- Teatr**
- Teatr**
- kostyumi**
- xalq teatrida aktyor o'yini uslublaridan biri, hayotdagi aniq kulguli voqea, xatti-harakat qiliq, mimika, tovush va sh.k.larning qiziqchi va masharabozlar tomonidan ijodiy o'zlashtirilishi.
- Teatrlashtirilgan**
- ommaviy**
- tomoshalar**
- spektakl qo'yilishi uchun mo'ljallangan bino.
- Temp**
- tomoshabin va aktyorga bo'layotgan voqea va davrni tushumishga, uning rubiga singdirishga yordamlashuvchi muallif g'oyasini ochib beruvchi kiyim, parik va grimlar.
- Tragediya**
- noan'anaviy sahnalarda o'tkaziladigan biror mavzu yoki sanaga bag'ishlangan teatr elementlari bilan boyitilgan katta omma ishtirok etadigan tadbir.
  - 1. Musiqa asarini ijro etishdagi tezlik darajasi. 2. Ishdagi, harakatdagi sur'at, tezlik.
  - qatramonning biror odamga, tuzumga, hayotga yoki o'z-o'ziga

qarshi kurashi aks etgan jismoniy yoki ruhiy halokati bilan yakun topuvchi fojievii sahna asari. Dramaturgik janr. Yunoncha "echki qo'shig'i".

chucqur dramaturgik harakterlariga ega bo'lgan komik qarama-qarshiliklar asosidagi, ham tragediya, ham komediya elementlarini o'z ichiga olgan dramatik asar.

1. Tasviri san'atda biror narsaning o'ziga, asliga qarab ishlangan, odatda biror katta asar yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan dastlabki rasm, eskiz va sh.k. 2. Ijrochilik mahoratini oshirish uchun yozilgan musiqaviy pesa, virtuoziy harakterdagi uncha katta bo'lmagan musiqaviy asar. 3. Teatr pedagogikasida aktyorlik texnikasini rivojlantirish va takomillashirish uchun xizmat qiluvchi janr. Hayotiy haqiqat asosida harakatga asoslangan, kam so'zli, diologsiz, dramaturgiya komponentlarini mujassam etgan kichik ko'rinish. 4. Uncha katta bo'lmagan adabiy, ilmiy yoki falsafiy ocherk.

voqealarni kishilarning harakteri va xatti-harakatidagi turli kamxilliklarni, zaif tomonlarni beg'araz hajv qilish, hazilomuz, kulguli tasvirlash.

teatrda tomosha zahning orqa, yon devori bo'ylab joylashgan o'rindiqi balkoni.

o'zbek xalq qiziqchilik teatriming aktyori.

teatr san'ati bilan asosiy mashg'ulotlardan tashqari shug'ullanadiganlar teatri.

Tragikomediy

a

Etyud

Yumor

Yarus

Qiziqchi

Hlavaskovilik teatri

NAZORAT TEST SAVOLLARI

- O'zbek qo'g'irchoq teatrining milliy qahramoni kim?**
  - Afandi.
  - Qorago'z.
  - *V) Kachal polvon.
  - G) Aldar ko'sa.
- "O'zbek xalq tomosha san'ati", "O'zbek milliy qo'g'irchoq teatri" asarlari muallifi kim?**
  - Iso Yoqubov.
  - Tohir Mahramov.
  - Toshpo'lat Tursunov.
  - *G) Muxsin Qodirov.
- Professional rejissor tushunchasi nimani anglatadi?**
  - Sahnalashiruvchi havaskor.
  - *B) Muqim rejissura bilan shug'ullanuvchi.
  - V) Rahbarlik qiluvchi.
  - G) Boshqaruvchi.
- Aktyorda paydo bo'ladigan shtamp nima?**
  - Avvalgi ijro uslubini qaytarish
  - *B) Xamma tolni bitta uslubga solish
  - V) Mashhur aktyorlarning ijro uslubiga taqlid
  - G) Sahnada chiroyli ko'rinishga intilish
- Rejissor so'zi qanday ma'noni anglatadi?**
  - Tashkilotchi
  - B) Ish yurituvchi
  - *V) Sahnalashiruvchi
  - G) To'g'ri javob yo'q
- Rejissorlik yechimi qaysi savolga javob berish orqali topiladi?**
  - Asarning mavzusi nima?
  - *B) Bu asarni sahnalashirish bilan men nima qilmoqchiman?
  - V) Asarning g'oyasi voqealarda qanday ifodalangan?
  - G) Harakterlar to'qnashuvida g'oya qanday ifodalangan?
- Teatr nima uchun qorishma sintetik san'at turi hisoblanadi?**
  - Tomosha ko'rsatgani uchun
  - *B) Boshqa san'at turlaridan asar g'oyasini ochish uchun
  - V) Turli muloqot bor uchun
  - G) Rassom va kompazitor ijodidan foydalangani uchun
- Kompozitsiya qonuni ifodalangan qaysi tartib to'g'ri?**
  - Tugun va yechim
  - *B) Kirish, tugun, rivoj, avj, yechim
  - V) Tugun, avj, yechim, final

- Ekspozitsiya, tugun, avj, final
- Sahna asarining konfliktini qanday aniqlanadi?
  - Harakterlar to'qnashuvi orqali
  - *B) Barcha to'qnashuvlarni keltirib chiqaradigan sababni aniqlash
  - V) Ijtimoiy to'qnashuvni aniqlash orqali
  - G) Irqiy, diniy, siyosiy, to'qnashuvlarni aniqlash orqali
- Sahnaviy muloqot qaysi tartibdagi jarayonga quriladi?
  - Ko'rish va eshitish
  - *B) Ko'rish, qabul qilish, tahlil qilish, baxolash va javob qaytarish
  - V) Sezish va ta'sir o'tkazish
  - G) Anglash, bilish, baxolash va ta'sir o'tkazish
- Rejissor rejasini sahnada amalga oshiruvchi ijodiy kuchni aniqlang?
  - Mashhur aktyorlar
  - *B) Aktyorlar ansambili
  - V) Asar qahramoni
  - G) Rejissor yordamchisi
- Teatrning tomoshabin ko'rishi uchun yaratgan asari qanday ataladi?
  - Tomosha
  - *B) Spektakl
  - V) Drama
  - G) Ssenariy
- Yalung'och qo'li orqali bajariladigan mashqlar yig'indisi nima deb ataladi?
  - Etyud
  - B) Kompozitsiya
  - *V) Ekzersis
  - G) a va b javob
- Sehri "agarda" atamasining aktyorga qanday yordami bor?
  - Rejissor bergan vazifani bajarishga yordam beradi
  - *B) Spektakl muhitiga olib kiradi
  - V) Sahnaviy siqilikkdan qutqaradi
  - G) Muloqotga kirishishga yordam beradi
- Qadimiy Gretsiyada ilk bor rejissorlik vazifasini kim bajargan?
  - Shahar xokimi
  - *B. Dramaturg
  - V. Teatr direktori
  - G. Xormeyster
- O'rta asrlarda Yevropaning teatrlarida rejissorlik vazifasini kim bajargan?
  - Teatr direktori

*B. Yetakchi aktyor
V. Xormeyster
G. Baletmeyster

17. Rejissor-teatrning badiiy raxbari tushunchasi qanday ifodalangani?

A. Rejissor-diktator
*B. Teatrning repertuar siyosatini yaratuvchi
V. Rejissor-pedagog
G. Rejissor

18. Aristotel sahna asosini nima tashkil qiladi deb belgilagan?

*A. Til-so'z
B. Voqea-fabo'la
V. fel-harakter
G. Musiqa

19. Korfarmon kim?

A. Hayvon o'rgatuvchi
B. Sehgir

*V. Ish boshqaruvchi
G. Haykaltarosh

20. Mezensena nima degani?

A. Tomosha ko'rsatiladigan joy
B. Aktyorlar foydalangan jixozlar
*V. Sahnaviy joylashuv
G. Orkestor joylashgan chuqurlik

21. Ilk o'zbek tadqiqotchisi

*A. A.Kamarov
B. H.Ikromov
V. M.Qodirov
G. S.Obrazsov

22. "Kechinma san'at" janrlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. Komediya, drama, sirk
*B. Drama, aperetta, balet
V. Tragediya, drama, komediya
G. Balet, opera, tragediya

23. "O'z uyingni o'zing asra" pyesasi muallifi kim?

*A. M.Ashurova
B. Sh.Yusupov
V. F.Xo'jaev
G. T.Smalikova

24. Quyidagilarning qaysi biri san'atning nisbatan yosh turi hisoblanadi?

A. Teatr

*B. Kino
V. Rassomlik
G. Musiqa

25. K.S.Stanislavskiy va N.Danchenko tomonidan nechanchi yil Moskva badiiy teatri tashkil etilgan?

A. 1880 y
B. 1898 y
V. 1900 y
*G. 1911 y

26. Badiiy yaxlitlik tushunchasi qaysi tartibda o'z aksini topadi?

A. Dramaturg, rejissor, aktyor va tomoshabin uyg'unligida
*B. Teatrning ijodiy kuchlari spektakl sifati uchun kurashganda
V. Rejissor va direktor buyrug'idan keyin
G. Vazirlik buyurtma berganda

27. Teatrda katarsis - tomoshabinni poklanish jarayoni qanday sodir bo'ladi?

A. Mukammal pyesa yaratilganda

*B. Ta'sir o'tkazish, hayratlantirish va larzaga solish orqali

V. Spektaklni mutaxassislar ko'p maqtaganda

G. Spektakliga tomoshabinlar o'z ixtiyori bilan kela boshlaganda

28. Sahna huunarmandligi nima uchun inkor qilinadi?

A. Aktyorni yengiltaklikka o'rgatish uchun

*B. Aktyorni ijod qilishdan to'xtatgani uchun

V. Aktyorga improvizatsiyani taqitlagani uchun

G. Aktyorni ovozi yomonligi uchun

29. Taqitdiy san'at qaysi sahna san'atiga nisbatan taqqoslanganda uning zaifligi ochiladi?

A. Eklektik san'at

*B. Kechinma san'ati

V. Biomehanika

G. Xunarmandchilik

30. Teatrning tomosha ko'rsatishdan maqsadi nima?

A. Moddiy foyda ko'rish

*B. Ma'naviy poklash - katarsis

V. Ko'ngil ochish

G. Vaqtni o'tkazishga sharoit yaratish

31. "Kechinma san'ati" nima uchun ulug'lanadi?

A. Yaxshi tomosha ko'rsatgani uchun

B. Ma'naviy poklagani uchun

V. Aktyorni ulug'lagani uchun

*G. Inson uyg'unliklarini ochgani uchun

32. Sahnaviy muloqot qaysi tartibda sodir bo'ladi?

- A. Ko'rish, eshitish, ta'm bilish, hid sezish, his qilish
 *B. Ko'rish, qabul qilish, tahlil qilish, qarorga kelish, javob qaytarish
 V. Ko'rish, eshitish va baxolash
 G. His qilish, baholash va muloqotga kirishish
- 33. Rejissorlik topilmasi yechimini qanday aniqlanadi?**
 A. G'oyasi kuchli asarga tayanib
 *B. Bu asarni sahnalashtirib tomoshabing nima demoqchisan degan savolga javob topilganda
 V. Zamonaviy mavzuni topish orqali
 G. Asar qahramonining maqsadi aniqlanganda
- 34. Rejissor asardagi voqealar tartibini qanday aniqlaydi?**
 A. Dramaturg belgilagan tartibga tayanib
 *B. Kartinada "Nima bo'lyapti?" - degan savolga javob topib
 V. Aktyor sahnada nima ish qiladi degan savolga javob izlab
 G. Tomoshabin qanday tomosha ko'radi, degan savolga javob bo'ladi
- 35. Rejissor spektaklning badiiy yaxlitligiga qanday erishadi?**
 A. Rejissor spektaklning obrazlar yechimini topganda
 *B. Avtor, rejissor, aktyorlar ansambli, rassom, kompozitor birligida
 V. Spektakl tomoshabing manzur bo'lganida
 G. Spektakl atrofida munozarali fikr paydo bo'lganida
- 36. Rejissor yetakchi xatti-harakatni qanday aniqlaydi?**
 A. Spektaklning obrazli yechimini dekoratsiyada ifodalash orqali
 *B. Voqealar tizimini birlashtirib turadigan harakatni aniqlash orqali
 V. Spektaklning musiqali obrazli yechimini topish natijasida
 G. Spektaklning mizanssenadagi ifodasini topish orali
- 37. Stanislavskiyning sahnaviy haqiqat atamasini uning shogirdi Mixail Chexov qaysi tushuncha bilan to'ldirdi?**
 A. Biomexanika
 *B. Atmosfera
 V. Olish tizimi
 G. Tomoshaviylik
- 38. Tomoshabin nima uchun teatrga kelishi kerak?**
 A. Xordiq chiqarish uchun
 *B. Ta'sirlanish va hayratlanish bosqichini o'tash orqali larzaga tushirish uchun
 V. Tomosha ko'rish uchun
 G. Ko'ngil ochish uchun
- 39. "Chodir jamol" spektaklning rejissori kim?**
 A. Iso Yoqubov
 B. Bekpo'lat Farmonov
 *V. Shomurod Yusupov
 G. Maryam Ashurova

40. "Chodir jamol" spektaklning avtori kim?

- A. Haytmat Rasul
 B. Raim Farhody
 V. Hamza Inomberdiyev
 *G. Shomurod Yusupov

41. "Qo'g'irchoq teatri san'ati" kafedrasining asoschisi kim?

- A. I. Yakubov
 B. T. Maxramov
 *V. V. Iogelsen
 G. N. Timofeyeva

42. Respublika qo'g'irchoq teatri qachon tashkil etilgan?

- *A. 1939 yil
 B. 1925 yil
 V. 1945 yil
 G. 1937 yil

43. Fonus xayol teatri" nimaga "Fonus hayol" deb yuritiladi?

- A. Olov teatri
 *B. Soya teatri
 V. Kunduzgi teatr
 G. Kechki teatr

44. Moskva markaziy qo'g'irchoq teatri kinning nomida?

- *A. S. Obrazov
 B. K. Stanislavskiy
 V. A. Raykin
 G. N. Danchenko

45. Rossiya qo'g'irchoq teatrlarining milliy qahramoni kim?

- A. Kasper
 B. Polishinel
 *V. Petrushka
 G. Zolushka

46. Angliya qo'g'irchoq teatrlarining milliy qahramoni kim?

- *A. Panch
 B. Petrushka
 V. Pulchenella
 G. Buratino

47. Italiya qo'g'irchoq teatrlarining milliy qahramoni kim?

- A. Petrushka
 B. Qorago'z
 V. Fero
 *G. Pulchinello

48. Fransiya qo'g'irchoq teatrlarining milliy qahramoni kim?

- A. Pinokio

B. Kasperle
V. Buratino
*G. Polishinel

49. Germaniya qo'g'irchoq teatrlarining milliy qahramoni kim?

*A. Gansvurst
B. Zolushka
V. Petrushka
G. Panch

50. Turkiya qo'g'irchoq teatrlarining milliy qahramoni kim?

A. Aldar Ko'sa
*B. Qorago'z
V. Xajabad
G. Xo'ja Nasriddin

ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov. "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" -T.: "Ma'naviyat" - 2008.
  2. I.A.Karimov. Barkamol avlod orzusi. O' M.E. ilmiy nashryoti 2000.
  3. I.A.Karimov. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. T.: «O'zbekiston», 1992.
  4. M.Qodirov. «An'anaviy o'zbek qo'g'irchoq teatri». -T.:1979.
  5. M.Qodirov. «Tomosha san'ati o'tmishdan lavhalar». -T.:Fan., 1981.
  6. Lenard Pefit. The Michael Chekhov hendbuk «For the actor»
  7. Peter Fraser. "Puppet Circus" - Boston: Plays,INS.,1972
  8. I.Turdiyeva. "Qo'g'irchoq boshqarish asoslari" (*Marionetka teatri*) *Uslubiy qo'llanma. 2014*
  9. « O'zbekiston san'ati». - T.:2001.
  10. « Tarix, shahs, badiya». - T.:« O'zbekiston». - T.:1991.
  - 11.Обращов. «Моя профессия».-М.:«Искусство», 1981.
  - 12.М.Королёв. «Искусство театра кукол». -М.:1875.
  13. «Актёр, персонаж, роль, образ».-Илимий ишлар т. Ленинград- 1986.
  - 14.В. Штейн «Искусство актёра театра кукол», -Москва -1994.
  - 15.Е. Сперанский -«Искусство актёра театра кукол» -Москва - 1994.
- GAZETA VA JURNALLAR
INTERNET SAYTLARI**
1. www.senat.gov.uz
  2. www.parliament.gov.uz
  3. www.gov.uz
  4. www.uza.uz
  5. www.ziyounet.uz
  6. www.infocom.uz
  7. www.uzreport.com
  8. www.jahonnews.uz
  9. www.teatr.kukl.uz

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Asosiy qism.....	8
Qo'g'irchoq tomoshalari ijtimoiy hodisa sifatida	8
Qo'g'irchoq san'atining o'ziga xos xususiyatlari	11
Etyudning kompozitsion tuzilishi.....	18
Qo'g'irchoq personajining harakatga moyilligi	22
Qo'g'irchoq teatrida obraz yaratish jarayoni.....	29
Mizanssena - rejissyorning tili.....	36
Aktyorlik treningi.....	44
Sahnaviy talqin va tomoshabin.....	46
Rejissyorlik tahlili	59
Spektaklning muxiti (Atmosfera).....	68
Voqea va berilgan shart-sharoit.....	71
Qo'g'irchoq teatrida etika	78
Xulosa.....	82
D.Soburovning «Afrika qo'shig'i» pyesasiga rejissyorlik tahlili.....	85
Glossariy.....	94
Nazorat test savollari.....	100
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	107
Mundarija.....	108

Abdullahilov A'zamjon Abdullaxonovich

QO'G'IRCHOQ TEATRI REJISSORLIGI

O'QUV QO'LLANMA

Toshkent - "Innovatsiya-Ziyo" - 2020

Muharrir Xolsaidov F.B.

Nashriyot litsenziyasi AI № 023, 27.10.2018.
Bosishga 10.06.2020 da ruxsat etildi. Bichimi 60x90.
"Times New Roman" garniturası.

O'fset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 7. Nashr bosma tabog'i 6,75.
Adadi 50 nusxa.

ISBN 978-9943-6215-1-0

9 789943 621510